

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Yayına Hazırlayan

John Julius Norwich

ANTİK DÜNYAYI ŞEKİLLENDİREN KENTLER

Çeviren

Nurettin Elhüseyni



YAPI KREDİ YAYINLARI

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rante.org>

ANTİK DÜNYAYI ŞEKİLLENDİREN KENTLER



YAPI KREDİ YAYINLARI



M. B.

ANTİK DÜNYAYI ŞEKİLLENDİREN KENTLER

Yayına Hazırlayan

John Julius Norwich

Çeviren

Nurettin Elhüseyni

147'si renkli 151 görsel malzemeyle

Sayfa 2-3
Leptis Magna Tiyatrosu.

İçindekiler sayfası
Palenque, Frederick Catherwood'un taşbaskısı
(sayfa 221).

Yapı Kredi Yayınları - 4445
Tarih - 110

Antik Dünyayı Şekillendiren Kentler
Özgün adı: *Cities That Shaped The Ancient World*
Yayına Hazırlayan: John Julius Norwich
Çeviren: Nurettin Elhüseyni

Kitap editörü: Derya Önder
Düzeltili: Filiz Özkan

Tasarım: Nicola Bailey
Türkçe tasarım uygulama: İlknur Efe

Baskı ve cilt: C & C Offset Printing Co. Ltd, Çin

1. baskı: İstanbul, Ağustos 2015
ISBN 978-975-08-3185-0

Çeviriye temel alınan baskı: Thames & Hudson Ltd, Londra 2014

Cities That Shaped The Ancient World © 2014 Thames & Hudson Ltd
pp. 126-31 copyright © Bettany Hughes
pp. 172-75 copyright © W. J. F. Jenner

Uruk; Hattusa; Babylon; Nineveh; Jerusalem; Memphis; Thebes;
Carthage; Alexandria; Meroë; Athens; Rome; Mohenjodaro;
Teotihuacan; Tikal bölümlerinin metinleri daha önce *The Great
Cities in History*, Thames & Hudson, 2009 kitabında yayınlanmıştır.

Her hakkı saklıdır. Bu yayının hiçbir bölümü,
herhangi bir biçimde ya da elektronik veya mekanik,
fotokopi, kayıt ya da diğer bilgi depolama ve
yeniden düzenleme sistemleri gibi herhangi bir yöntemle,
önceden yayıncının izni alınmaksızın çoğaltılamaz
ya da aktarılamaz.

© Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık Ticaret ve Sanayi A.Ş., 2015
Sertifika No: 12334

Bütün yayın hakları saklıdır.

Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak
kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın
hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Yapı Kredi Kültür Sanat Yayıncılık
Ticaret ve Sanayi A.Ş.
İstiklal Caddesi No: 142 Odakule İş Merkezi
Kat: 3 Beyoğlu 34430 İstanbul
Telefon: (0 212) 252 47 00 (pbx)
Faks: (0 212) 293 07 23
http://www.ykykultur.com.tr
e-posta: ykykultur@ykykultur.com.tr
İnternet satış adresi: http://alisveris.yapikredi.com.tr

İÇİNDEKİLER

GİRİŞ Kent Yaşamının Doğuşu <i>John Julius Norwich</i>	6
Yakındoğu	14
URUK Dünyanın İlk Kenti <i>Margarete van Ess</i>	16
UR Mezopotamya'nın İktidar ve Servet Merkezi <i>Marc Van de Mieroop</i>	20
HATTUŞAŞ Hitit İmparatorluğu'nun Kalesi <i>Trevor Bryce</i>	24
TROYA Efsane ve Gerçeklik <i>Bettany Hughes</i>	28
BABİL Nebukadnezar ve Asma Bahçeler <i>Joan Oates</i>	34
NİNOVA Asur Krallarının Sarayları ve Tapınakları <i>Julian Reade</i>	40
PERSEPOLİS Pers İmparatorluğu'nun Can Damarı <i>Marc Van de Mieroop</i>	44
PERGAMON Helenistik Kültür Kenti <i>Stephen Mitchell</i>	48
KUDÜS İman Üzerine Kurulu Kent <i>Martin Goodman</i>	52
PETRA Ticaretten Doğan Mimarlık Harikası <i>Jane Taylor</i>	58
EPHESOS Artemis Kutağı ve Tapınağı <i>Stephen Mitchell</i>	64
PALMİRA Romalılar ve Persler Arasında <i>Nigel Pollard</i>	70

Afrika

MEMPHIS

İki Diyarın Uyumunu
Ian Shaw

THEBAİ

Mısır'da Altın Çağın Merkezi
Bill Manley

AMARNA

Güneş Tanrısının Kısa Ömürlü Kenti
Barry Kemp

KARTACA

Fenike ve Roma Kentleri
Henry Hurst

İSKENDERİYE

Mısır'ın Yunan Başkenti
Alan B. Lloyd

MEROË

Nübye'nin Kraliyet Kenti
Robert Morkot

İEPTIS MAGNA

Kızey Afrika'daki İhtişam ve Güzellik
Nigel Pollard

AKSUM

Eriyopya Krallığı'nın Ticaret Kenti
Matthew C. Curtis

Avrupa

KNOSSOS

Minos Giriti'nin Görkemli Merkezi
Colin F. Macdonald

MİKEN

Savaşçı Kralların Sarayları ve Mezarları
Bettany Hughes

ATİNA

Demokrasinin Doğduğu Yer
Bettany Hughes

AKRAGAS

Lüks ve Aşırılık Kenti
Tony Spawforth

PAESTUM

İki Koloninin Hikâyesi
Nigel Pollard

ROMA

Augustus'un Taş Kenti
Nigel Pollard

POMPEİİ

Roma İmparatorluğu'nun Canlı Taşra Kenti
Paul Roberts

76

NİMES VE PONT DU GARD

Mimarlık ve Teknoloji Şaheserleri
Simon Esmonde Cleary

78

TRIER

Taşra Kentinden İmparatorluk İkametgâhına
Simon Esmonde Cleary

82

Asya

88

MOHENJO-DARO

İndus Uygarlığı'nın Gizemleri
Robin Coningham

94

LİNZİ

Savaşan Devletler Döneminin Çin Kentleri
W. J. F. Jenner

96

XİANYANG

Çin'in İlk İmparatorluk Başkenti
Frances Wood

100

PATALİPUTRA

Maurya İmparatorluğu'nun Merkezi
Robin Coningham

104

ANURADHAPURA

Ada Başkenti ve Hac Yeri
Robin Coningham

110

Amerika

114

CARAL

Peru'nun İlk Anıtsal Merkezi
Daniel H. Sandweiss

116

LA VENTA

Olmeğin Kraliyet ve Ayin Kenti
Richard A. Diehl

122

MONTE ALBÁN

Kutsal Dağın Zirvesinde
Javier Urcid

126

TEOTIHUACAN

Zamanın ve Suyun Aktığı Yer
Susan Toby Evans

132

TIKAL

Maya Uygarlığı'nın Potası
Simon Martin

138

PALENQUE

Maya Altın Çağı'nın Kraliyet Metropolü
George Stuart

144

Haritalar

Katkıda Bulunanlar

Daha Kapsamlı Okuma

Alıntı Kaynakları

Görsel Malzeme Kaynakları

Dizin

160

164

168

170

172

176

182

186

194

196

202

206

210

216

220

226

228

231

236

236

238

Giriş

KENT YAŞAMININ DOĞUŞU

JOHN JULIUS NORWICH

Antik dünyanın bugün yaşadığımız dünyayla nasıl çok az ortak yanı varsa, antik dünyayı şekillendiren kentler de bugün anladığımız yapıdaki kentlerle çok az benzerlik taşır. Bununla birlikte, onlara çok şey borçluyuz. Ne de olsa, bildiğimiz haliyle yaşamın temellerini atan onlardı; edebiyatın, tiyatronun, resmin, heykelin ve mimarinin doğmasını sağlayan onlardı; büyük topluluklar halinde birlikte yaşamının ilk acılı derslerini öğrenen onlardı; şimdi bize olağanmış gibi gelen bilgi ve tecrübe birikimini sayısız kuşaklar boyunca adım adım geliştiren onlardı.

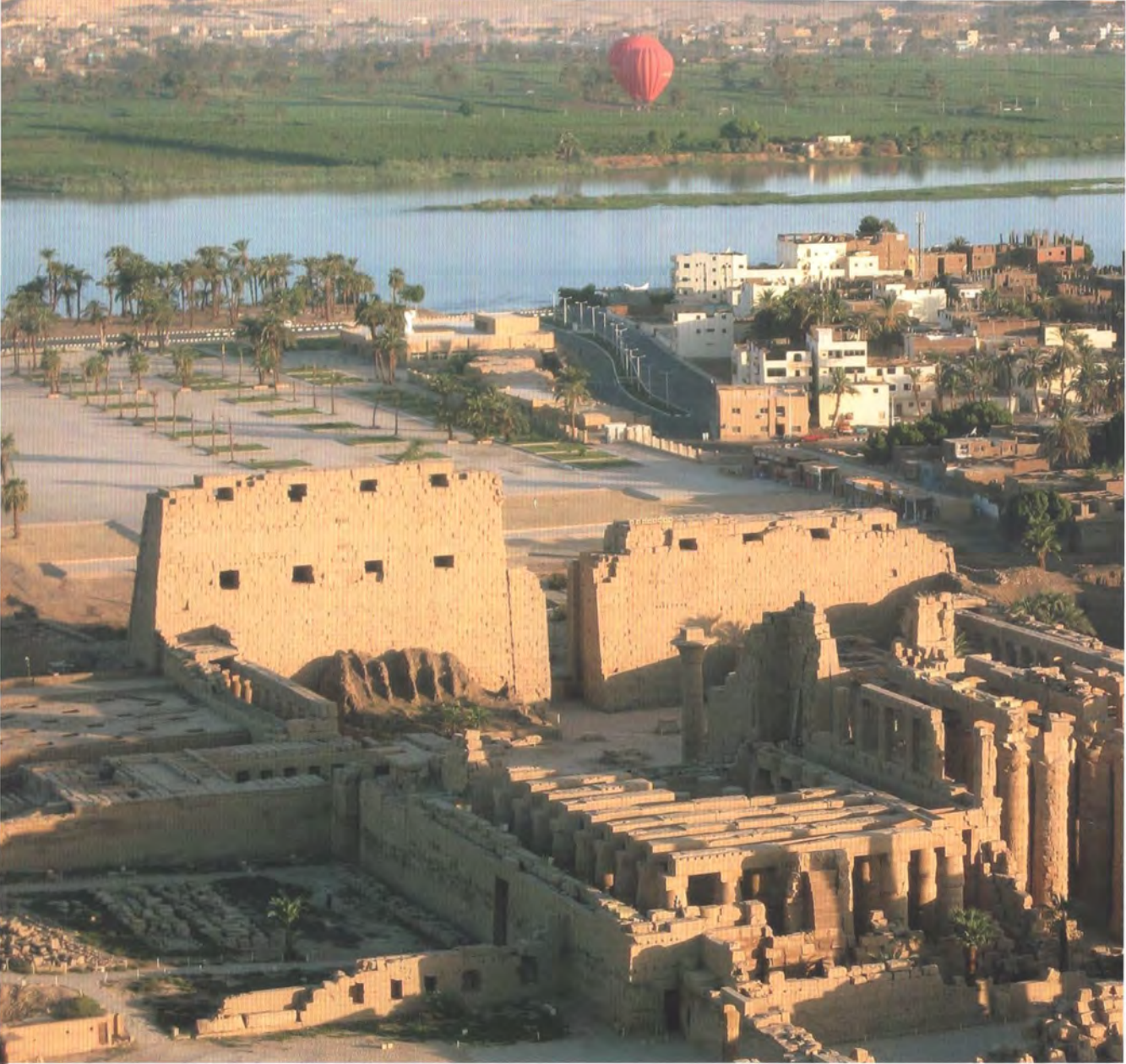
Bu kentlerin arasında da büyük farklılıklar vardı. Avrupa'nın antik kentleri Yakındoğu'nun ya da Amerika'nın antik kentlerinden tamamen farklı bir yoldan geliştiler. Bu büyük ölçüde iklimin ve coğrafyanın sonucuydu. Kitapta temsilen verilen kentlerin listesi ne hızlıca bir bakış, şunu son derece açıklıkla görmemizi sağlar: Kentlerin hemen hepsinde iklim en azından yılın büyük bölümünde yumuşak ve elverişliydi. İnsanlar yaşamak için ısıya gerek duyarlar. Antik kentlerimizin ahali mevsimlik değişime alışkındı; ama sıcaklık ve soğukluk arasında değil, daha ziyade nemlilik ve kuruluk arasında görülen bir değişimdi bu – gerek nemlilik, gerekse kuruluk yaşamın sürmesi için aynı ölçüde önemlidir.

O dönemde coğrafya her şeyden önce suya ya da bolca yağışa yakınlık demekti. Su sadece yaşamı sürdürmek için gerekli değildi; aynı zamanda başlıca (hatta kimi zaman belki yegâne) ulaşım mecrasıydı. Özellikle ilk uygarlıklarımızdan birçoğunun başladığı Yakındoğu'nun ve Ortadoğu'nun çöl ülkelerinde yollar hemen hiç yoktu; tek geçerli taşıma yöntemi önce nehir, ardından (epey sonra) deniz olmak üzere suya dayalıydı. Suyun hiç de abartılı sayılmayacak başka bir avantajı vardı: Nehirler sağlam bir salla neredeyse sonsuz yükü taşımaya elverişliydi. Dicle, Fırat ve Nil olmadan, erken Antikçağ'ın Eskidünyası pek ortaya çıkamazdı.

Öte yandan, antik kentlerimizin çoğu paha biçilemez başka bir nimetten de yararlandı: Akdeniz. Haritada milyonuncu defa görünce, genelde bize kanıksanmış gibi gelir; oysa nesnel gözle bakmaya çalışırsak, son derece benzersiz bir özelliğini, yani yeryüzünde emsali olmayan bir kültür beşiği gibi, sanki bilinçli tasarlanmış bir su kütlesi olduğunu görürüz. Çevresindeki karalarla neredeyse sarılmış haldeki Akdeniz, durgunluktan kurtulmasını, sularının taze ve

Bir zamanlar dünyanın merkezi olan görkemli kent Babil'den geriye kalanların, arka-plandaki Fırat Nehri'yle birlikte havadan görünüşü. Kentin ve binalarının yüzyıllar içinde uğradığı büyük hasarda bugünkü yapılaşmaların ve çatışmaların da bir payı var.



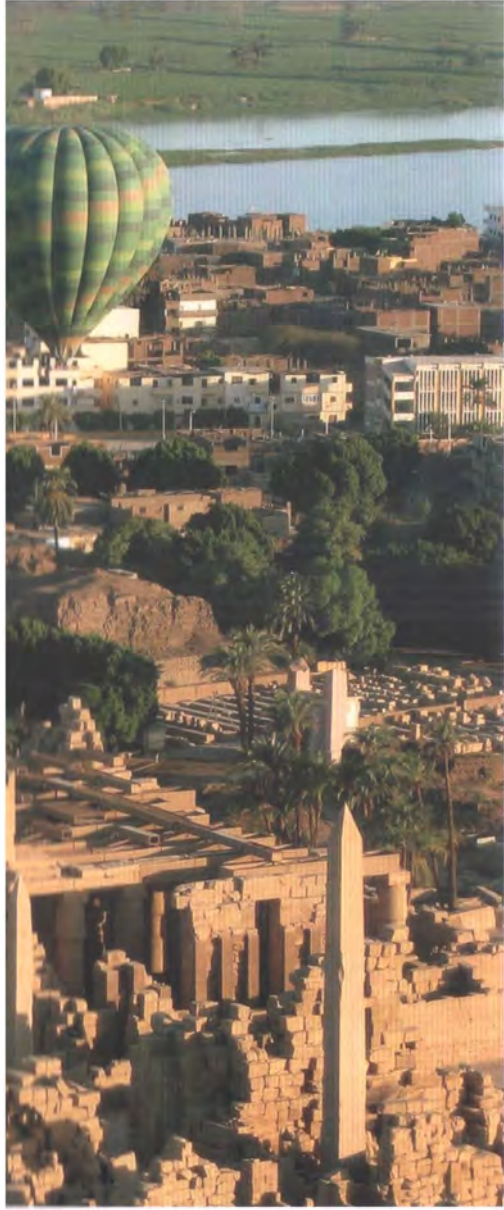


(en azından yakın geçmişe kadar) kirlenmemiş halde kalmasını sağlayan Cebelitarık Boğazı'nın Antikçağ'da Herakles Sütunları olarak anılan kayalık çıkıntılarıyla en feci Atlantik fırtınalarından korunur. Dünyanın altı kıtasından üçünü birbirine bağlar; yılın büyük bir bölümünde iklimi dünyada görülebilecek en büyük cömertliği sunar. Bu bakımdan Akdeniz'in Antikçağ'daki en göz kamaştırıcı uygarlıklardan üçünü beslemesine ve en büyük üç dinin doğuşuna ya da gelişimine sahne olmasına pek şaşırmamak gerekir.

Ama varlığı bir nehirden ziyade denize bağlı ilk kıyı kentlerinin çok daha uzun bir süreçte gelişmesi Akdeniz'de bile geçerliydi;

Yukarıda: Şimdiki adı Luksor [El-Uksur] olan antik Thebai'de tapınaklar ve yerleşim alanları, Nil'in bitki örtüsüyle yeşile bürünmüş alçak taşkın ovasının kenarındaydı ama Amon'un geniş diyarı ötedeki çöllerin içlerine uzanırdı.

Karşı sayfada: Amarna'daki Büyük Aton Tapınağı'nın tepelemesine dolu sunaklarıyla tasvir edildiği kabartma. El-Aşmuneyn'de Nil Nehri boyunca rastlanan buna benzer blokların Amarna'daki binalardan alınıp başka amaçla kullanıldığı sanılmaktadır.



Atina'nın doğduğu sırada, Uruk muhtemelen üç bin yılı aşkın bir geçmişe sahiptir. Bu gecikmenin iki bariz sebebi vardı: Gemi yapımının ve gemiciliğin düzeyi. Adına yakışır gemiler MÖ 2000'lere kadar çok azdı ve deniz ulaşımının güvenilirmezliği birkaç yüzyıl daha belirgin biçimde sürdü. Gemicilik sanatı henüz emekleme çağındayken, Doğu Akdeniz'in büyük bir bölümünde karayı hep görerek limandan limana yol almanın mümkün olması ilk gemicilere büyük çapta yardımcı oldu.

Ancak gereksiz risklere girmenin anlamı yoktu; bu nedenle ilk Akdeniz gemicileri akılcıca bir tutumla yolculuklarını olabildiğince kısa tuttular. Kazaya açık yerlerle dolu olan kuzey kıyılarından mümkün mertebe uzak durdular. Güney kıyıları ise çok önemli Nil deltasının

yer aldığı doğu kesimi dışında esasen düzdür. Orada bile çöl asla çok uzakta değildir.

Bununla birlikte, çölün ötesinde Meroë ve Aksum canlı iç kentlerin, dinsel merkezlerin ve Afrika'nın zenginliklerini kıta boyunca taşıyan deve kervanları için hayati durakların varlığını unutmamalıyız.

Sonraki sayfalarda ele alınan en eski kentlerin yüzeydeki kalıntılarının az olması pek şaşırtıcı sayılmaz. Birkaç bölük pörçük metin dışında, bilgilerimiz sadece arkeoloğun malasına dayanır. Burada Memphis, Thebai ve Amarna kentleriyle temsil edilen antik Mısır uygarlığı, günümüze ulaşan anıtları, heykelleri, resimleri ve yazıtları sayesinde özgün bir fikir edinebileceğimiz ilk kültürdür. Atina'nın ve Roma'nın da ayakta duran yapıları çok şükür ki yeterli düzeydedir ve üstelik günümüze kalan hatırı sayılır bir enfes külliyesi vardır; bunlar her iki kentin görünümüne





Yukarıda: Mohenjo-daro ("Ölümler Höyüğü") antik İndus uygarlığının en iyi korunmuş kentidir. İçkale höyüğün eteğinde sokakların ve dar geçitlerin bloklara ayırdığı tekil evlerle alçak konut alanı yer alır.

Karşı sayfada: Atina'ya hâkim konumdaki Akropol ("Yüksek Kent"), kentin koruyucu tanrıçası Athena'ya adanmış Parthenon başta olmak üzere, MÖ 5. yüzyıldan kalma bir dizi büyük tapınağı barındırır. Sağ alt tarafta görülen ve iyi korunmuş halde olan Herodes Attikos Odeonu adlı tiyatro MS 2. yüzyıldan kalmadır.

ve sakinlerinin sürdürdüğü yaşam tarzına ilişkin daha da berrak bir tablo oluşturmamızı sağlar. Ancak söz konusu kentleri seçmemizde asıl ölçüt bilgilerimizin kapsamı değil, bizzat kentlerin temel önemidir.

Az sayıda kent yukarıda ana hatlarıyla belirtilen genel kurallara aykırıdır ve onlar için açıklayıcı nitelikte birkaç ilave söz belki gereklidir. Örneğin, zenginliklerini öncelikle stratejik konumlarına borçlu olan ticaret kentleri vardır. Petra çevresindeki kayalıklarda açılmış dar bir yarıktan geçen ve gerek kuzey-güney, gerekse doğu-batı eksenli ticaret yollarındaki kervanlar için kusursuz sığınak, buluşma yeri ve takas merkezi olmasını sağlayan olağanüstü girişiyle muhtemelen en iyi örnektir. Başka bir örnek olan Palmira, Petra'nın aksine dümdüz bir çölle çevrilidir; ama Pers ülkesi ile Akdeniz limanları arasında gidip gelen kervanlar için vaha ve mola yeri olarak gerekli bir uğraktı.

Kitaba alacağımız beş Asya kentini uzun ve zorlu bir düşünme süreciyle seçtik. Mohenjo-daro ("Ölümler Höyüğü") yaklaşık dört bin yıldır harabe halindeydi; ama en parlak döneminde İndus Vadisi'nde yaklaşık 1,3 milyon kilometreyi kaplayan bir Tunç Çağı uygarlığın yönetmişti. Kitapta Linzi'yle temsil edilen Savaşan Devletler döneminin Çin kentleri, Çin uygarlığı yükselişinde kilit önemdeydi. Çin'in ilk imparatorluk başkenti Xianyang'ı kitaba almamız mümkün müydü? Xianyang MÖ 1. yüzyıla varıldığında, muhtemelen dünyadaki en görkemli



kentti. Hindistan'da yer alan Pataliputra, Büyük Asoka'nın MÖ 3. yüzyılda kurduğu Maurya hanedanının başkentiydi. Sri Lanka'da (kişisel tercihim) olan antik Budist kenti Anuradhapura dünyada insanların sürekli oturduğu en eski kentlerden biridir; UNESCO tarafından bir Dünya Mirası Alanı seçilmeyi son derece hak eden bir yerdir.

Son olarak, Amerika'nın kentlerine geliyoruz. Buradaki gizem başta Meksika ve Peru olmak üzere Kolomb öncesi uygarlıkların görünüşte diğer kıtalardan kopuk olmalarına karşın, dünyanın geri kalan uygarlıklarıyla neredeyse çağdaş olmalarıdır. Bununla birlikte Amerikan kentlerinin biraz farklı bir gelişim yolu izlemiş olması şaşırtıcı değildir; halkları tekerlekten, yazılı dilden, teraziden ve ağırlık birimlerinden, hatta (İspanyol fatihlerin gelişine kadar) atlardan yoksundu. Ancak mimari yapıları son derece çarpıcıydı; özellikle Maya kültürü, hiyeroglif yazısının güzelliği ve karmaşıklığı, astronomi hesaplamalarının şaşırtıcılığı açısından kendine özgü bir çapa ulaşmıştı.

Guatemala'da yağmur ormanı örtüsünün tepesini delercesine yükselen basamaklı platformlar üstündeki tapınaklarıyla ve mezarlarıyla timsalleşen Tikal, günümüzde antik Maya kültürünün imzasına dönüşmüştür. Oldukça kalabalık ahalisi geçmişte bir cengelde değil, karma tarıma ve meyveciliğe olanak veren ekili bir arazide yaşardı.



Girişi bir uyanıyla bitireyim: Bu bir tarih kitabı değildir. Kaçınılmaz olarak birçok yüzyılı kapsamasına karşın, bu yüzyıllar şimdi bizden öylesine uzakta ki onlara eski bir ilahinin sözleriyle, batan bir akşam görünümünü alıncaya kadar, adeta teleskopun ters tarafından bakabiliriz ancak. Burada tarih kitaplarında olduğu gibi ilerlemenin izi sürülmüyor. Bunun yerine, döndürülen yerkürede dünyanın sonsuz değişkenlikteki halklarının birlikte yaşama gibi zorlu bir sanat yönünde ilk çekingen adımları atışları ve zamanla antik dünyayı şekillendirişleri izleniyor – tıpkı o antik dünyanın bizim dünyamızı şekillendirmesi gibi.



YAKINDOĞU

Bu kitabın Yakındoğu'yla açılması yerindedir çünkü insan yaşamında büyük bir dönüşümün gerçekleştiği yer orasıdır. Her şey tarımla başladı. İnsanlar toprağı ekmeyi öğrenmeden önce, sıkça dolaşan avcılar ve toplayıcılar olarak yaşarlardı. Avları nereye giderse, peşlerinden gitmek zorundaydılar ve hatta av bol olduğunda bile, bir avcı topluluğunun ötekine fazla yakın olmaması akla uygundu. Buna karşılık, tarım tam tersini gerektiriyordu. Çiftçilerin ürünlerine gereğince göz kulak olmaları, ekme ve biçme işlerini mevsimlere göre sırayla yürütmeleri açısından, tarlalarının yakınında sürekli kalmaları iyi bir fikirdi. Böylece insanlar yerleşik barınaklara, muhtemelen alıstıklarından çok daha dayanıklı yapılara gerek duydular.

Mimarinin doğduğu bölge de Yakındoğu'ydu. İnsanlar ekip biçtikleri arazilerin yakınında kendilerine toplu halde evler yaptılar. Derken yüzyıllar içinde daha büyük ve daha hırslı yapılar yaratma itkisi yavaş yavaş ortaya çıktı: Örneğin, yılın sonunu getirecek şekilde tarım ürünlerinin saklanabileceği depolar; tanrılara kurbanların sunulabileceği tapınaklar; yönetmeye ve yönetilmeye elverişli saraylar; zahmetli işlerden sonra insanı dinçleştirici hamamlar. Ne yazık ki bunları çok geçmeden savunma amaçlı surlar izledi. Muteber mallara dönük talep, denize ya da daha iyisi büyük bir nehre yakınlığa bağlı olarak, ticareti ve alışverişi kamçıladi. Böylece köyler kasabalara ve kasabalar da özellikle rağbet görünce kentlere dönüştü.

Antik Yakındoğu'yu şekillendiren ilk kentlerin büyük çoğunluğu (Uruk, Ur, Babil, Troya, Persepolis, Pergamon, Petra, Palmira vb.) şimdi metruk haldedir. Sadece biri canlı bir belde olarak duruyor: Kudüs. Ama Kudüs hiçbir kurala sığmayan bir istisnadır. Süleyman'ın (hazin biçimde çok az kısmı günümüze ulaşmış) büyük tapınağı bir yana bırakılırsa, kentin Antikçağ'da hiçbir muhteşem anıtı yoktu; hâlâ ayaktaki en büyük yapı olan Kubbetü's-Sahra MS 7. yüzyılın sonundan kalmadır. Ne gam. Sürekli mutsuz tarihine rağmen, kentin Yahudi, Hristiyan ve İslam dinlerindeki birincil konumu ona dünyadaki başka hiçbir kentin taşımadığı bir hale bahşetmiştir.

Persepolis'te kendi yurtlarına özgü armağanları Pers kralına biat nişanesi olarak getiren uyruk halkların geçit törenini gösteren bir kabartmadan detay.

URUK

Dünyanın İlk Kenti

MARGARETE VAN ESS

Uruk'un surlarına çık ve ileri geri yürü! Temellerine göz gezdir, tuğla örgüsünü incele!.. Temellerini atan Yedi Bilge değil mi? Kent iki buçuk kilometrekare, hurmalık alan iki buçuk kilometrekare, [...] İhtar Tapmağı bir buçuk kilometrekareye yakın: Uruk'un kapladığı alan dokuz kilometrekare.

GILGAMİŞ DESTANI

Fırat'ın Dicle'yle oluşturduğu deltanın kuzey kıyısında, şimdiki Bağdat'ın 300 km kadar güneyinde yer alan Uruk, MÖ 3. binyılın başında 30.000 ila 50.000 sakini barındıran canlı bir kentti. Büyük kent surları içindeki 5,3 kilometrekarelik alanıyla, döneminin en büyük metropolüydü; gerek yakındaki, gerekse uzaktaki diğer kavim ve kentlerle siyasal ve ticari ilişkileri vardı. Ustalıkla düzenlenmiş kent idaresi ve anıtsal mimarideki atılımları nam salmıştı; en eski edebi eserlerden Gılgamış Destanı başta olmak üzere çeşitli destanlarda bunlara değinilir.

Uruk kralı Gılgamış MÖ 27.-26. yüzyıllarda yaşamış gerçek bir hükümdar olabilir; ama destanda anlatılan kahramanca işler önceki dönemlere ait olayları da yansıtır ve onun döneminde krallığın olağanüstü yüksek bir gelişmişlik düzeyine vardığına işaret eder. Uruk geride bıraktığı yaklaşık 1.500 yıllık tarihte, Güney Mezopotamya'nın sert yaşam koşullarına başarıyla uyum sağlamıştı. Bölgenin başka kesimlerinde daha eski kalıcı insan yerleşmelerinin bulunmasına karşın, Fırat ve Dicle arasındaki düz, alüvyonlu ve çoğu kez bataklık alan ancak MÖ 6. binyılda yerleşime açılmıştı. İklim aşırı sıcaktı ve düz arazileri basan nehir sularını ıslah etmek çok zordu.

Bu zorlu bölgede güvenli yaşam son derece gelişkin bir denetim sistemine bağlıydı. Böyle bir sistem önce yakın, ardından uzak yerleşmelerle anlaşmalara varmayı gerektirir; işin içine daha fazla köy ve tarla girince, bu anlaşmalar için uzman müzakerecilere gerek duyulur.

Arkeolojik bulgular MÖ 3500'e doğru Uruk'un (gerçek bir kentin ayırıcı özellikleri olan) etkin idaresi, kurumsal dini ve çarpıcı kamu mimarisiyle büyük bir kentsel merkeze dönüştüğünü gösterir. Gıdaları tedarik eden çiftçiler, büyük ölçekte bez, çömlek ve alet üretimini düzenleyen zanaatkarlar, ayrıca kenti süslemek üzere güzel sanat eserleri yaratan sanatçılar vardı.

Ask ve savaş tanrıçası İhtar'ın Uruk'taki kutağı yaklaşık 3.000 yıl ayakta kaldı. Günümüzde görülebilen kalıntılar esas olarak Kral Ur-Nammu'nun MÖ 2100 dolaylarında yaptırdığı çarpıcı tapınağa aittir.



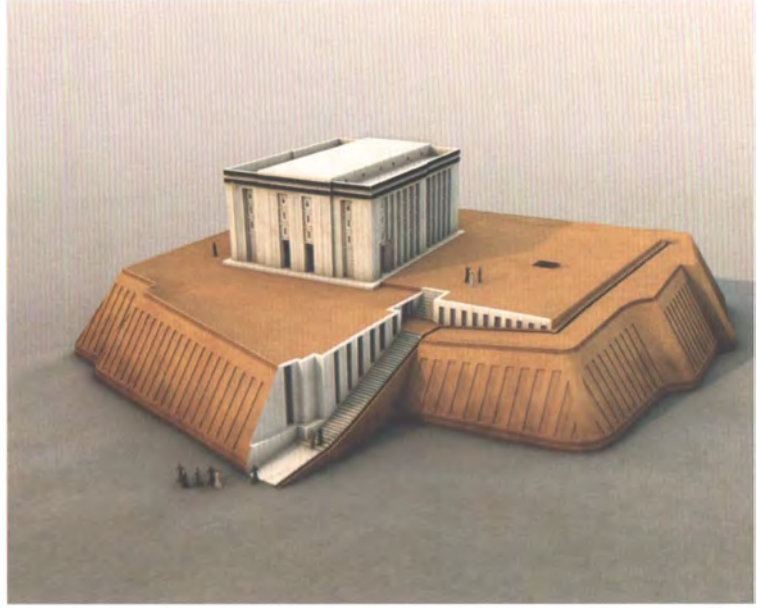


Güney Mezopotamya'da doğal kaynakların az olmasından dolayı hatırı sayılır bir ithalat işi gelişti; Toros, Zagros ve Lübnan sıradağlarından kereste ve metaller, Afganistan gibi uzak yerlerden yarı değerli taşlar ve lacivert taşı getirildi. Sosyal hiyerarşinin daha karmaşık hale gelmesiyle birlikte, mesleklerin sayısı arttı. İdarecilere ve askerlere rahipler, doğal dünyaya ilişkin gözlemlerde bulunan bilginler ve astronomlar eklendi. Derken MÖ 3200 dolaylarında ilk başta idare amaçlarla geliştirilen en eski yazı biçimi ortaya çıktı.

Uruk'un ilk döneminde yapay tepelere kondurulan kamu binaları, büyüklüklerinin yanı sıra bezemelerinin ihtişamıyla da

Yukarıda: Fırat Nehri'nin her iki yakasındaki daha küçük iki yerleşmeden doğan Uruk'un iki önemli kutağı vardı. İstar için yaptırılan tapınağın daha sonraları ana dinsel merkeze dönüşmesine karşın, gök tanrısı Anu'nun kutağı da hep ibadet yeri olarak kaldı. Üstünde bir tapınağın kalıntıları yer alan yüksek sekisi MÖ 4. binyılda en az 18 defa yeniden inşa edildi.

Karşı sayfada: Anu'nun yüksek bir seki üstünde MÖ 3500 dolaylarında inşa edilmiş kutağının ("Beyaz Tapınak") sonradan yapılan maketi.



etkileyiciydi. Uzaklardan görülen bu ihtişam, kentin zenginliği ve gücü konusunda hiçbir kuşku bırakmazdı. Ama MÖ 3000 dolaylarında bütün merkez tamamen yeni bir tasarımla düzenlendi. Kentin ortasındaki bir sekinin üstünde aşk ve savaş tanrıçası İştâr'a adanmış tek bir tapınak yer almaktaydı; çevresinde ise tapınak idaresine verilen daha mütevazı ve ferah avlulu başka binalar vardı.

Kentin zenginleşmesiyle birlikte, alanı sürekli genişledi; bu alan muhtemelen Gılgamış döneminde, uzunluğu 8,7 km'ye varan ve 900 payandayla desteklenen meşhur surlarla çevrildi. Surların inşası sırasında kente su sağlayan nehirlerle bağlanan irili ufaklı kanalların oluşturduğu şebeke, kent çevresinde ve içinde trafiğin akışını kolaylaştırdı. Bu anıtsal eserlerin büyük ölçekli ve incelikli oluşu, Uruk'un sonraki 2.500 yıl boyunca ününü korumasını sağladı.

Kentsel nüvesi MS 4. yüzyıla kadar meskûn kalan Uruk hem bir kent hem de bir dinsel merkez olarak belli bir önem taşısa da eski siyasal gücüne asla kavuşamadı. Harabeleri günümüzde Irak çöllerinin ıssızlığında yatıyor.

UR

Mezopotamya'nın İktidar ve Servet Merkezi

MARC VAN DE MIEROOP

Ur'a elbette krallık hakkı verildi ama bu ebediyen hüküm sürme anlamında değildi. Ülkenin fi tarihinde kurulmasından halkının çoğalmasına kadar, ilelebet üstün olacak bir krallık hükmünü kim görmüş ki şimdiye kadar?

SÜMER'İN VE UR'UN YIKILIŞINA AĞIR, MÖ YAK. 1800

Tekvin Kitabı'nın isimsiz yazarının MÖ 1. binyıldaki bir tarihte İbrahim'in hayatını anlatmasından sonra, bu peygamberin doğum yeri "Kalde kenti Ur" olarak kabul edildi. Hikâyeyi okuyanlara ya da duyanlara burası yabancı bir kent gibi gelse de adı hayallerinde bir çağrışım yaratır, neredeyse kesinlikle çok eski bir yer izlenimini uyandırır herhalde. Şimdi Ur harabelerini barındırdığını bildiğimiz yer (günümüz Irak'ının güney ucundaki Tel el-Mukayyer) MÖ 400 dolaylarında, muhtemelen 4.000 yılı aşkın uzun bir tarihin sonunda terk edildi. O dönemde ihtişam anlarının yanı sıra, gerileiş ve yıkılış anlarını da yaşamış bir yerdi; *Sümer'in ve Ur'un Yıkılışına Ağır*'ta Tanrı Enlil hiçbir şanın ilelebet sürmediğine işaret eder. Arkeologların özellikle 1920'lerde ve 1930'larda yürüttüğü geniş çaplı kazılar sayesinde, tarihçiler kentin çeşitli dönemlerdeki durumunu ortaya koyabilecek durumdadır. Kentin refah dorukları arasında, seçkinlerinin muhteşem mezar eşyalarıyla mezarlara gömüldüğü MÖ 26. yüzyıl, Babil'in tamamını ve doğusuna düşen toprakları sıkı denetim altında tutan bir devletin başkenti olduğu MÖ 21. yüzyıl ve dinamik girişimci yurttaşlarıyla bir ekonomik güç merkezi olduğu MÖ 19.-17. yüzyıllar sayılabilir. Ama Ur'un isyan etmesine misilleme olarak Babil birliklerince yağmalandığı MÖ 1740 sonrası ya da kentin ve çevresinin neredeyse boşaldığı MÖ 1. binyıl başları gibi kriz dönemleri de vardı.

Ur MÖ 3. binyılın ortalarında Babil boyunca yayılan ve bazılarının adlarını silindiren mühürler, boncuklar ve benzeri şeyler üstündeki çok kısa yazıtlardan bildiğimiz krallarca yönetilen kent-devlet şebekelerinden biriydi. Kentin gizemle sarılı tarihine ışık tutan tek şey arkeolojik kalıntılardır; bunların içerdiği bolca malzeme bize en azından seçkinlerinin hayatlarını (belki daha doğru ifadeyle ölümlerini) biraz ayrıntılı olarak kafamızda canlandıracak ilhamı verir. Kent surları içindeki kutsal alanın kenarında MÖ 2600-2100 arasında kullanılan ve Kraliyet Mezarlığı olarak anılan bir mezarlığa 2.000'den fazla kişi gömülmüştür. Bazı seçme mezarlar öylesine şaşırtıcı mezar eşyalarıyla doludur ki yaşarken son derece önemli kişilere ait



Ziggurat olarak anılan ve özgün haliyle MÖ 21. yüzyılda inşa edilen bu tapınak platformu, MS 20. yüzyıldaki kazıdan sonra restore edilmiştir. Antik Ur kentine tepeden baktığı için, çevredeki düz kırsal alanda çok uzaktan bile görülebilmüş olsa gerek.

oldukları sonucuna varmak durumundayız. Kazı çalışmalarını yürüten Sir Leonard Woolley'ye göre, en gösterişli on altı gömü MÖ 2450 öncesi dönemden kalma kraliyet mezarlarıdır.

Kraliçe Puabi'nin (Woolley tarafından RT 800 numarası verilen) mezarı bir örnek olarak ele alınabilir. Yaklaşık 12x4 m ebadındaki uzun antreye, eğimli bir giriş geçidinden girilmekteydi. Muhtemelen çatıdan girilen gömü odası 4,35x2,8 m ebadındaydı ve antre zemininin 1,7 m altındaydı. İçeride kraliçenin değerli nesnelerle kaplı naaşı bir tabut sehpasında yatmaktaydı. Kraliçe öldüğünde yaklaşık 40 yaşındaydı ve boyu bir elliden daha azdı. Başında yaprak ve çiçek desenleri işlenmiş, lacivert taşı ve akik kakmalı gülcelerle bezenmiş süslü bir altın başlık vardı. Kocaman altın küpelerin yanı sıra, altın, akik ve lacivert taşı boncuklarla kaplı bir kemer takmıştı. Bedeni gümüş, altın ve yarı değerli taştan sayısız boncuk serpiştirilmiş bir harmaniyle sarılı olan kraliçe, bazıları silindirik mühürleri iliştiirmek üzere kullanılan altın topluğnelerle süslenmişti; "Kraliçe Puabi" diye adının yazıldığı mühür de bunlar arasındaydı.

İçeride kraliçeyle birlikte üç nedimenin naaşı yatmaktaydı; etrafta altından ve gümüşten yapılmış kavanozlar ve kaplar yığılıydı. Antrede geçmişte büyük olasılıkla kraliçenin elbiselerinin konulduğu kocaman bir tahta sandık durmaktaydı. Ayrıca iki çeki öküzüyle ve beş seyisle birlikte bir kızak vardı; değerli metallerden ve yarı değerli taşlardan yapılmış başka kaplar istifli haldeydi. Bu eşyaların hepsi dışarıdan getirtilen malzemelerden ince





Yukarıda: Kraliçe Puabi'nin başlığı ve küpeleri. Zanaatkarlar altın, lacivert taşı ve akikten yaptıkları yüzlerce ayrı parçayı, gülce gibi çiçek motiflerinden, söğüt ve kayın yapraklarından oluşan girişik bir tasarımla bir araya getirmişlerdi. Kraliçenin saçları uzun bir altın kurdeleyle ve üç aç katmanıyla kaplıydı.

Karşı sayfada: Kraliçe Puabi'nin mezarında bulunan boğa başlı bir lirin. Lirin tahta ses kutusuna geometrik desenlerle deniz kabuğu, kırmızı kireçtaşı ve lacivert taşı parçalar kakılmıştır. Boğanın altın varakla kaplı tahtadan oluşan başında lacivert taşından ve deniz kabuğundan gözler vardır.

işçilikle yaratılmıştı; Ur civarındaki bölge böyle kaynaklardan yoksundu. Ama ölümünde kraliçeye sadece lüks eşyaların eşlik etmesi yeterli değildi; onu eğlendirecek ve ona bakacak kişiler de gerekliydi. Antrenin bir ucunda bir arpın ve bir lirin kalıntılarıyla birlikte on kadının naaşı, geçitte ise beş muhafızın naaşı vardı. Kraliçenin gömüldüğü sırada kurban edilen bütün bu kişilerin enseleri sivri bir baltayla ezilmiş haldeydi. Cıvayla ısıtılıp mumyalanan, giydirilen ve (kurbanlık nedimeler dahil) değerli mücevherlerle süslenen cesetleri daha sonra mezara yerleştirilmişti.

O dönemde Babil'de Ur'un özel bir önemi yoktu; bildiğimiz kadarıyla geniş çaplı askeri fetihlere girişmedi. Ama muazzam zenginlikten yararlandığı ve uzak yerlerden değerli malzemeler edinebildiği açıktır; örneğin lacivert taşı Afganistan'dan gelen bir malzemeydi.

Muhtemelen bu varlığın kaynağı, Babil ile güneyde ve doğuda kalan bölgeler arasında, Basra Körfezi'ne açılan ticaret limanı konumuydu. Kraliyet Mezarlığı'ndaki bulgular, bazı sakinlerinin toplumdaki seçkin yerleri sayesinde, gösterişli maddi malların yanı sıra, kişisel zevkleri ve emelleri uğruna başkalarının canlarına da hükmedebildiklerini gözler önüne serer. Ur'daki mezarlık antik Mezopotamya'da insan kurban etmenin günümüzde bilinen yegâne örneğini barındırır; bu âdet daha sonraları, bölge hükümdarlarının geniş imparatorluklara hükmettiği dönemlerde bile sürmedi.

Bu durum dönemin toplumuna ve kent seçkinlerinin böyle defnedilmeyi istemelerini sağlayan gücün kaynağına ilişkin soruları gündeme getirir. Sonuçta, kurbanlar başkaları uğruna canlarının kıyılmasına direnmiş olsalar bile, genelde toplum bazı

mensuplarına karşı bu davranışı hoşgörüyle karşılamış olsa gerek; Kraliyet Mezarlığı'ndaki kazılarda ortaya çıkan refakatçi cesetlerinin toplamı 350 dolayındaydı. Birçok açıklama mümkündür. Ur halkının Puabi gibi kişilerin ölümünü sırf onunla sınırlı kalmayan bir olay olarak gördüğü açık gibidir. Puabi, bir bütünlüğün ve dinsel olduğu kadar seküler otoritenin de timsaliydi. Bütün halk ona büyük huzur içindeki ebedi bir varoluşu sağlamaya razıydı. Kraliçe Puabi dönemindeki Ur böylelikle bize dünya tarihinin başlarında toplumların iktidar, kimlik, bütünlük ve dayanışma sorunlarıyla nasıl boğuştuğunu gösterir. Ur'un tarihinde kısa bir süre yer alan bu defin tarzı, çok geçmeden terk edilecek bir yoldu.

HATTUŞAŞ

Hitit İmparatorluğu'nun Kalesi

TREVOR BRYCE

*Bulunduğu yere yabancı otlar ekdim. Fırtına Tanrısı benden sonra
kral olacak ve Hattuşaş'a yerleşecek kişiyi çarpsın!*

ANİTTA YAZITI'NDAN

Hattuşaş, Hititlerin Geç Tunç Çağı krallığının başkentiydi. Antik metinlerde Hatti Ülkesi olarak anılan bu krallığın tarihi, MÖ 17. yüzyıldan 12. yüzyıl başlarına kadar süren neredeyse beş yüzyıllık bir dönemi kapsar. Hitit İmparatorluğu gücünün doruğundayken Anadolu ve Kuzey Suriye boyunca Fırat Nehri'ne ve Mezopotamya'nın batı eşiğine kadar uzanmaktaydı. Bu imparatorluğun can damarı konumundaki Hattuşaş, Orta Anadolu'nun kuzey kesiminde, Türkiye'nin şimdiki başkenti Ankara'nın 160 km doğusunda, Boğazköy'ün (Boğazkale) yakınında yer almaktaydı. Gelişiminin doruğuna vardığında, 185 hektarı aşan alanıyla antik Yakındoğu'nun en büyük kentsel merkezlerinden biri haline geldi.

Aynı alanda bulunan daha önceki bir yerleşme MÖ 18. yüzyıl ortalarında burayı lanetleyen Anitta adlı bir kral tarafından yıkılmıştı. Ancak ilk Hitit krallarından Hattuşili, laneti hiçe sayarak kenti yeniden inşa ettirdi ve akropolüne bir saray kondurdu. Şimdi Büyükkale olarak anılan ve derin boğazlarla çevrili olan bu doğal kaya çıkıntısı, kuzeyden neredeyse zapt edilemez yapıdaydı. Ama yeni kent güneyde yeterli savunmadan yoksundu ve yaklaşık iki yüzyıl sonra 8 m kalınlığında bir surun inşa edilmesine kadar düşman saldırılarına açık kaldı. Surun bile ancak yirmi-otuz yıl koruyabildiği kent, Hitit yurduna her yönden saldırılar başlatan düşman kuvvetlerin baskınına uğradı, yağmalandı ve yakıldı. Uzmanların "eşmerkezli istilalar" olarak adlandırdığı bu süreçte, bizzat krallık MÖ 14. yüzyılın ilk yarısındaki bir tarihte yok oluşun eşiğine geldi.

Sonunda işgal kuvvetleri esas olarak Şuppiluliuma adlı kişinin askerî dehası sayesinde ülkeden püskürtüldü; o sırada henüz bir prens olan Şuppiluliuma en büyük Hitit krallarından biri (hd MÖ yak. 1350-1322) haline gelecekti. Başkentini yeniden inşa çalışmaları, Hitit Krallığı'nın neredeyse iki yüzyıl sonraki nihai çöküşüne kadar sürdü. Kent güneye doğru büyük çapta genişleyerek, ilk baştaki alanının iki katının üzerine çıktı. Uzunluğu 5 km'yi aşan yeni tahkimatların ana özelliği, toprak bir siper üstüne inşa edilen büyük bir kazamat



Kayalık çıkıntı üstündeki Hattuşaş kalesinin, en uç noktasındaki kraliyet akropolüyle birlikte görünüşü.

suruydu; bütün sur boyunca 20 m'lik aralıklarla kuleler dikilmişti. Önünde ana surdakilerin arasına gelecek şekilde yerleştirilmiş kuleleri olan ikinci bir perde sur vardı. Kente ulaşmayı sağlayan bir dizi giriş yerinin en çarpıcı olanları anıtsal kabartma heykellerle bezenmişti; Sfenksli Kapı, Aslanlı Kapı ve Savaşçı-Tanrı (Kral) Kapısı adları bu heykelleri çağrıştırır.

Kraliyet akropolünün ve Fırtına Tanrısı'na adanmış muazzam bir tapınağın bulunduğu özgün kent, yeniden imar ve tahkim edilmiş haliyle Aşağı Kent olarak bilinir. Arkeologlar güneye düşen sonraki uzantıyı ise Yukarı Kent olarak anar. İkincisindeki kazılar 26 tapınağın temellerini günışığına çıkarmıştır ve ileride belki başkaları da bulunacaktır. Kazıları yöneten Peter Neve'ye göre, "yeni tapınaklar" Hattuşaş'ın kutsal ve törensel bir kent karakteri taşıdığını açıklıkla gösterir. Aslında, bir bütün olarak kentin düzeninin Hititlerin kozmik dünya anlayışını simgelediği söylenebilir; saray maddi dünyayı ve tapınak-kent ilahi dünyayı



temsil ederken, ikisinin arasındaki kült alanı fanilikten ebediliğe geçişi sağlar. Sonraki kazılar tahıl silolarından oluşan büyük kompleksleri ve kent suyunun büyük bir bölümünü kısa bir süre (mille dolmadan önce) sağlayan beş su haznesini ortaya çıkarmıştır.

Hattuşaş'ın saray ve tapınak arşivlerinden çıkan on binlerce kil tablet parçası kült konuları, hukuk ve dönemin diğer büyük imparatorluklarıyla, özellikle Mısır'la ilişkileri de kapsamak üzere, Hitit dünyasının tarihine ve uygarlığına ilişkin yazılı bilgilerin başlıca kaynağını oluşturur. Sfenksli Kapı yakınında bulunan sağlam bir tunç tablet, krallığın son yıllarındaki siyasal coğrafyasına ve tarihine önemli ışık tutar. Ayrıca 3.500'ü aşkın mühür baskısının bulunduğu bir arşiv, Hitit kraliyet ailesi mensuplarının soyağacı konusunda önemli ayrıntılar sağlamıştır.

Öteden beri Hattuşaş'ın ani ve sert bir sonla yıkıldığı yönündeki izlenim, yakın dönemdeki kazılarla dağılmış durumdadır. Yıkım belirtilerinin kesinlikle bulunmasına karşın, görünüşe bakılırsa bu süreç kentin kısmen terk edilışinden sonra yaşanmış olabilir. Hattuşaş'ın MÖ 12. yüzyıl başlarına denk gelen son dönemine ait kalıntılar, kentin düşüşünden önce değerli varlıklardan çoğunun sistemli biçimde başka yerlere taşındığına, kralın ve maiyetinin resmî kayıtları da kapsayan en önemli eşyalarla birlikte kaçtığına işaret eder. Onlara büyük bir askerî konvoy herhalde eşlik etmiş olmalıdır; ama geri kalan ahali başının çaresine bakmak üzere pekâlâ bırakılmış olabilir. Kent sonunda yağmacı dış kuvvetlere yenik düştüğünde, zaten ileri bir çürüme durumuna girmiş olabilir.

Yukarıda: Hitit kaya kutağı

Yazılıkaya'da, yeraltı dünyasının on iki tanrısını tasvir ettiği sanılan kabartma heykel.

Karşı sayfada: Hattuşaş'a ana

giriş yeri olan Aslanlı Kapı. Bağlı hükümdarlar ve yabancı kralların elçileri, Hitit kralının huzuruna çıkışa hazırlık niteliğinde bir törenle buradan geçirdi.



TROYA

Efsane ve Gerçeklik

BETTANY HUGHES

*Priamos'un kudretli kentine müttefik ordularının doluştuğu doğru,
ama bin değişik dil konuşuyorlar; dünyanın dört bir yanından
gelip burada toplanmışlar.*

HOMEROS. MÖ YAK. 8. YÜZYIL

Troya büyüyor. Hem Doğu dünyasının hem de Batı dünyasının hayal gücünü 27 yüzyıl boyunca süsleyen bu efsanevi kent, konu ölçeğe geldiğinde bir paradoks oluşturur. Homeros'un kenti binlerce yıl görünmez halde kaldı; Çanakkale Boğazı'nın ağzındaki diğer 40 yerleşim katmanı arasına sıkışmıştı ve Doğu Akdeniz manzarasında maddeten yoktu. Gelgelelim, Persler, Yunanlar, Romalılar, ardından Avrupa'nın Ortaçağ hanedanları, Osmanlılar, Yenidünya'nın imparatorluk kurucuları *İlyada*'da anlatılan Troya'nın yok olmasını içlerine sindiremediler. Güherçile ve kükürt ticaretinden zenginleşmiş Heinrich Schliemann, 1870'te servetini bu sorunu çözmeye yatınca ve Türkiye'nin batı kesiminde Hisarlık adlı bir tepede "bulduğu" bir Tunç Çağı arkeolojik sit alanının aslında Homeros'un *İlios*'u, yani Troya olduğunu ileri sürünce, eleştirmenler hemen ulumaya başladılar. Burası nasıl Priamos'un kenti *olabilirdi*? Schliemann'ın bulduğu tümsek düpedüz aşırı küçüktü.

Bu ufacık tepe bilinen dünyanın her yanından gelmiş savaşçıların bir kraliçe ile bir prens arasındaki olağanüstü aşka kurban olduğu, Hektor'un dünyaya onuru ve Andromakhe acısını öğrettiği, yolculuğunun sonunda Roma'yı kuracak Aineias'ın kaçtığı, Pers kralı Kserkses'in MÖ 480'de toprağa şarap dökerek ve bin sığır kurban ederek Troya ruhlarını anmak için uğradığı, (tarihçi Zosimus'un ve Sozomenus'un bize anlattığına göre) Büyük Constantinus'un MS 324'te yeni Hristiyan Roma'yı üstünde kurmayı tasarladığı çekici metropole gerçekten denk olabilir miydi? Schliemann bile bir meslektaşına, ortaya çıkarmakta olduğu yerleşmenin Trafalgar Meydanı'ndan pek büyük görünmediğini itiraf etti.

Ama itirazcılar asıl noktayı gözden kaçırıyordu. Troya'nın (en azından MÖ 1. binyıldan itibaren) uyandırdığı etkinin kaynağı esasen ihtişamı değil, eğimli surlarının ardında yaşandığını duyduğumuz insan hikâyesinin yoğunluğu. "İlion'un kesik kuleleri"nin alelade görünmesinin ya da (yaşıtlı sayılabilecek Tunç Çağı kentleri Hattuşaş'ta ve Knossos'ta bulunanlara benzer) zengin bir tapınak arşivinin günümüze ulaşmamasının önemi yoktu. Schliemann "Helen'in

Troya'nın ve çevresindeki ovaların havadan görünüşü. Tunç Çağı Troyası için en büyük armağan, geniş Hitit İmparatorluğu'nun batı kenarındaki stratejik konumuydu, yani Akdeniz ile Karadeniz arasında bir düğüm noktası olmasıydı.





Mücevherleri”ni (başka döneme ait olan ve 16.353 ayrı parçadan yapılmış inanılmaz taçları da kapsayan zarif altın takılar) tesadüfen bulmuş ve sırf basını etkilemek için Yunan asıllı genç eşini onlarla süslemiş olabilirdi; ama Troya’nın böyle hileleri gerektirmeyecek bir çekim gücü vardı. Homeros ve sonraki Antikçağ yazarları için, orası her şeyden önce kahramanların ve yürekliğin kentiydi.

İlk sistematik arkeoloji, Troya’nın bir Persepolis, bir Babil ya da bir İskenderiye olmadığına hemfikir. Ancak günümüzde yeni arkeolojik keşifler aslında (Troya Savaşı’nın geleneksel kabul gören tarihi MÖ 1184’e yakın bir dönemde, MÖ 1200 dolaylarında gelişen) Troya VI’yı “büyük” kategorisine doğru itiyor. Buradaki kazılar son 15 yılda değişik dillerde kitabeleri barındıran mezarlıkları, karmaşık ve gizli su sistemlerini, hazine yığınlarını ortaya çıkarmıştır. Homeros’un ifadesiyle “aygır belini büken” kralların ve prenslerin hüküm sürdüğü kentte sahiden şaşırtıcı sayıda at kemiklerine rastlanmıştır. Troya VI’nın epey altında Priamos’un sarayından tam bin yıl eski bir kerpiç saray vardır. İşin can alıcı tarafı, yakın dönemdeki araştırmalarla kentin genel büyüklüğünün en az 15 katına çıkmış olmasıdır. Daha önce hiç kazılmayan aşağı kentin geniş bir yay çizerek, ortadaki içkaleyi sardığı ortaya konulmuştur. Helen ya da onun Tunç Çağı’ndaki dengi, aşağıda çarpışan savaşçıları izlemek üzere (Hisarlık Tepesi’nin batı kenarında 10 m yüksekliğindeki surlarda yer aldığı ve 4 m genişliğinde olduğu saptanan) Batı Kapısı’nda dikildiğinde, gözlerine inişli çıkışlı bir derme çatma kent, onun ötesinde Skamandros [Karamenderes] Ovası ve ardından Ege Denizi’ne bakan Beşik Koyu kumsalı ilişmiş olsa gerek.

MÖ 13. yüzyıldaki Troya’nın yağmalanmaya değer bir kent olduğu gittikçe açıklığa kavuşmaktadır. Çanakkale Boğazı’nın ağzındaki stratejik konumu, Karadeniz ile Ege Denizi arasında benzersiz bir giriş noktası sağlar. Burası Helen ve Paris döneminde ticaret ve para

Troya VI’nın canlandırma çizimi: İçkale ve aşağı kent. Troya’nın şimdi bilinen hali daha önce sanılandan 15 kat büyüktür. Hem içkalede, hem de aşağı kentte kazılar sürüyor.

kokusunun yoğun olduğu bir yerleşmeydi. Homeros bize Helen'in odalarının “zengin kokulu” olduğunu anlatır; Tunç Çağı kayıtlarında bu bölgenin ticaret şebekelerinden geçen buhur, süsen yağı, kimyon, kişniş ve gül yaprağı ayrıntılı olarak yer alır. Rayihalara Afrika'dan gelen devekuşu yumurtaları, Kıbrıs'tan gelen bakır ve Baltık'tan gelen kehribar külçeleri katılmış olsa gerek.

Yörede altın vardır ama Spartalı Helen'i “Altın Nehirleriyle Dolu Doğu”nun baştan çıkardığını belirten Euripides gibi sonraki yazarların kanaatini doğrulayacak bir şey şimdiye kadar bulunmuş değildir. En büyük zenginlik atla üç günlük mesafedeki iç kesimde, Hitit başkenti Hattuşaş'ın tapınak arşivlerinde ve futbol sahası büyüklüğündeki hazine

depolarındaydı. Troya, yani MÖ 1200 dolaylarında bilinen adıyla Vilusa (Homeros'un kullandığı *İlios* adı baştaki “V” harfinin düşmesiyle ortaya çıkmış olmalı) büyük bir imparatorluğu denetleyen bu Hitit süper gücüne bağlı bir devletti ve biat vergisi karşılığında onun koruması altındaydı.

Troya Savaşı destanlarındaki erkek ve kadın kahramanlar sırf birer arketip olsalar bile, özgün tarihsel özellikler taşıyan arketiplerdir. Vilusa'daki bütün oyuncu kadrosunun ayrıntılı bir resmini elde etmek

Güney Kapısı ve Troya VI'nın merkezine açılan bir sokak. Bu görüntü harika olsa da Schliemann'ın kazılarının çok üzücü bir sonucu, büyük miktarda malzemenin, arkeoloji açısından hiç kuşkusuz ilginç olacak zengin bir malzemenin alandan çıkarılıp çöpe atılmasıydı.



için, diğer yerleşmelere (sözelimi, at yolculuğuyla Troya'nın 13 saat doğusuna düşen ve 1990'larda kazı çalışmaları yürütülen Hitit kenti Şapinuva) bakmalıyız: Kraliyet hanedanları, odalıklar, ikinci eşler, rahipler, rahibeler, tapınak yardımcıları, berberler, kâtipler, kılıç yutucular, tulum, kastanyet ve zil çalgıcıları. Troya prensleri muhtemelen saçlarını uzatıyorlardı; göğüsleri nazarlıklarla ve madalyonlarla parıldıyordu; kulaklarında küpeler salınıyordu. Savaş arabası kültürü besbelli ki heves uyandırıcıydı, muharebe alanında şanlı duruşla kasılmanın bir yoluydu. MÖ 700 dolaylarında yaşadığı hemen hemen kesin olan Homeros bir tarihçi değildi; ama her arkeolojik kazı sezonu ile birlikte, onun hikâyeleri kurmacadan uzaklaşıp gerçeğe yaklaşıyor. Bir Hitit tableti umut verici anlatımla, ALAKSANDU adlı bir Troya prensinin (Paris'in alternatif bir adının da Aleksandros olduğu hatırlanmalı) Yunan bağlantılarının, hatta belki bir Yunan annesinin olduğunu anlatır bize. Troya egzotik yabancıları barındırmaya alışkın bir yerdirdi.

"Troya Savaşı"nın yaşandığı varsayılan dönemde (şahsen bu olayın MÖ yak. 1250-1180'de iki kuşak boyunca sürmüş bir dizi ufak çatışma olduğu görüşündeyim) Doğu Akdeniz hırçın bir güç alanıydı; Doğu ile Batı'yı ayıran görünmez bir fay hattı yoktu. Ama Troya'ya ilişkin hikâyeler bu iki taraflı ayrımı kolektif hayal gücümüze işler. Tarihî Babası Herodotos, totem tarzı bir bozuşmanın ilanını bir Pers'in ağzından aktarır: "Yunanlar tamamen Spartalı bir kadın uğruna büyük bir guruh topladılar, Asya'ya geldiler ve Priamos'un gücünü yok ettiler. O zamandan beri Yunanları düşmanımız saymaktayız." Bu tema Simonides, Aiskhylos, Euripides ve başkalarınca büyütüldü. MÖ 1. yüzyılda Catullus dönemine varıldığında, Troya "Asya ile Avrupa'nın ortak kabri, [...] bütün kahramanların ve kahramanca işlerin erken mezarı" olarak nitelendirilecekti.

İlyada'nın yazıldığı andan itibaren, Troya fikrinin insan radarından çıktığı tek bir on yıl olmamıştır. Priamos'un büyük kenti gerek Doğu, gerekse Batı için doruk ödül olarak, sadece kendi döneminde değil, onun ötesinde de bir aktör oldu. Constantinus'un Hristiyanlık'ı küreselleştirme girişiminin merkezi için Bizans'ın topografya açısından daha akıllıca bir seçim olduğunun anlaşılmasından sonra, imparator Troya'yı büsbütün bir tarafa bırakmayı içine sindiremedi ve (bizzat Aineias'ın Troya'dan aldığı söylenen) bir Pallas Athena suretini Konstantinopolis'in temelindeki somaki mermer sütuna koyup takdis etti. Troya gerek hayal gücünde, gerekse arkeolojik gerçeklikte surlarının sınırlarından binlerce kat büyük bir yer tutuyor.



Yukarıda: "Helen'in Mücevherleri"yle süslenmiş Sophia Schliemann. Bu masalsi takılar aslında MÖ 2. binyıldan değil, MÖ 3. binyıldan kalmaz. Sophia takındığı pozla "hayali Yunan gelin" gibi görünüyor.

Karşı sayfada: Hektor'un cesedinin Akhilleus'a ait savaş arabasının arkasından sürüklenişini gösteren siyah figürlü Atina vazosu, MÖ 6. yüzyıl, Antiope Grubu. Troya hikâyesi 27 yüzyıl boyunca insan radarından hiç çıkmamıştır ve 21. yüzyılda hâlâ kültürel bir mihenk taşıdır.



BABİL

Nebukadnezar ve Asma Bahçeler

JOAN OATES

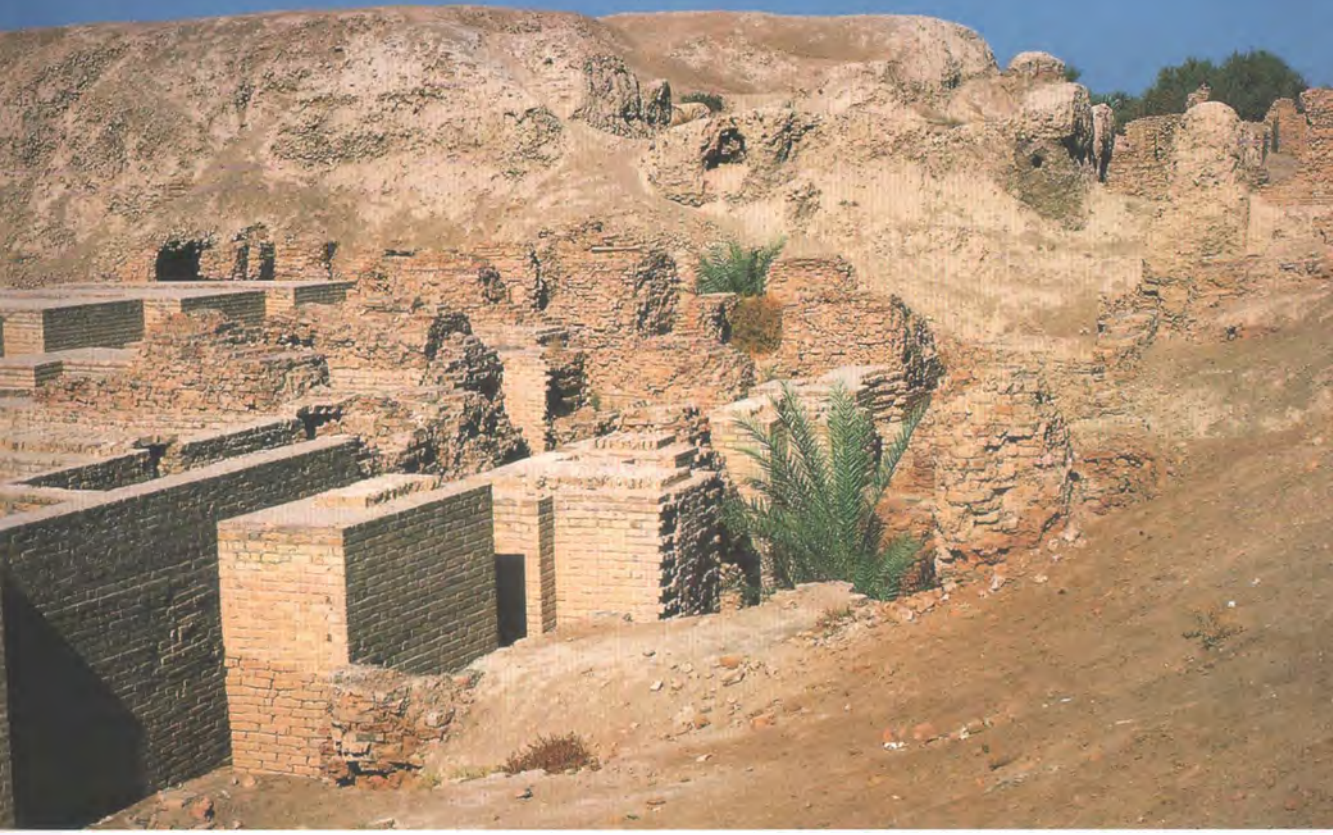
*Büyük Babil, Dünyadaki Fahişelerin ve İlgrençliklerin Anası.
[...] Bu kentin bir benzeri var mıdır ki!*

VAHY KİTABI, 17:5; 18:18

Babil, antik dünyanın en meşhur kentlerinden biridir. Batı dünyasındaki şöhreti büyük ölçüde Kitabı Mukaddes'te "Dünyadaki Fahişelerin ve İlgrençliklerin Anası" olarak kınanmasından kaynaklanır, her ne kadar bu gönderme aslında Babil'i değil, Roma'yı ima ediyor olsa da. Harika kentle ve "asma bahçeler"le ilgili klasik tasvirler, özellikle de Herodotos'un anlattıkları herkesçe bilinir ama doğrulanmaları zordur. Antikçağ'da kültüründen ve biliminden dolayı Babil'e yaygın hayranlık duyulurdu; nitekim Asurlular kenti MÖ 1225 dolaylarında ele geçirdiklerinde, besbelli ki Babil kültürüne duyulan özlemle çok sayıda çiviyazısı tabletini ülkelerine götürdüler. Babil şöhretinin doruğuna MÖ 7. yüzyılda Nebukadnezar hanedanı döneminde ulaştı. İskender'in en büyük zaferlerinden biri Babil'i ele geçirmektir; orayı Doğu başkenti olarak seçti ve kraliyet sarayında öldü.

Özellikle "Yeni-Babil" krallarının yönetiminde (MÖ 625-539) hiç kuşkusuz döneminin en çarpıcı kenti olmasına karşın, Babil en azından Mezopotamya ölçüleriyle antik bir kent değildi. Babil kâtiplerince titizlikle kayda geçirilen uzak geçmişin kentleri arasında adına hiç rastlanmaz. İlk kez MÖ 3. binyıl sonlarındaki kayıtlarda değinilen bu küçük köy ancak MÖ 2. binyıl başlarında, belki de Güney Mezopotamya'da toprakların tuzlanması ve deniz ticareti yollarının elden çıkmasının bir sonucu olarak güç kazandı. Babil'in bulunduğu küçük alan, Dicle ve Fırat'ın birbirlerine en çok yaklaştıkları kesimdeydi. Bu da antik dünyada en ünlü yollardan ikisini denetleyen bir konum demekti: Güneydoğu İran'daki Susa'dan Batı Anadolu'daki Sard'a [Sardeis] uzanan ve Kral Yolu olarak anılan ana kara güzergâhı; doğuya giden ve daha sonraları büyük İpek Yolu'nun bir parçasına dönüşen Horasan Yolu. Aynı küçük alanda Antikçağ'ın birbirini izleyen altı büyük başkenti yer alır.

Bu coğrafi avantajdan yararlanan ilk kral, yasalarıyla tanınan Hammurabi'ydi (hd MÖ 1792-1750). Kalıcı bir kavim devleti kurmayı başaramasa da ülkeyi (kısa bir süre için bile olsa) Babil'in yönetiminde birleştirmekle, sonraki iki binyılda Mezopotamya tarihini



Yukarıda: İhtar Kapısı ve içkale kalıntıları. Antik Babil'in harabeleri Mezopotamya'da günümüze ulaşmış en büyük antik yerleşmedir.

Arka sayfalarda: Kentin içinden geçerek kocaman İhtar Kapısı'na ulaşan Tören Yolu'ndan bir detay. Yol kuzeyden kapıya yaklaştığı kesimde, sırlı tuğla kabartma şeklinde yaklaşık 120 aslanla süslenmişti.

etkileyecek bir siyasal sonuç elde etti. Babil neredeyse bir anda krallığın yerleşik merkezi haline geldi ve bu konumunu neredeyse 1.500 yıl rakipsiz sürdürdü. Hammurabi'nin kurduğu hanedan MÖ yak. 1595'te, Hititlerin Fırat'tan aşağıya inip kenti yıkmasıyla devrildi. Hititler aynı çabuklukla Anadolu'daki yurtlarına döndüler ve zamanla Babil, kökeni ve dili henüz pek anlaşılmamış bir Doğu halkı olan Kassitlerin eline geçti. Diğer birçok işgalci halk gibi, Kassitler de yerel dili, görenekleri ve hatta dini benimsediler. Babil'i dört yüzyılı aşkın bir süre, yerli hanedanların hepsinden çok daha uzun bir süre yönettiler; ama sonunda Güneybatı İran'dan gelen

Elamlılara yenik düştüler. Elamlılar aralarında Hammurabi Yasaları stelinin (oyma taş blok) de bulunduğu birçok Babil ganimetini Susa'ya götürdüler.

Babil MÖ 1. binyılda bir dizi yerli hanedanca yönetildi ve ara sıra Asur saldırılarına uğradı. MÖ 8. yüzyılda bir Kalde kabile reisi taht üzerinde hak iddia etti ve Nabonassar'ın (MÖ 747) başa geçmesiyle yeni bir döneme girildi. Kesin tarihlerin bilindiği bu dönemde, Babil'in hükümdarları ve düşmanları hem Kitabı Mukaddes'te hem de klasik kaynaklarda geçer. Astronomi tarihinde bir dönüm noktası yaşandı ve bizzat Kaldeli terimi "astronom" anlamını kazandı. Başka bir Kalde reisi olan Nabopolassar MÖ 625'te Asurluları yenerek iktidara geldi ve Babil onun başlattığı yeni hanedanla en büyük şöhretine ulaştı.

Nabopolassar'ın oğlu Nebukadnezar'ı (MÖ 604-562) tanıtmaya gerek yoktur. Herodotos'un





anlattığı Babil büyük ölçüde Nebukadnezar'ın mimarlarının eseri idi. Günümüzde ziyaretçilerin hâlâ gördüğü işte bu kenttir; 850 hektarı aşkın bir alanı kaplayan harabeler Mezopotamya'daki en büyük antik yerleşmedir. Alman kazı uzmanları orada 1899-1917 arasında çalıştılar; Iraklı arkeologlar 1958'den itibaren yeni kazılar ve epeyce restorasyon yürüttüler. Kenti gezen birinin dikkatini, önce çevresindeki çifte surlar çeker. Kuzeyde, bölgenin hâlâ geçerli tarzındaki havalandırma bacalarından dolayı verilen adla Yazlık Saray yer alır.

Babil'in günümüze ulaşan en eski kısmı burasıdır. Bitişikteki iç kent başka bir muazzam çifte sur dizisiyle çevrilidir; 40'ı aşkın tapınakla birlikte başlıca kamu binaları buradadır. En çarpıcı yapı olan "Tören Yolu", Babil'in ana tapınağından (Esagila) başlar, büyük zigguratın ("Babil Kulesi") ve Nebukadnezar'ın geniş sarayının yanından, (şimdi restore edilmiş haliyle Berlin'deki Yakındoğu Müzesi'nde bulunan) ünlü İhtar Kapısı'ndan geçer ve Yeni Yıl Şenlikleri Tapınağı'na varır. Nebukadnezar'ın bu yol üzerinde kurduğu müze, bilinen en eski müzedir.

Babil sit alanının geniş çaplı yeniden inşası ve hasar almasından önce, 1952'de çekilmiş fotoğrafı. Ortada bir aslanın bir adamı ezişini tasvir eden bazalt bir figür yer alıyor; yöredeki köylülerce 1776'da Kuzey Sarayı harabelerinde bulunan bu yarılmış heykel, Nebukadnezar'ın tarihte bilinen ilk örnek olarak kurduğu müzeye aitti.



Sarayın kuzeydoğu köşesindeki bir yapı epey tartışma konusudur. Bu yeraltı “mahzen”i muazzam bir ağırlığı desteklemek için inşa edilmiş 14 tonozlu odadan oluşur ve içinde benzersiz bir hidrolik sistemle çalışan kuyular yer alır. Böyle bir bileşim Dünyanın Yedi Harikası’ndan biri sayılan Asma Bahçeler olarak tanımlanmasına yol açmıştır. Bir gelenek bu bahçeleri Kraliçe Semiramis’le ilişkilendirirken, başka bir gelenek Nebukadnezar’ın yapıyı, doğduğu Pers ülkesinin ağaçlarını ve dağlarını özleyen karısı Amyitis için yaptırdığını belirtir. Ancak burada Kudüs’ten gelen Yahudi sürgünler için tayin listeleri bulunduğundan, yapının bir ambar ve idari birim işlevi görmüş olması daha akla yakın gibidir.

Birçok bina Pers ve Yunan dönemlerinde kullanılmaya devam etti. Dareios (Daryuş; MÖ 521-486) kentin MÖ 482’de yıkılışında rol oynayan oğlu Kserkses (Serhas) için sütunlu bir salonu olan bir yeni saray ekledi. Şimdi restore edilmiş tiyatroda Yunan etkisi belirgindir. Eskiden sarayın yakınında İskender’in çocukluk arkadaşı ve güvenilir komutanı Hephaistion’un cenaze ateşi için kurulmasını emrettiği odun yığınının kalıntıları, ayrıca Kserkses tarafında yıkılmış zigguratı yeniden inşa ettirmeye karar verdiğinde, temizlenen çerçöpün boşaltılmasıyla oluşan büyük bir tuğla molozu tümseği yer almaktaydı.

Babil’i Doğu başkenti olarak seçen İskender’in erken ölümünden (MÖ 323) sonra, komutanlarından Seleukos’un yakınlarda yeni bir kent (Dicle kıyısındaki Seleukeia) kurmasıyla, Babil’in resmi gücü sona erdi. Ancak Seleukos’un ardılı, Esagila Tapınağı’nı yeniden inşa ettirdi; Babilli bilginler oranın büyük kütüphanesini korudu ve Babilli rahip Berossos orada yazdığı Babil tarihini Antiokhos’a ithaf etti. Babil’in bilinen son belgesi MS 75 tarihlidir. Roma imparatoru Traianus MS 116 kışını Babil’de geçirdi ve İskender’in öldüğü odada bir kurban sundu.

Babil 20. yüzyıl sonlarında büyük çapta restorasyondan geçti. Saddam Hüseyin kendine yaptıracığı saray için yüksek bir yapay tümsek kurdurdu; bir yöneticinin geçmişi kendi adını yüceltmede kullanma çabasının şatafatlı bir örneğiydi bu. Tümseğin antik nehir yatağına kurulması nispeten az zarar verdi; ama yakın dönemdeki çatışmalar sit alanı için hiç de iyi olmadı. Geniş bir alan ağır askerî araçlar ve helikopterler için düzleştirildi; bunların gidiş gelişleri hem dipteki yapıda hem de ayakta kalmış bazı binalarda epeyce hasara yol açtı. Bir helikopter iniş alanı oluşturulurken, İskender’in birliklerince bırakılan ziggurat molozu ve Hephaistion’un cenaze odun yığını, büyük arkeolojik önem taşımalarına bakılmaksızın yıkılıp temizlendi. Tankların ve ağır araçların Tören Yolu’nda sürülmesiyle, bir zamanlar Nebukadnezar, Dareios ve İskender’in üstünde yürüdüğü ve tuğlalarında adlarının bulunduğu sağlam sokak zemini ebediyen yok edildi.



Hammurabi Yasaları’nın yer aldığı bazalt stelin şimdi Paris’teki Louvre Müzesi’nde bulunan üst kısmı; dikey sütunlar halinde oyulan yasalar alt kısmındaydı. Hammurabi güneş ve adalet tanrısı Şamaş’ın önünde dua eder bir halde görünüyor. Elamîliler steli bir ganimet olarak Susa’ya götürmüştü.

NİNOVA

Asur Krallarının Sarayları ve Tapınakları

JULIAN READE

*Rab bir gün Amittay oğlu Yunus'a,
"Kalk, Ninova'ya, o büyük kente git ve halkı uyar," diye seslendi.
"Çünkü kötülükleri önüme kadar yükseldi."*

YUNUS, 1:1-2

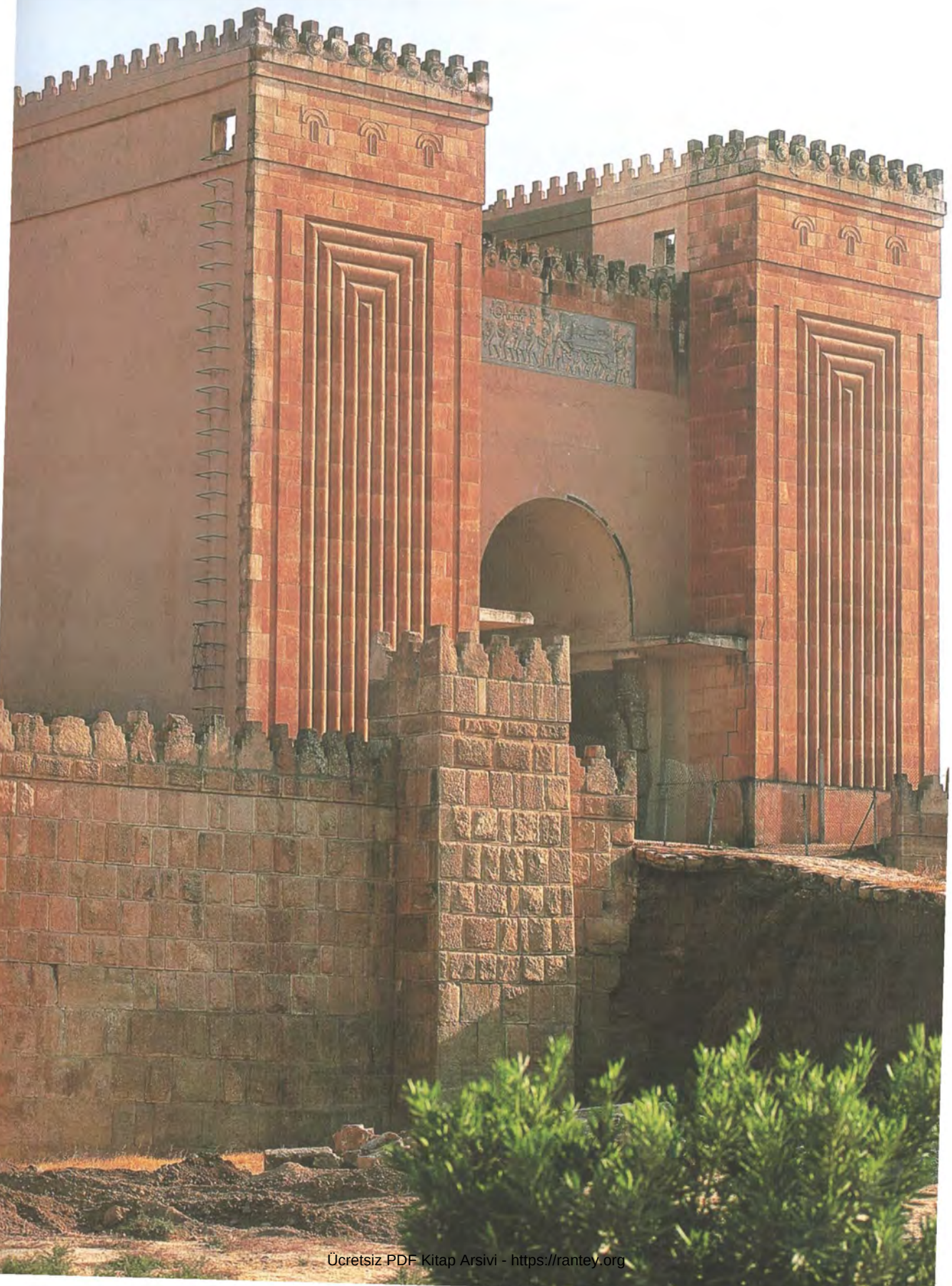
Kitabı Mukaddes'e aşına herkeste, Ninova adı bir zamanlar egzotik bir Doğu ortamındaki sınırsız zenginlik ve sefahat hayallerini çağrıştırırdı. Kent hakkında çok az olumlu şeyin bilinmesi, hayal gücüne daha da alan açtı. Şair Lord Byron, Ninova'nın son kralı olduğu söylenen efemine Sardanapalus üzerine bir oyun yazarken, Eugène Delacroix ve John Martin gibi ressamlar kentin dramatik yıkılışını görselleştirdi.

Bu hayali Ninova bir yana bırakılırsa, arkeologların ortaya çıkardığı gerçek, Ninova'nın günümüzde büyük ölçüde Kuzey Irak'taki Musul'un kalabalık dış mahallelerine yukarıdan bakan kocaman toprak höyüklerden oluştuğudur. Kent surlarının bir yanında Dicle Nehri akar; geçmişte sallar bu nehir boyunca Türkiye'den Basra Körfezi'ne ticari mallar taşıırken Musul'un yanından geçerdi. Ninova'nın kuzeyinde ve doğusunda, Kürdistan'ın dağlarına doğru uzanan tarım köylerinin serpiştiği engebeli bir ova yer alır. Batıda alçak tepeler zengin deve ve koyun sürülerine sahip çoban Arap kabilelerinin geleneksel yurdu Mezopotamya çölünü çevreler. Ninova önemini, birçok bölgeden insanların mal ve dedikodu alışverişi için bulunduğu doğal bir kavşak olmasına dayalı coğrafi konumuna borçluydu.

Bu alandaki en eski yerleşmenin geçmişi MÖ 6000 öncesine iner. Kent aşk, savaş ve irrasyonel duygu tanrıçası Aphrodite'nin Asur dengi İştär için yapılmış büyük tapınağı çevresinde gelişti. Ninova'nın İştär'ına Yakınoğu'nun birçok kesiminde tapılırdı. Kral I. Şamşı-Adad MÖ 1750 dolaylarında kenti ele geçirdikten sonra, İştär için revaçtaki Babil üslubuyla yeni bir tapınak yaptırdı. Asur kamu binalarının hemen hepsinde olduğu gibi, tapınağın duvarları sağlam kalması için sürekli bakımı gerektiren kerpiçten yapılmıştı. Bununla birlikte heybetli yapı bin yılı aşkın bir süre ayakta kaldı.

Tanrıçasının yaygın şöhretine rağmen, Ninova her zaman Asur başkenti olmadı. Sanherib (hd MÖ 704-681) Asur kralı olduğunda,

Ninova'da MÖ 700 dolaylarında inşa edilen ve şimdi restore edilmiş olan Nergal Kapısı. Kent surları mazgallı siperleri olan taş yüzeyli bir dış tahkimattan ve çok daha yüksek bir kerpiç iç surdan oluşurdu.





o sırada bölgenin bilinen en büyük imparatorluğunun genişliğini ve çeşitliliğini yansıtacak bir metropol inşa ettirmeye karar verdi. Bu imparatorluk Orta Anadolu'dan Basra Körfezi'ne, Orta İran'dan Kıbrıs'a ve Mısır sınırlarına kadar uzanan bir alanı doğrudan ya da dolaylı olarak denetim altında tutmaktaydı. Asur orduları çok geçmeden Nil Vadisi'ne ulaşacaktı ve Nübye krallarının ele geçirilen heykelleri Ninova'da halka gösterilecekti. Kentin sokakları çok çeşitli insanlarla doluydu – sakallı askerler, kraliyet sarayıyla bağlantılı zarif hadımlar, tüccarlar, paralı askerler, çiftçiler, birçoğu uzak diyarlardan gelen ve değişik diller konuşan köleler.

Sanherib uzunluğu 12 km'ye varan, 18 kapıdan girilen ve kenti üç kısma ayıran muazzam bir savunma suruyla Ninova'yı çevreledi. Kraliyet sarayları ve İhtar Tapınağı dahil başlıca kamu binaları, günümüzde Kuyuncuk olarak anılan tahkimli bir içkale içindeydi. Başka bir tahkimli alanda ordu üssü ve cephanelik vardı. Kitabı Mukaddes'in bir balina tarafından yutuluşunu ve Ninova'yı tövbeye çağırışını anlattığı Yunus peygamberin mezarı olduğu

Kuzey Sarayı'nda MÖ 645 dolaylarında oyulmuş bir taş duvar panosunun parçası. Bir tazi sürüsünün eşlik ettiği Kral Asurbanipal bir yaban eşiği avında.

söylenen yapının üstündeki kiliseden çevrilmiş bir Ortaçağ camisinin bulunduğu yer burasıdır. Kentin geri kalan kesiminde, her türlü izinsiz girişe karşı ağır cezalarla korunan bir yol sistemine sahip konut alanları ve çarşılar yer almaktaydı. Ninova aynı zamanda Asurluların antik Ermenistan’a (Urartu) sefer düzenlerken gördükleri örneklerle dayanan büyük çaplı bir kanal şebekesinin ortasındaydı. Bu kanallarla 50 km ötedeki Zagros Dağları’ndan getirtilen su, kraliyet bahçelerinin yanı sıra kent halkının meyve bahçelerini ve tarlalarını sulamada kullanılmaktaydı. Kuyuncuk’taki saraylardan birini süsleyen bir taş duvar panosunun tasvir ettiği taş sukemerinin bir kısmı hâlâ ayaktadır.

Sanherib’in İhtar Tapınağı’na yakın sarayı kente hâkim konumdaydı ve halk arasındaki adı Eşsiz Saray’dı. En azından Asur’da böyle bir yapı hiç görülmemişti. Uzunluğu yaklaşık 500 m olan ve genişliği bazı yerlerde 250 m’ye kadar varan saray sadece bir kraliyet ikametgâhı değildi ve içinde resmî daireleri de barındırıyordu. Başlıca odaları ve avluları Sanherib’in başarılarını sergileyen taş duvar panolarıyla bezenmişti; yabancı diyarlardaki zaferlerin yanı sıra, devasa insan başlı ve kanatlı taş boğaların düşmanlara, hastalıklara ve bahtsızlıklara karşı koruyucu büyümlü muhafızlar olarak imal edilip taşınışı da işlenen temalar arasındaydı. Sarayın bir kanadında sedirden yüksek direkler vardı; başka bir kanadı kraliçe için özel olarak inşa edilmişti. Sanherib ağırlıklı olarak savaş anlatılarına yer verilen Asur kraliyet yazıtlarında pek olağan sayılmayacak bir duygusallıkla, “bütün kadınlardan üstün derecede mükemmel” diye nitelendirdiği eşiyle sağlıklı ve mutlu bir hayat sürme umudunu dile getirmişti.

Bu sarayın bir kısmını 1847-51’de inceleyen İngiliz arkeolog A. H. Layard, yaklaşık üç buçuk kilometre uzunluğunda oyma duvar panolarının bulunduğu 71 oda ve yanına devasa boğa ya da sfenks heykelleri dikilmiş 27 kapı saptadı. Bulduğu şeyler arasında binlerce kil çiviyazısı tableti vardı. Sanherib’in torunu Asurbanipal (hd MÖ 668-631) İskenderiye’deki ve modern dünyadaki kütüphanelerin habercisi sayılacak bir girişimle, bütün Babil ve Asur geleneksel biliminin ve edebiyatının yer alacağı bir kütüphane yaratmaya çalışmıştı. Yine Asurbanipal’ın Kuyuncuk’ta kendine yaptırdığı başka bir saraydaki oyma duvar panoları daha önce benzeri görülmemiş kraliyet pikniği ve aslan avı sahneleri içermekteydi.

Bu büyük kozmopolit kentin parlak dönemi yüz yıldan az sürdü. Başka birçok örnekte olduğu gibi, Asur kraliyet ailesi defalarca bölünmeler yaşadı ve bütün imparatorluk yapısı iç ve dış düşmanların saldırılarına açık hale geldi. Birkaç yıl süren savaş halinin ardından, MÖ 612’de, İranlı Medleri, Babillileri ve hiç kuşkusuz başkalarını kapsayan bir ittifak, Ninova’yı ele geçirmek için işbirliğine girdi. Çarpışmalarda ölen askerlerin kemiklerine kentin kapıları içinde hâlâ rastlamak mümkündür. Asur fetihlerine ilişkin anıtlarla birlikte saraylar ve İhtar Tapınağı yıkıldı. Sağ kalıp harap binalara sığınanlarda geriye sadece sınırlı izler kaldı; Yunan askeri Ksenophon MÖ 400’de yanından geçtiği kenti ıssız olarak nitelendirdi.

Ninova daha sonra bir pazaryeri olarak yeniden önem kazandıysa da zamanla konumunu Dicle’nin karşı yakasındaki Musul’a kaptırdı. Ninova adı hiç unutulmadı ama Avrupalı seyyahlar ve arkeologlar yüzeyin altında antik kentten ne kadar çok şey kaldığını ancak MS 19. yüzyıl ortalarında kavradı. Iraklı arkeologlar 20. yüzyılda bazı büyük anıtları ve kentin uzaydan hâlâ görülebilen surlarını restore etmeye çalıştı.

PERSEPOLİS

Pers İmparatorluğu’nun Can Damarı

MARC VAN DE MIEROOP

Persepolis geçmişte refah açısından nasıl bütün diğer kentleri geride bıraktıysa, şimdi de sefalet açısından aynı ölçüde geride bırakıyor.

SICİLYALI DİODOROS, MÖ YAK. 50

Tarihçi Diodoros MÖ Ocak 330’da Büyük İskender’in ele geçirdiği Persepolis kentinin akıbetini işte böyle özetler. İskender “Asya kentlerinin en menfuru” saydığı Persepolis’in askerlerince saraylar dışında tam bir gün boyunca yağmalanmasına izin verdi; askerler açgözlülükle öylesine kıızıttılar ki aralarında kavgalar çıktı. Olağanüstü zenginliğine ve apaçık önemine rağmen, Persepolis’e gerek Pers İmparatorluğu’nun ortasındaki bir kraliyet merkezi olduğu dönemde, gerekse İskender’in seferlerine yeniden başlamadan önce aşırı bir sarhoşluk anında saraylarını yaktırmasını izleyen dönemde çok az Yunan kaynağının değinmesi dikkat çekicidir. Sadece Diodoros kısa bir tasvirini verirken, öbürleri efsanevi zenginliğini tekrarlamakla yetinir; Plutarkhos MS 2. yüzyılda yağma mallarını taşımak için on bin çift katırın ve beş bin devenin gerektiğini yazar. Antik Pers kaynakları da bize sınırlı bilgi verir. I. Dareios ve oğlu Kserkses gibi krallar Eski Pers, Elam ve Babil dillerinde yazılmış çivi yazısı yazıtlarda yaptırdıkları binaları yazmakla birlikte, Persepolis’e niçin önem verdiklerini anlatmazlar. Perslerin kenti bölgenin tamamına verdikleri adla Parsa diye andığını biliyoruz. Bugün andığımız şekliyle “Perslerin kenti” anlamındaki Persepolis adını takan Yunanlardı.

Metinlerdeki suskunluk, hayran kalan ziyaretçilerin Ortaçağ’dan beri anlattığı Persepolis kalıntılarının arkeolojik ve görsel zenginliğiyle büyük tezat oluşturur. İlk Müslüman coğrafyacılar dünyaya hükmetmiş efsanevi bir krala atfen kente, İran’da hâlâ kullanılan “Taht-ı Cemşid” adını verdiler; bölgeyi dolaşan Avrupalı seyyahlar 14. yüzyıldan itibaren kenti tasvir edip çizdiler. Sit alanı 1870’lerden beri aralıklarla yürütülen kazılardan ve özellikle 1960’lardan beri yürütülen restorasyonlardan sonra, özenle ortaya çıkarılmış görüntüsüyle bize çokça şey anlatır.

Kent şimdi gördüğümüz haliyle yaklaşık 450x300 m ebadında, kısmen doğal kayaya oyulmuş, kısmen kocaman taş katmanlarıyla yükseltilmiş, bazı yerlerde ovanın 12 m yukarısına çıkan geniş ve düz bir sekiyi kaplar. Alanda tek bir giriş vardır; görkemli bir çifte merdiven, burayı yaptıran Kral Kserkses’in (hd MÖ 485-465) bir yazıtta kullandığı ifadeyle “kavimler kapısı”na çıkar. Geçmişte kapıdan geçen herkes, yükseklikleri 19 m’ye varan ve başlıklarına aslan, boğa, melez yaratık gibi hayvan şekilleri verilmiş sütunların



Persepolis'in dağlardan çekilen bu görüntüsü, anıtsal bina dizisiyle platformun kısmen restore edilmiş kalıntılarını gözler önüne serer. Yüz Sütunlu Salon bazı yüksek sütunları dimdik duran Apadana'nın önünde yer alır.

desteklediği çatıları havada süzülüyor gibi görünen iki heybetli binayla karşılaşırdı: Ana bölmesi 36 sütunlu Apadana (Kabul Salonu) ve her biri on adetten on sütun sıralı Yüz Sütunlu Salon. İki binanın ardında birbirini izleyen Pers kralları Dareios, Kserkses ve Artakserkses'in (Ardeşir) saraylarını ve devasa bir Hazine Dairesi'ni de kapsayan sık bir bina öbeği yer alırdı.

Apadana'nın 3 m yüksekliğindeki platformuna çıkan iki merdivenin yan taraflarında tek mil tören kıyafeti içindeki Pers askerlerinin, ayrıca Pers İmparatorluğu'nun 23 eyaletinden gelen ve ellerinde krala verilecek armağanlarla uzun bir alay oluşturan heyetlerin kabartmaları vardı. Baktriyalılar Orta Asya'dan deve, İyonyalılar Ege Denizi kıyılarından kadeh, kâse ve kumaş, Mısır'ın güneyindeki bölgeden gelen Nübyeliler fildişi getirirdi. Kentin her yanındaki diğer binaların platformlarında benzer alaylar ortaya çıkardı. Bütün bu sahnelerin odağı çoğu kez ulakları kabul etmek üzere, saray görevlileriyle ve askerlerle çevrili olarak, bir tahtta oturan veya bir şemsiyenin altında ayakta duran kralın görüntüsüydü. Bazen Perslere bağlı halkların temsilcileri, kral tahtının altındaki platformu taşırlardı. Günümüzde özgün boyalarının sadece soluk izleri kalmış olan bu kabartmalar Antikçağ'da rengârenk bir bütünlük içindeydi herhalde.

Hiçbir antik metnin orada olup bitenleri anlatmaması nedeniyle, bütün kompleksin işlevini yorumlamak günümüzde ona bakan kişinin hayal gücüne kalmış bir şeydir. Kompleks besbelli ki imparatorun, İndus Vadisi'nden Akdeniz'e ve Orta Asya'dan Kuzey Afrika'ya kadar uzanan bağlı toprakların zenginliğini toplama gücünün göstergesiydi. Uyruk halkların hepsi yurtlarına özgü armağanlarla birlikte elçiler gönderirlerdi. Günümüz uzmanları her yıl ilkbahar ekinoksuna denk gelen yılbaşı şenliğinde çok büyük bir törenin düzenlendiği ve

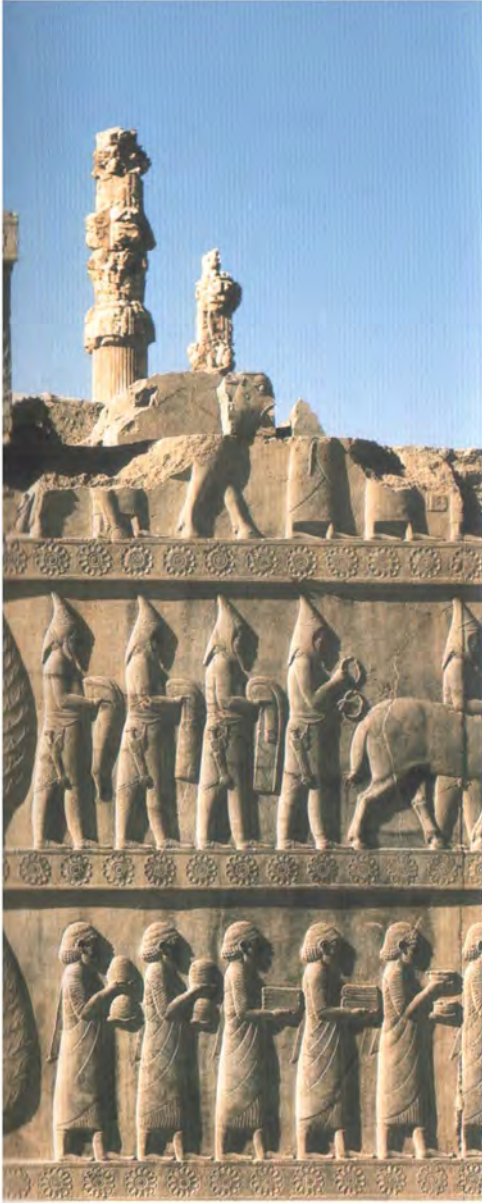


törende bu armağanların kabul edildiğini sıklıkla ileri sürer. Ancak yılın o döneminde imparatorun Persepolis'te değil, Batı İran'ın Susa kentindeki başka bir ikametgâhında bulunduğunu artık biliyoruz. Yine de Persepolis'in biat vergilerinin toplandığı bir yer olduğu kesin gibidir; MÖ 5. yüzyıl yaşamış Yunan tarihçi Herodotos'a göre, yıllık vergi tutarı 376.520 kg gümüşe denkti. Bu bakımdan kenti ele geçiren Yunanlar Hazine Dairesi'ni yağmaladığında ve oradaki zenginliği piyasaya sürdüğünde, altın ve gümüş fiyatlarının çökmesi şaşırtıcı değildir.

Ne var ki Hazine ve Tahkimat dairelerindeki kazılarda ortaya çıkan idari kayıtlar (hepsi MÖ 509-458 döneminden kalma toplam

Yukarıda: Apadana'nın platformundaki kabartmada çeşitli halkların temsilcileri Pers imparatoruna biat vergisi sunmak üzere sıraya girmiş halde; orta şeritte (şimdiki Afganistan'dan gelmiş) Gandharalıların hörgüçlü bir boğayı çektikleri görülüyor.

Karşı sayfada: Yüz Sütunlu Salon'da Kral Artakserkses gelen elçileri, önünde iki ateş sunağı duran bir tahta oturmuş olarak huzura kabul ediyor. Karşısındaki görevli muhtemelen vergi sunuşlarını düzenleyen kişidir.



30 bini aşkın kayıt) bu konuları belgelemez. Daha ziyade bürokrasinin yerel işgücüne ücret ödemek için elindeki kaynakları nasıl kullandığını gösterir. Hazine Dairesi'ndeki kayıtlar bizzat Persepolis'teki işçilere gümüşle yapılan ödemelerin onaylanmasıyla ilgilidir; bu işçiler arasında Mısır, Babil, Baktriya, Hindistan, İyonya ve diğer bağlı bölgelerden gelmiş birçok yabancı vardı. Tahkimat Dairesi'nden çıkan belgeler Güneybatı İran'da gezginlere ve işçilere gıda dağıtımıyla ilgilidir; arşiv bölgesel merkezlerde yazılıp Persepolis'e gönderilmiş birçok tableti de içerir.

Bugün Persepolis'e baktığımızda, sadece yükseltilmiş platformdaki taş anıtlarını görürüz. Oysa en parlak dönemde, yani MÖ 6. yüzyıl sonlarından MÖ 5. yüzyıla

kadar, platformun çevresinde henüz kazılmamış kerpiç evlerden oluşan canlı bir kent vardı. Orada oturanlar sadece yakındaki anıtlara değil, birbirlerine de bakınca, muazzam bir imparatorluğun merkezinde bulunduklarını anlardı. Uçsuz bucaksız topraklardan gelen halklar tarihte daha önce görülmeyen bir kozmopolitlikte birleşmişti. Kent, Perslerin gücünün ve etki alanının bir timsali gibiydi. Görünüşleri, dilleri, alışkanlıkları ve kültürleri çok değişik milyonlarca insanı tek bir adamın otoritesi altında bir araya getirilmişti. Antikçağ'da Persepolis'i gezen biri, sayısız dilleri duymuş, birçok ayrı mutfağın kokusunu almış, birbirlerinden çok farklı görünen ve giyinen erkekleri ve kadınları görmüş olsa gerek. İskender'in bütün yapısıyla Pers İmparatorluğu'nun büyüklüğünü çağrıştıran Persepolis'i "Asya kentlerinin en menfurı" saymasına şaşmamak gerekir.

PERGAMON

Helenistik Kültür Kenti

STEPHEN MITCHELL

*Nerede yaşadığımı biliyorum; Őeytan'ın tahtı oradadır. Yine de adıma bağılı
kahyorsun. Aramızda, Őeytan'ın yaşadığı yerde öldürülen sadık tanıdım
Antipas'ın döneminde bile bana iman ettiğini inkâr etmedin.*

VAHİY KİTABI. 2:13

Vahiy Kitabı'nda Aziz Yuhanna, Asya'nın ilk Hristiyan Őehidi Antipas'ın memleketi Pergamon'daki kiliseye mektubunda işte böyle yazmıştı. "Őeytan'ın tahtı" bir metafor değıldi, Yunan uygarlığının en ünlü anıtlarından birine göndermeydi: Geçmişte Pergamon akropolnn üstünde duran ve şimdi restore edilmiş haliyle Berlin'deki Pergamon Müzesi'nde bulunan Büyük Sunak. Bu Helenistik şaheserin krs biçimli zemin planı, Mjdecı Yuhanna'nın Pergamon'u en ünlü binasıyla zdeşleştirdiğine çok az kuşku bırakır ve sunağın Yunan Olympos tanrılarının devlerle amansız kavgasını tasvir eden masalsı kabartma heykelleri bunun sebebini açıklar. Sunaktaki heykeller Akdeniz dünyasında klasik pagan dininin en göz alıcı ve en somut timsaliydi. O dönemin insanları için, Helen uygarlığının barbarlık kuvvetleri karşısındaki zaferini temsil etmekteydi; günümüz sanat erbabı için, Parthenon mermerlerinin klasik Yunan ideallerini temsil edişine benzer bir kesinlikle, İşkender sonrası dönemin Yunan sanatını ifade eder; Neron döneminde Mesih'e bağılı bir Musevi-Hristiyan için ise şeytani karanlığın bir gücüydü.

Pergamon'un yükselişi hızlıydı ve fırsatçılığa dayalıydı. şimdiki Bergama'nın yanı başındaki kayalık bir tepede yer alan bu tahkimli yerleşmenin geçmişi M 7. yüzyıla iner. Büyük İşkender'in Pers asıllı bir metresi olan Barsine burada Athena için bir tapınak yaptırdı ve M 4. yüzyılda şıfa tanrısı Asklepios için bir kutak kuruldu; ama ikisi de kentin daha sonra ne çıkışında belirleyici olmadı. Asıl dönüm noktası M 275 dolaylarında, Philetairos adlı bir hadımın Karadeniz kıyısındaki silik Tion kentinden gelip buraya yerleşmesiydi.  Helenistik kralın Pergamon akropolndeki hazinesini yöneten bu adam, yöreye hâkim olarak bağımsız bir hanedanı başlattı. Yerine yeğeni I. Eumenes geçti. Onun lmyle Mö 241'te başa geçen I. Attalos kral unvanını alan ilk yönetici oldu. Orta Anadolu'ya yerleşmiş istilacı Kelt kavmi Galatlara boyun eğıdirerek şöhrete kavuştu ve zaferlerini barbarlık kuvvetlerine karşı Yunanların savunucusu kimliğini kazanmada kullandı. Birçok Yunan kentine ve kutağına Attalos hanedanının yiğit ama yenik düşmanlarının heykelleri dikildi. M 160 dolaylarında tamamlanan ve kuzeydeki barbar Galatların zelliklerine sahip devlerin tasvir edildiğı devasa Büyük Sunak, Pergamon krallarına Helenizm savunuculuğunu yakıştıran bir



Pergamon'un havadan görünüşü:
Akropol harabelerine Dionysos
Tapınağı'na giden bir sekinin
yukarısında yükselen görüntüsüyle,
klasik dünyanın en dik tiyatrosu damga
vurur. Tiyatronun arkasında Athena
Tapınağı alanı ve Attalos krallarına ait
beş sarayın harabeleri yer alır. Arkap-
landaki gölet günümüzde yapılmıştır.

programın zirvesiydi. Kent yeni bir Atina, bilimde ve öğrenimde nam
salmış önemli bir kültür merkezi kisvesine büründü. Pergamon'un
kütüphanesi artık Ptolemaios İskenderiyesi'nin kütüphanesine
rakipti. Hayvan derilerinden yapılan (kelime olarak kökeni Latince
Pergamena'dan gelen) parşömen, Mısır papirüsüne denkti.

Krallar akropolün doğu kenarı civarında bir dizi saray ve
hükümdar kültür için bir bina yaptılar. Kentin kamusal yapıları
arasında Demeter ve Hera kutakları, kent tepesinin üç sekisine
kurulan ve sonradan iki Roma hamamıyla genişletilen çok geniş bir *gymnasion* alanı, dik
basamaklı büyük bir tiyatro ve onunla bağlantılı Dionysos Tapınağı, ayrıca kent surları vardı.
Helenistik dünyanın mimari açıdan anlaşılabilir düzene sahip tek başkenti Pergamon'du.
Kraliyet saraylarını ve Athena Tapınağı ile Büyük Sunak odaklı dinsel merkezi barındıran
kent tepesinin zirvesinden güneye doğru uzanarak büyük ölçekli kamu binalarını ve konut
alanlarını içine almaktaydı; MÖ 2. yüzyılda bu yapıların hepsi eski tahkimli akropolün epey
dışına taşan kent surlarıyla çevriliydi.

Son kral III. Attalos'un MÖ 133'te Romalılara miras olarak bıraktığı krallık, Asya'daki bir
Roma eyaletine dönüştü. Ancak eyaletin başkenti Pergamon'dan Ephesos'a taşındı ve bu da
kentnin geleceği açısından önemli sonuçlar doğurdu. Roma yönetimi döneminde de Pergamon
gelişti ama bunu rakibi Ephesos'u ayakta tutan dinamik ticari ve idari faaliyetten ziyade, eski
itibarına ve tarihsel ağırlığına borçluydu. Yörenin iki seçkin yurttaşı MÖ 1. yüzyılda iç ve



dış savaş tehdidi altındaki kentin yeni Romalı efendilerden iltimas ve biraz da himaye görmesini sağladı. Bunlar Julius Caesar'ın bir dostu olan Mithridates ve Helenistik kentin güney tarafındaki kazılarda ortaya çıkan bir kült ve okuma odasıyla adı ölümsüzleştirilmiş Diodoros Paspáros'tu. MÖ 31'deki Actium Muharebesi'nden sonra İmparator Augustus'un yönetimi, istikrar getirdi ve yeni refahın remellerini attı. Bunun karşılığında Roma imparatorları ilahi payeler elde etti. Pergamon MÖ 29'da imparator için ilk taşra tapınağının kurulduğu yer oldu. Bir ikincisinin inşası İmparator Traianus döneminde başladı ve ardılı Hadrianus'un MS 129'da Pergamon'a ziyaretini kutlamaya yetiyecek şekilde tamamlandı. Roma'nın buyurgan ihtişamını Helenistik akropolün önceki bütün yapılarını gölgede bırakan bu kutaktan daha iyi sergileyecek çok az örnek vardır. Yüksek tonozlu altyapıların yukarısına tapınağın beyaz mermer portiklerinin [stoalarının] oturtulması, Pergamon kent tepesinin profilini tamamen değiştirdi.

Yunan kültürü varlığını koruyup geliştirdi. Asklepios'un antik kutağı özellikle Hadrianus döneminde MS 130'larda Roma senatörleri de olan zengin Pergamonluların katkılarıyla dönüşüm geçirdi. Buradaki en dikkat çekici bina, tastamam Roma'daki Pantheon'un planına göre, ama yarı ölçekte inşa edilen ve Zeus-Asklepios adlı yeni bir tanrıya adanan daire biçimli bir tapınaktı. Yarısı yerin altında kalan ve kutağın şifalı kaplıcasına geçitlerle bağlanan daire biçimli başka bir binada, niyet tutup uyuyanların rüyalarında şifa tanrısını göreceklerine inanılırdı. Bu amaçla oraya gelen en ünlü sima, zengin sofist yazar Ailios Aristides'ti; onun çoğunlukla Asklepiyon'da yaşanmış olayları anlatan *Kutsal Hikâyeler* kitabı, tanrının samimi

Yukarıda: Bugün Berlin'deki Pergamon Müzesi'nde bulunan Büyük Sunak, tanrıların devlerle kavgasını tasvir eden kabartmalarla bezenmişti; Yunanların tarihleri boyunca barbar düşmanlarına karşı yürüttükleri savaşların mitolojik karşılığı olan destansı bir mücadeleydi bu.

Karşı sayfada: Büyük ölçüde tuğlayla inşa edilen ama mermer bezemeleri olan "Kızıl Avlu", antik dünyanın en büyük dinsel binalarından biridir. İmparator Hadrianus döneminde yapılan bu tapınak, Mısır ilahları Serapis, İsis ve Horus'a adanmıştı.

inançlıları iyileştirici güçlerinin eksantrik bir dökümüdür. Pergamon'un şifalı kutağı, tedavi olmaya ve MS 2. yüzyılın düşünsel canlanışının tadına varmaya gelen zengin Yunanlar ve Romalılar için bir çekim merkezine dönüştü. Kendi tiyatrosu ve bir kütüphanesi bulunan kutağın müdavimleri arasında senatörler, hatipler, şairler ve tarihçiler vardı. Antikçağ'ın en ünlü hekimi Galenos MS 129'da Pergamon'da doğdu. Tanınmış bir mimarın oğluydu; kentin kenarındaki kalıntıları hâlâ duran Roma arenasında eğitim gören ve dövüşen gladyatörlere hekimlik ederek mesleğini kendi kendine öğrendi.

Galenos'un aktardığına göre, kentin yetişkin nüfusu 120 bin erkek, kadın ve köleden oluşmaktaydı. Çoğu herhalde şimdiki Bergama'nın aşağısındaki ve çevresindeki ovada yaşamaktaydı. Yerin üstünde bu muazzam Roma yerleşmesinden günümüze ulaşan çok az şey vardır. Mısır havası veren mermer dekorla süslenmiş bir tuğla yapı olan ve Kızıl Avlu olarak bilinen tek istisna, Antikçağ'da Mısır tanrı üçlüsü için inşa edilmiş devasa bir tapınaktı. Ölçeği bugün bile insanda eziklik duygusu uyandırır. Sıradan bir Bergamalı, yüzyıllarca metruk ve bakımsız kalan kenti 1250 dolaylarında gören Bizans imparatoru Theodoros Laskaris'in duygularını pekâlâ paylaşabilir. Büyük heyecana kapılan imparator, kendi döneminin içler acısı meskenlerinin heybetli harabeler arasında fare yuvalarını andırdığı yorumunda bulunmuştu.



KUDÜS

İman Üzerine Kurulu Kent

MARTIN GOODMAN

Edom'un ve Samiriye'nin ötesinde uzanan geniş Yahudiye bölgesi on devletçiğe ayrılmıştır; [bunlardan] Orine eskiden Kudüs'ün bulunduğu yerdedir ve açık arayla Doğu'nun en meşhur kentidir.

YAŞLI PLINIUS, MS 1. YÜZYIL

İtalyan bilgin Plinius bu sözleri MS 70'lerde, yani Kudüs'ün müstakbel imparator Titus komutasındaki Roma kuvvetlerince moloza çevrilmesinden kısa bir süre sonra yazdı. Aramice'nin ve İbranice'nin başat diller olduğu Doğu kenti Kudüs, Büyük İskender'in MÖ 330'daki fetihlerinden beri Batılı devletlerin nüfuzuna girmeye alışmıştı. Ahalinin neredeyse tamamını oluşturan Yahudiler, Eski Ahit'le korunan tarih hafızası çok geriye giden bir kavimdi; ama o yüzyıllarda, özellikle de Büyük Pompeius'un MÖ 63'te kenti kuşatmasından sonra kaderi gittikçe Roma'ninkine iç içeydi.

Eski Ahit metinlerinin Yahudilere buyruğu, Kudüs'e dünyada Tanrı'nın kurban, şarap sunusu ve tütsü yoluyla ibadet edilmeyi dilediği emsalsiz yer olarak davranmalarıydı. Roma devletinin MÖ 40'ta Yahudiye'ye yönetici olarak atadığı Yahudi kralı Herodes, MÖ 1. yüzyıl sonlarında mevcut Tapınak'ı hayret uyandırıcı bir büyüklükte ve ihtişamda yeniden inşa edip genişletti. Günümüzde yapıdan geriye neredeyse yalnız Ağlama Duvarı, yani Tapınak'ın üstünde durduğu platformun bir parçası kalmıştır ama hâlâ etkileyicidir.

Tapınak, kentin yaşamına hâkimdi. Kalabalıkların toplandığı ve Hristiyanlık gibi yeni akımlara bağlı olanların buluşup destekçiler kazandığı yer orasıydı. Soya dayalı seçkin bir kasta mensup rahipler gündeğumundan günbatımına kadar kavim adına belirli kurban törenlerini yerine getirirken, buna şahsi sunuların sürekli akışı eşlik ederdi. Çevredeki revaklarda izdiham oluşturan müminler kurbanlık hayvanlarını getirir ve kutsal bağışları Sur şekelleriyle ödemek üzere ellerindeki sikkeleri bozdururlardı. Bu günlük ibadet ritmi yılda üç defa, Tapınak'ın ve kentin büyük hacı kabilelerinin akınına uğradığı Fısıh, Hamsin ve Sukot bayramlarında kesintiye uğrardı. O günlerde Resullerin İşleri'nde Aziz Luka'nın "göğün altındaki her kavimden dindar Yahudiler" olarak nitelendirdiği ziyaretçilere ev sahipliği eden mekân sahiden uluslararası bir havaya bürünürdü. Böyle bayramlar siyasal hareketliliğe de vesile olurdu.

Yüzyıllar sonra inşa edilen Kubbetü's-Sahra, aşağı yukarı Herodes'in dönemindeki Yahudi Tapınağı'nın bulunduğu yerde yükselir. Bir dizi kemer üstünde duran büyük platform, hacı kabilelerini barındırmak üzere Herod tarafından kurulmuştu.







Yukarıda: Roma'daki Titus Kemer'i'nde, Kudüs'ün MS 70'te yağmalanışından sonra Roma askerlerinin yedi kollu şamdanı Roma sokaklarında taşıyışını gösteren frizden bir detay; Romalılar Yahudilerin tapınağı yeniden inşa etmesine izin vermediler.

Karşı sayfada: Günümüz Kudüs'ünde bir sokak. Eski Kent'te MS 135'ten sonra Kudüs'ün harap alanında kurulan Roma kolonisi Aelia Capitolina'nın sokak planı büyük ölçüde korunmuştur.

MS 66'da Kudüs'ün dört yıl sonra yıkılmasına yol açacak ayaklanma Fıfış sırasında başladı. Yaklaşık 36 yıl önce Nasiriyeli İsa da aynı bayramda Roma valisi Pontius Pilate tarafından çarmıha gerdirilmişti. Ama böyle karışıklıklara yol açan dinsel heyecan ve şevk, kentin gelişmesini de sağladı. Kudüs olağanüstü doğal kaynaklardan yoksun olduğu gibi, herhangi bir doğal ticaret yolu üzerinde de değildi; kentin zenginliği tamamen dindarlığın etkisiyle başka yerlerden kaynak akışına dayalıydı.

MS 1. yüzyıl ortalarına doğru dışarıdan hac ziyaretlerinin körüklediği bir inşaat patlaması, Kudüs'ün büyük bir bölümünü Helenistik ve Roma mimarilerinin çarpıcı bir gösteri alanına

dönüştürdü. Yeni sukemleri yerleşik nüfusun kuzeydeki Bezetha adlı büyük yeni dış mahalleye taşmasını sağladı. Kentin bin yıl kadar önce üstüne kurulduğu tepelik alan belirgin bir kentsel düzene elverişsizdi; ama dar sokaklarda dönemin Pompeiisi'ndeki örnekleri hatırlatan mozaikli ve freskli şehir evleri vardı. Hac ziyaretini kolaylaştıran Pax Romana [Roma Barışı], dış ticareti de teşvik etti. Çöküşünden önceki yıllarda Kudüs, Roma İmparatorluğu'nun canlı ve bütünleşik bir parçası gibi görünmekteydi.

Gelgelelim, bu görünüş aldatıcıydı. Herodes MÖ 30 dolaylarında spor yarışmaları, sahne gösterileri, (Yunan modelinde) savaş arabası yarışları ve (Roma modelinde) yaban hayvanı avları gibi modern eğlenceleri Kudüs'e getirmeye çalıştığında, girişimleri böyle uğraşların ata göreneğine

aykırı olduğunu ileri süren yöre sakinlerince şiddetle reddedildi. Halkın tutumu sofucaydı ve bedensel saflığın ruhsal saflık için güçlü bir metafor olabileceği yönünde yaygın bir inanç vardı; arınma hamamları o dönemdeki Kudüs'ün arkeolojik kalıntılarının çarpıcı bir unsurudur.

Yahudilerin dinsel göreneklerine ateşli bağlılığı, yabancıların gayet iyi bildiği bir husustu: Pompeius'un Kudüs'e Şabat günü saldırmasının sebebi buydu. Yahudi şeriatına ilişkin yorumların büyük değişkenlik göstermesine, Ferisiler ve Sadukiler gibi toplulukların oldukça zıt görüşleri benimsemesine ve birkaç kilometre doğuya düşen Kumran'da bulunmuş Lût Gölü Tomarları'nın [Kumran Yazıtları] bazılarında farklı fikirlerin savunulmasına karşın, Roma kuşatması feci akıbete doğru yaklaşırken, Kudüs'ün savunucularından birçoğunu MS Ağustos 70'te sonuna kadar çarpışmaya yönelten şey bu şeriata tam bağlılıktı.

Kudüs MS 70'e kadar, 1. yüzyılın büyük bir bölümünde valinin ya da (Roma'nın devrettiği yetki çerçevesinde) Herodes'in soyundan gelen birinin seçtiği hahambaşılarının öncülüğündeki seçkin bir sınıf aracılığıyla Roma tarafından yönetildi. Yahudiye'de Roma devleti sadece çok küçük bir askerî kuvvetle temsil edilmekteydi. Roma ciddi karışıklıkları epey kuzeyde, Suriye'de konuşlanmış lejyonlarla

Tapınak Dağı ve Ağlama Duvarı. Herodes'in tapınak için yaptırdığı ilk surdan, temelde kullanılmak üzere sürüklenerek taşınan koca taş biçmeler dışında çok az kalıntı vardır. Bu kalıntılar Antikçağ sonlarından beri Yahudi hacıların derin saygıyla ziyaret ettiği bir yerdir.



bastırmak zorundaydı. MS 66'da bir dizi olay tırmanıp savaşa dönüştü. Kudüs ayaklanmasının merkeziydi ve ertesi yıl İmparator Neron'un isyanı bastırması için Suriye'den gönderdiği Vespasianus adlı silik komutan kenti kuşattı.

Neron'un MS 68 sonlarındaki intiharının ve Vespasianus'un MS Haziran 69'da birliklerince imparator ilan edilmesinin ardından, Kudüs'e karşı zafer Roma toplumunda itibar edinmenin aracı olarak yeni bir anlam kazandı. MS 70'te Fısıh bayramından hemen önce, Vespasianus'un oğlu Titus kente yönelik uzun süreli bir saldırı başlattı. Dönemin Yahudi hahamlarından Yosef, ortaya çıkan feci sonuçları şöyle kaydetti: "Kent tamamen dümdüz edildi; [...] öyle ki gelecekteki ziyaretçileri buranın eskiden meskûn olduğuna inandıracak hiçbir dayanak kalmadı."

Ama Kudüs yıkılsa bile, insanların hayal gücünde yaşadı. Yahudiler arasında, tapınağı restore etme umudu yıllarca güçlü biçimde sürdü, ta ki Yahudi hahamlar, duanın ve hayır işlerinin artık sunulamayan kurbanları kısmen telafi edebileceği yönünde yeni bir teoloji geliştirinceye kadar. Hristiyanlar arasında ise kentin yıkılışı, Mesih'in mesajını reddedenlere karşı ilahi misillemenin işareti olarak özel bir anlam kazandı; Yahudiler gibi, onlar da gözlerini günün birinde Yeni Kudüs'ün doğuşuna çevirdiler.



PETRA

Ticaretten Doğan Mimarlık Harikası

JANE TAYLOR

Dişyanın müthiş harikalarından biri olan bu yeri tasvir etmeye kalkışmak saçma olur. [...] Vadi baştan aşağı büyük bir harabe halinde – tasavvur edilemez sayıda ve düzensizlikte tapınaklar, temeller, kemerler, saraylar; iki tarafta [...] milyonlarca mezar oyulmuş büyük uçurumlar, [...] tiyatrolar vs. bütün alana sihirl bir hava katıyor.

EDWARD LEAR'IN KIZ KARDEŞİ ANNA BİR MEKTUBUNDAN, 23 NİSAN 1858

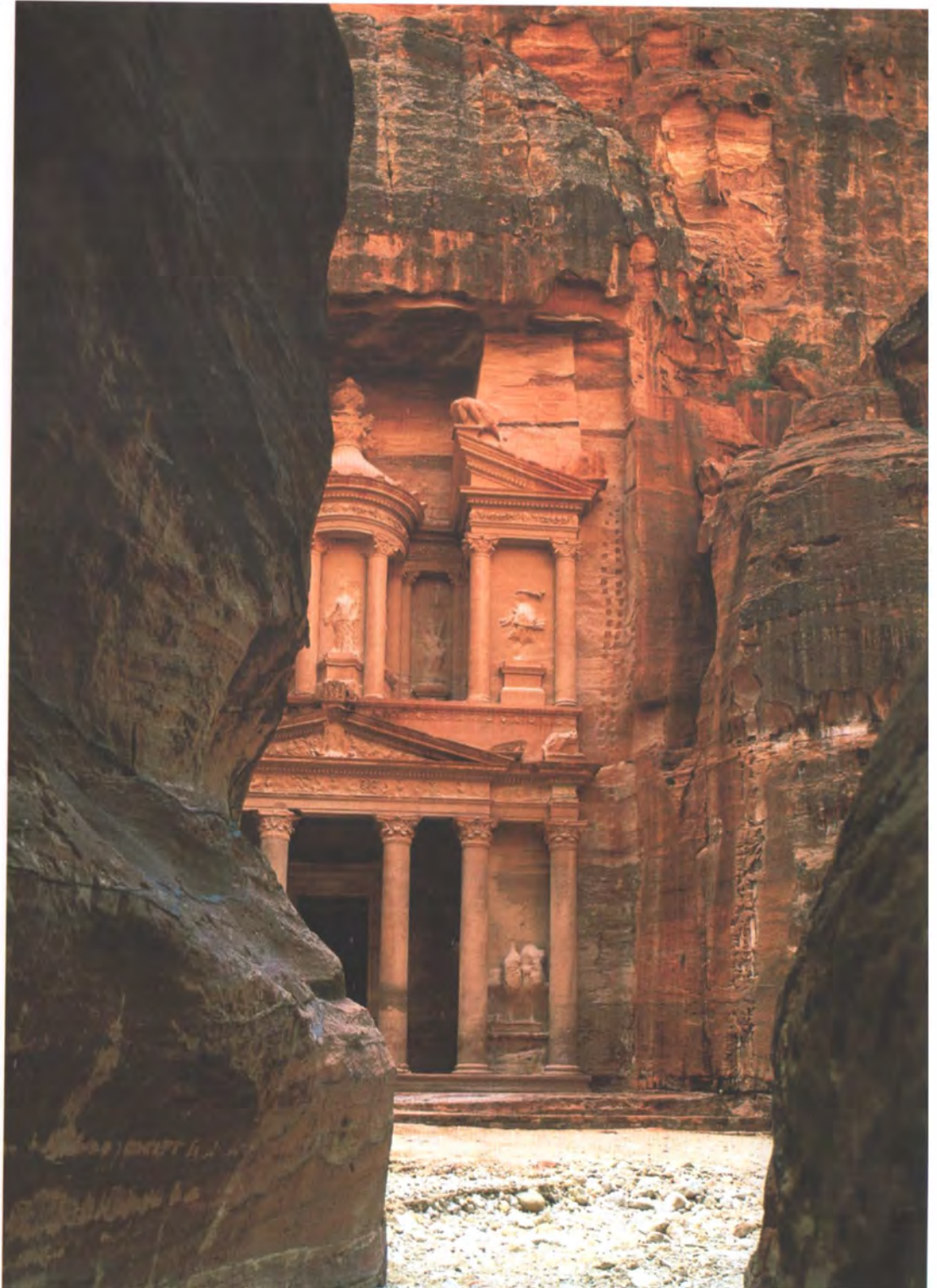
MÖ 1. yüzyıl sonlarında şimdi Ürdün sınırları içindeki Petra'da yaşayan bir Yunan filozofu, gördüğü çok şeye büyük hayranlık duydu. Coğrafyacı Strabon'un bir arkadaşı olan Athenodoros, bu Nebatî başkentini “birçok Romalı'nın ve başka birçok yabancıların” Nebatî halkı arasında yaşadığı kozmopolit bir kent olarak nitelendirdi. Sadece yabancıların “birbirleriyle ve yerlilerle davalı duruma düşmeleri, buna karşılık yerlilerin birbirlerine dava açmamaları ve birbirleriyle barışık olmaları” dikkatini çekti. Kavgacılıktan uzak oluşlarını “son derece iyi yönetilmeleri”ne bağladı. Servet edinmeye karşı olumlu tutumlarını, müzikli eğlence eşliğindeki ziyafetlerini, kralın “debdebeli içki âlemleri”ni ve bu âlemlerde “kimsenin on bir kadehten fazla içmemesini, her seferinde ayrı bir altın kadeh kullanması”nı da beğendi.

Bu şatafatlı yaşam tarzına bakılırsa, bu süzme Yunan filozofu diğer Nebatî alışkanlıklarını herhalde biraz yadırgamış olsa gerek. Öncelikle çok az kölenin olmasından dolayı, herkes sırasıyla kendi işini görmek ve ötekilere hizmet etmek durumundaydı; kralı bile kapsayan garip bir eşitlikçi uygulamaydı bu. Böyle “demokratik” eğilimler arasında, kralın “halk meclisinde krallık işlerinin hesabını vermesi” ve kadınlara başka ülkelerdeki normun üzerinde bir statü tanınması vardı; yönetim kademesi açısından bu durum kraliçenin kralla yan yana yer aldığı sikkelerde apaçıktı.

Athenodoros ona yakın dönemde yaşayan Sicilyalı Diodoros'un, Büyük İskender'in subaylarından birinin MÖ 4. yüzyıl sonlarında Nebatilere ilişkin ilk ağızdan anlatımına yer verdiği *Library of History* [Bibliothek Historike] adlı eserinden haberdar olsaydı, bu ilginç Arap halkının geçirdiği köklü değişimi kavradı. Üç yüzyıl önce birçok Nebatî büyük ölçüde çöllük arazide bir su kaynağından ötekine sürüsüyle birlikte dolaşmaya dayanan göçebe çobanlığı hâlâ

Petra'nın yukarısındaki bir dağda tek başına duran Deyr'in (Manastır) muazzam ön cephesi, oyulduğu sıradağlara kıyasla küçük görünüyor. Şimdiki adı daha sonra edindiği Hristiyan kimliğinden gelen bu yapı, Nebatî döneminde muhtemelen MÖ 1. yüzyılda ilahlaştırılan Kral I. Ubeyde'yi anmaya yönelik kutlamaların yapıldığı bir yeri.





sürdürmekteydi. Çölü ve kıt kaynaklarını yakından tanımanın deve biniciliğindeki ustalıklarla birleşmesi, diğer kabilelerin daha güçlü yerleşik halklara yenik düştüğü bir dönemde Nebatilerin bağımsız kalmasını sağladı. Ama değişimi yaratan şey başka bir unsurdur; kârlı buhur ve mürrüsafi ticaretine bağlı olarak artan zenginlik, güvenli yerleri ve yerleşik bir yaşam tarzını gerektirdi. Daha merkezî bir devlet örgütlenmesinin gelişmesiyle birlikte, Nebatiler komşu Yahudiye'yle, Seleukos Suriyesi'yle ve Ptolemaios Mısırı'yla temasa (ve çoğu kez çatışmaya) girdiler. Bu gelişme onları Roma'nın yeni ve açgözlü iktidarıyla da karşı karşıya getirdi.

MÖ 65'te üretken Nebatî kralı III. Aretas, Kudüs'te krallıktan devrilen Haşmonayim hanedanı mensubu II. Hyrcanus'un danışman Antipatros tarafından, onun tahtı geri alma girişimini desteklemeye ikna edildi. Çatışma yeniden başlayınca, karısı Nebatî kraliyet ailesinden olan Antipatros, çocuklarını güvende olmaları için Petra'ya gönderdi. Kafilde 25 yıl sonra kral olarak Yahudiye'nin başına geçecek olan genç Herodes de vardı; böylece gelecekteki hasımlarını ve onların antik dünyanın en güzel ve en özgün kentlerinden birine dönüştürmekte oldukları başkentlerini önceden şahsen tanıma fırsatını buldu. Bir zamanlar çadırlarda oturan Nebatiler artık becerikli mimari tasarımcılardı ve çöl kuyularını kullanmaya kadim yatkınlıkları gelişip büyük ölçekteki bir yaratıcı hidrolik mühendisliğine dönüşmüştü; kanallarla bu çöl başkentinin her köşesine taşınan su, gösterişli bahçe havuzlarının keyfini sürmeye bile yeterliydi. Herodes de aynı hüneri kapacaktı.



Yukarıda: Petra'nın göbeğindeki büyük Bizans kilisesinin kuzey koridorunda bulunan 6. yüzyıl zemin mozaiğinin bir parçası. Mozaik ustasının bir zürafayı resmetmeye çalıştığı ama bu hayvanı hiç görmemesi nedeniyle, ortaya benekli bir devenin çıktığı sanılmaktadır.

Karşı sayfada: Petra'nın oyma ön cephesinin en gösterişlisi, kayalıklardan geçen ve kente ana girişi oluşturan uzun yarığın sonundaki Hazne'dir. Adı yerel folklordan gelse de bezemelerdeki cenaze simgelerinin zenginliği bu yapının Nebatî ölü kültüyle ilişkili olduğunu gösterir.

Şekillerin, dokuların ve sonsuz kızıl kahverengi tonlarının vahşi kıvrılışlarıyla belirlenen kumtaşı dağlarıyla çevrili Petra'nın günümüzde *Sig* olarak anılan ana girişi, kayalıkların arasındaki uzun doğal yarıktan geçirdi. Bu gölgeli ve esrarlı boğazda hiç kuşkusuz bir ölçüde ürperen ziyaretçilerin duyduğu huşu, alacakaranlıktan çıkışta Hazne'nin mutlaka mezar olmasa bile, cenaze çağrışımları uyandırıcı bir ikonografisi olan ısıltılı oyma ön cephesiyle yüz yüze gelince daha da artardı. Muhtemelen IV. Aretas'ın uzun döneminde (MÖ 9-MS 40), Nebatî Krallığı'nın altın çağında oyulan yapının tasarımı, başta Deyr olmak üzere başka bir dizi ön cepheye ilham verdi. Ancak Hazne'nin aksine, Deyr'in ön cephesi insan formlarıyla süslenmedi ve İskenderiye üslubundaki gösterişliliğin yerine daha sade ve özgün Nebatî sütun başlıkları geçirildi.

Petra, MÖ 1. ve MS 1. yüzyıllar boyunca, tanrılara ibadet edilecek kutaklar açmak üzere dağların üst kısımları düzleştirilirken ve bu yüksek yerlere ulaşmak üzere tören merdivenleri oyulurken, kazma ve keski şıkırtılarıyla çınlamış olsa gerek. Kumtaşı uçurumlara çok çeşitli üsluplarla ürkütücü güzellikte ön cepheler oyuldu; cephelerin büyük bölümünde Asur kuzgun merdiveni olarak bilinen basamak düzeninin bir biçimi kullanılırken, birçoğunda alınlık, gömme sütun, korniş, friz ve taçkapı gibi klasik unsurlara yer verildi. Bunların arkasındaki sade bölmelere ölüler gömülürdü. Bazı yapı ustalarının işi ise değişen ihtişam derecelerinde tapınaklar, kamu binaları, saraylar ve şahsi evler inşa etmek üzere ocaklardan taşlar çıkarmaktı. Bir zamanlar kentin ortasından geçen engebeli yol, çeşitli dönemlerde düzeltilerek yenilendi ve sıra sütunlu bir sokağa, günümüzde Kasrû'l-Bint olarak bilinen ana tapınağa giden görkemli bir güzergâha dönüştü.

Son Nebatî kralı II. Rabbel'in döneminde, Romalılar çevredeki krallıkları ortadan kaldırmıştı; kuzeydeki Suriye, güneybatıdaki Mısır ve batıdaki Yahudiye birer Roma eyaletine dönüşmüştü. Herhangi bir kaydın olmamasına karşın, Rabbel'in ölüm tarihinin MS 106, yani Suriye'nin Roma valisi Cornelius Palma'nın Ortadoğu Roma haritasındaki bu tek eksik alanı İmparator Traianus adına yeni Arabistan eyaletine bağladığı yıl olarak kabul edilir. Geçiş şaşırtıcı ölçüde barışçıl oldu. Roma uyruğuna giren Nebatî halkı çoğunlukla bulunduğu yerde kaldı ve günlük yaşamını aşağı yukarı eskisi gibi sürdürdü; ama vergiler artık yeni Romalı yetkililere ödenir oldu.

Depremler bölgede sıkça tekrarlanan bir sorundu. MS 113/114'teki deprem birkaç binanın onarılmasını gerektirdi. MS 363'teki başka bir deprem daha ağır yıkıma yol açtı; yıkılan binaların birçoğu yeniden inşa edilirken, bazıları ancak kısmen onarıldı, bazıları ise terk edildi ya da kentin her yanında süren yeni inşa projelerine malzeme sağladı. Nebatiler arasında Hıristiyanlık'ın yayılmasıyla birlikte, bu yeni projelere, birkaçı yıkık binalardan sökülmüş Nebatî yapı unsurlarıyla süslenen kiliseler de katıldı.

İslam'ın 7. yüzyılda bölgeyi fethinden sonra, Petra ciddi bir gerileme sürecine girdi. Hayatını başka yerde sürdürme seçeneği olanlar hiç kuşkusuz daha üretken ticaret ya da tarım merkezlerine taşındılar; 1993'te bulunan 6. yüzyıla ait bazı papirüs tomarlarından, toprak sahibi bazı ailelerin kent dışındaki kır malikânelerine yerleştiğini biliyoruz. Daha az seçeneği olanlar ise çökmeye yüz tutan kentte kalarak, ellerinden geldikince geçimlerini sürdürdüler. Petra 19. yüzyıl başlarında yeniden keşfedilinceye kadar, Batı dünyası için meçhul diyardı.

Petra'ya yukarıdan bakan doğu uçurumuna oyulmuş Kraliyet Mezarları'ndan biri olan Um Mezari. Hiçbir Nebatî yazıtında asıl sahibinin belirtilmemesine karşın, kayaya oyulmuş geniş bölümündeki resimli bir Yunan yazıtı, 446/447'de bir kiliseye çevrildiğini kaydeder. Petra Bedouin burayı "mahkeme", altındaki istinat mahzenlerini ise "zindan" olarak adlandırır.



EPHESOS

Artemis Kutağı ve Tapınağı

STEPHEN MITCHELL

Bütün kentler Ephesos Artemisi'ne tapar ve insanlar onu bütün tanrılardan üstün tutar. Kanaatimce bunun sebebi, geleneksel olarak onun suretine adak sunan Amazonların şöhreti, ayrıca bu kutağın son derece eski oluşudur. Buna katkıda bulunan diğer üç husus, tapınağın insanlara ait bütün binaları geride bırakan büyüklüğü, Ephesos kentinin önemi ve orada oturan tanrıçanın şöhretidir.

PAUSANIAS, MS 2. YÜZYIL

Yunan seyahat yazarı Pausanias'ın MS 2. yüzyıl sonlarındaki bu sözlerinde anlaşılacağı üzere, Ephesos'un Tanrıça Artemis'le kopmaz bir ilişkisi vardı. Kentin biraz dışındaki kutağı tuhaf biçimde Kaystros [Küçükmenderes] Nehri vadisinin bataklık alanındaydı. Buraya her biri çifte sütun sırasıyla çevrili iki muazzam tapınak inşa edildi. MÖ 6. yüzyıl ortalarında Lidya tiranı Kouros'un [Karun] desteğiyle kurulan birincisi, iki yüzyıl sonra adının ilelebet hatırlanmasını isteyen Hrastratos adlı bir kundakçı tarafından yakıldı. Ephesos meclis üyeleri, tapınağı resmen ebediyen unutulmaya mahkûm ederek bunu sağladılar. Yerine daha da büyük ölçekli ikinci tapınağın inşası MÖ 4. yüzyıl sonlarında başladı.

Tanrıçanın kült imajı benzersiz ölçüde çarpıcıdır. Ephesos Artemisi, yüksek bir tacın oturtulduğu ifadesiz bir Doğu çehresi taşıyan heybetli bir dişi figürdür; kollarını yumurta biçimli çıkıntılarla kaplı gövdesinin önünde ileriye uzatmış haldedir ve geyiklerle, aslanlarla ve Ephesos simgesinin karakteristik unsurlarından arılarla bezeli uzun bir etek giymiştir. Çıkıntıların yumurtaları mı, fazladan memeleri mi, yoksa bazılarının inandığı gibi, kurbanlık boğaların erbezlerini mi temsil ettiği tartışmalıdır. Hayvanların koruyucusu olan Ephesos Artemisi, Yunan mitolojisine özgü bakire bir avcı değil, izleri Çatalhöyük'ün Neolitik yerleşmesine kadar inen Anadolu geleneğine özgü bir ana tanrıçaydı.

Tanrıçanın birçok farklı açıdan Ephesos için taşıdığı önem, Resullerin İşleri'nde Aziz Pavlus'a karşı bir kalkışmanın sebeplerini anlatan meşhur pasajda (19:24-28) vurgulanır:

Artemis Tapınağı'nın gümüşten maketlerini yapan Demetrios adlı bir kuyumcu, zanaatkârlara bir hayli iş sağlıyordu. Zanaatkârları ve benzer işlerle uğraşanları toplayarak onlara şöyle dedi: "Efendiler, bu işten büyük kazanç sağladığımızı biliyorsunuz. Ama Pavlus

Restore edilmiş Celsus Kütüphanesi'ne, Ephesos'un ileri gelenlerinden ve Roma konsülü Tiberius Iulius Celsus Polemaeanus'un defin yerine giden Kourites Sokağı'nın görünüşü. Sağda kentin aşağı agorasına açılan Mazarus Kapısı yer alır. Arka tarafta Kaystros Vadisi'nin Ege Denizi'ne kadar uzanan taşkın ovası bulunur.







Yukarıda: Ephesos'un antik dünyadaki en büyük örnekleri arasında yer alan ve Aziz Pavlus'un bir kalkışmaya yol açan meşhur konuşmasına sahne olan tiyatrosu, sonradan Arkadiane adı verilen sıra sütunlu sokak boyunca kentin limanına bakar.

Karşı sayfada: Ephesos Artemisi'nin Roma dönemindeki bu örneğe benzer heykelleri, klasik pantheonun en bildik ve en esrarlı imgelerinden biriydi. Kabartma halindeki yabani hayvan, arı figürleriyle bezeli ve kuşak şeklindeki yumurtalarla, memelerle ya da belki boğa erbezleriyle kaplı ilginç elbiseler giymiş tanrıça, besbelli ki köken olarak Yunan Artemisi'yle ya da Roma Dianasi'yle özdeşleştirilen bir Anadolu ilahesiydi.

denilen bu adamın, elle yapılan tanrıların gerçek tanrılar olmadığını söyleyerek, yalnız Ephesos'ta değil, neredeyse bütün Asya eyaletinde çok sayıda kişiyi kandırıp saptırdığını görüyor ve duyuyorsunuz. Hem bu sanatımız saygınlığını yitirme tehlikesiyle karşı karşıya, hem de ulu tanrıça Artemis'in tapınağının hiçe sayılması, bütün Asya eyaletinin ve dünyanın tapındığı tanrıçanın ululuğundan yoksun kalması tehlikesi var." Oradakiler bunu duyunca öfkeyle doldular. "Ephesosluların Artemisi uludur!" diye bağırmaya başladılar.

Bu kısa hikâyede Ephesos'la ilgili önemli şeyler söylenir. Artemis Tapınağı geleneksel bir İslam kentindeki camiye oldukça benzer biçimde, kentin esnaf ve tacir camiasıyla bütünleşmiş haldeydi. Hacılar ve müminler zengin bir gelir kaynağıydı. Tapınak hem hemşerilik gururunun bir vesilesiydi hem de kent ve genelde eyalet için bir ekonomik merkezdi.

Artemis'e adanmış kutağın dışında, Roma öncesi dönemin az sayıdaki kayda değer kalıntıları arasında, Helen yönetici Lysimakhos'un MÖ 3. yüzyılın başında kenti yeniden kurarken ve çevredeki yerleşmelerden zoraki nüfus nakilleriyle iskân

ederken yaptırdığı 10 km’lik çirkin tahkimat surları ve kuleler sayılabilir. Roma’nın MÖ 129’da Asya eyaletini oluşturmasıyla ve Ephesos’u başkenti yapmasıyla yeni bir çağ başladı. Roma yönetiminde gelişen kent, Roma memurlarının Asya’ya giriş noktası ve bir kara güzergâhının, Orta ve Doğu Anadolu içlerine uzanan “ortak yol”un başındaki bir ticari antrepo haline geldi. İtalyan tacirler kente akın edip yerleşti, kız alıp verdi ve yeni bir ticaret burjuvazisi yarattı. Böylece eski Anadolu yeni Roma’yla karşılaştı ve daha geniş Akdeniz ekonomisine bağlandı.

İmparator Augustus Asya’ya barış getirdi. Ephesos MÖ 29’da kent agorasında Roma’ya ve ilahlaştırılan Julius Caesar’a adanmış bir tapınağın eyalette esas olarak İtalyan tacirlerden ve göçmenlerden oluşan Roma yurttaşlarının hizmetine sunulmasıyla, eyalet yöneticisi kültünün bir merkezine dönüştü. Sonraki üç yüzyılda Artemis Tapınağı’nın ve buna ilaveten iki imparatorluk tapınağının daha yapılması, kentin MS 3. yüzyılda “dört tapınağın bekçisi” sıfatıyla eyaletteki bütün rakiplerini gölgede bırakmakla övünmesini sağladı.

Ne var ki kentin mimari çehresini şekillendiren tapınaklar değil, seküler binalardı. 40 bin kişiyi alan ve Pavlus’a karşı kalkışmaya sahne olan tiyatro, ticaret limanına giden sıra sütunlu, geniş bir sokağa bakıyordu. Tiyatronun kuzeyindeki stadyum, Antikçağ’ın sonlarına kadar savaş arabası yarışlarının ve başka şatafatlı seyirlik oyunların düzenlendiği mekândı. Ephesoslu spor tutkunları sadece kendi stadyumlarının değil, Antikçağ’ın sonlarında yerli kent kültürünün çok yoğun olduğu Aşağı Menderes Vadisi’nde komşu Magnesia [Manisa], Tralles [Aydın] ve Nysa [Sultanhisar] kentlerindeki stadyumların da tribünlerini doldururlardı. İmparatorluk döneminin başlarında Roma ekâbirlerince yaptırılan sukemerleriyle, kentteki çeşmelere ve *gymnasion*’lara bolca su getirildi. Önde gelen yerel tüccar ailelerinin sağladığı kaynaklarla inşa edilen üç görkemli hamam, kent alanının tam sekizde birini kaplıyordu. Ephesos esnafı ve aileleri, hamilerinin desteğiyle kurulan kentsel rahatlıkların tadını çıkarabilecek durumdaydı. İmparator Augustus’un azat edilmiş zengin köleleri, ticaret agorası için büyük bir kapı yaptırdı. Ephesos’un alelacele çıkarılan ilk imparatorluk parası yavaş yavaş statü ve itibar kazandı. İtalyan asıllı bir Roma senatörü olan ama uzun süre kentte oturan Tiberius Iulius Aquila, iki kez Roma konsüllüğü yapmış babası Celsus’un anısına (sonradan kentin turizm mücevherine dönüşecek) kütüphaneyi MS 135 dolaylarında inşa ettirdi. Bu yapı Celsus’un yüksek kültüre düşkünlüğünü yüceltmesinin yanı sıra, onun defin yeri işlevini de gördü. Ephesos seçkinleri için kent yaşamı, kır malikânelerinin aylak ve sakin ortamından daha çekiciydi. Şatafatla bezenmiş ve donatılmış şehir evlerinin oluşturduğu bir blok, ticaret agorasını kent agorasına bağlayan ana sokağa bitişikti. Bunların en büyüğü haliyle Roma senatörlerinin çıktığı bir aileye aitti.

Ephesos, çevreyi korumaya ve su yollarını açık tutmaya dönük kararlı çabalara karşın, Kaystros Nehri’nin taşıdığı milin limanı tıkamasıyla ticari bakımdan geriledi. Ancak idari merkez olarak üstlendiği rol ve gelişen hizmet ekonomisi, canlılığının Hıristiyan döneminde de sürmesini sağladı. Kentte 431’de toplanan ekümenik kilise konsili, Nestorius’un “iki doğa” teolojisini tanımayarak, Meryem’in Theotokos (Tanrı Anası) olarak anılma hakkını teyit etti ve onu Doğu Kilisesi’nin ana ibadet unsurlarından biri olarak belirledi. Hıristiyan

Mozaik zeminler, narin mermer sütunlar ve renkli mermer duvar kaplamaları, kent merkezindeki Kourites Sokağı'na bitişik olan ve MS 1.-3. yüzyıllar arasında önde gelen Ephesoslu ailelerin oturduğu Teras Evleri'ndeki lüks bezemeli iç mekânın bir parçasıydı.

geleneğinde Meryem'in son yıllarını Ephesos'ta geçirdiği ileri sürülür. Antik dünyanın dönüşümüyle birlikte, bakire bir tanrıçanın yerine bir diğerinin geçmesi pek tesadüf sayılmaz. Meryem'in kaldığı ev, Katolik rahibe Catherine Emmerich'in 19. yüzyıl başlarında gördüğü rüyaya dayanılarak belirlendi ve böylece Ephesos bir kez daha hac yerine dönüştü. Hristiyan mirasının daha sahici ve tanımlayıcı yadigârı, İustinianos'un MS 550 dolaylarında antik Artemision'un yukarısındaki Ayasuluk Tepesi'nde Müjdecî Aziz Yuhanna anısına yaptırdığı devasa bazilikadır.



PALMİRA

Romalılar ve Persler Arasında

NIGEL POLLARD

*Palmira kommu, topraklarının verimliliği ve sularının hoşluğu açısından
mükemmel bir kenttir ve tarlaları [...] Juçsuz bucaksız bir kumluk alanla kuşatılmıştır.
Romalıların ve Partların iki büyük imparatorluğu arasında kendi yolunu izliyor.*

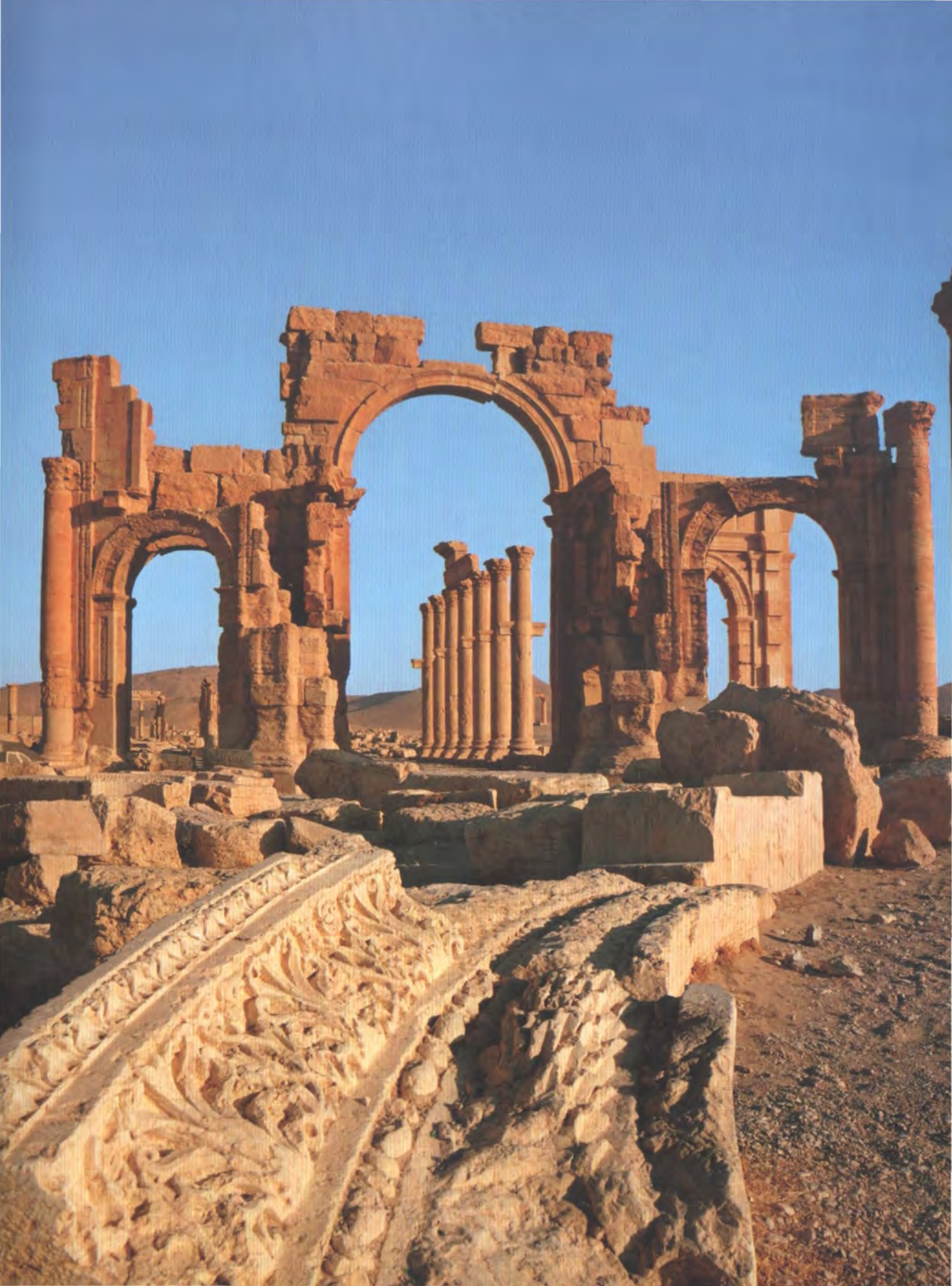
YAŞLI PLINIUS, MS 1. YÜZYIL

Doğu Suriye Çölü'ndeki Palmira, bugünkü harabelerinin günümüzde bir ziyaretçiye görünmesine oldukça benzer biçimde, aniden ve çarpıcı biçimde ortaya çıktı. Bu vaha yerleşmesi Roma döneminde uzak mesafeli ticaret sayesinde, Doğu İmparatorluğu'ndaki bütün kentlerle boy ölçüşecek zenginliğe ve güzelliğe sahip bir kente dönüştü; mimarisi, kültürü ve kurumları hem Akdeniz hem de Doğu dünyasını yansıtır nitelikteydi. Roma'nın krize girdiği MS 3. yüzyılda Palmirali Odenathus, bölgedeki Sasani istilacıları yenilgiye uğrattı ve ünlü karısı Zenobia, Suriye-Filistin'in yanı sıra Mısır', Anadolu'yu ve Arabistan'ı kapsayan kısa ömürlü bir imparatorluk yarattı. Roma imparatoru Aurelianus'un Zenobia'yı alt etmesiyle, Palmira'nın bağımsız gücü ve benzersiz kültürü yok oldu. Palmira bir Roma garnizon kasabası olarak varlığını sürdürdü ve ardından gerileyip bir köy haline geldi. Batı dünyası aralarında Paestum'un da bulunduğu başka birçok kent gibi, Palmira'yı ve binalarını da 18. yüzyıl ortalarında yeniden keşfetti; bu keşif yeni arkeoloji disiplininin ortaya çıkışına kendince katkıda bulundu.

Eski Ahir'te Kral Süleyman'ın Tadmor'u (Palmira'nın Sami dilindeki adı) kurduğu belirtilir. Ama Roma imparatoru Büyük Pompeius'un MÖ 64'te Suriye'yi fethini izleyen yıllara ilişkin veriler, Palmira'yı mutlaka Yunanların ya da Romalıların dikkatini çekmiş olacak anıtsal bir kentten ziyade, kıraç Doğu Suriye bozkırlarındaki vahasıyla göçebe halkları çeken siyasal ve ekonomik bir merkez gibi sunar. Palmira kentinin büyük tapınaklarıyla, kamu binalarıyla ve sıra sütunlu sokaklarıyla çarpıcı biçimde sahneye çıkışı Roma'nın imparatorluk döneminde gerçekleşti; Roma tarihçisi Sir Fergus Millar'ın ifadesiyle "küçük bir Yunan taşrası" konumuna gerileyişi de aynı döneme denk geldi.

Kentin büyüklüğünün ilk belirtisi, Tanrı Bel'e adanmış devasa ana tapınaktır. Yazıtlar ve arkeoloji MS 17'de başlayan ve MS 1. yüzyılın sonlarına kadar süren karmaşık bir inşa tarihine işaret eder. Yapıda Roma emperyal tapınak mimarisine özgü Korint sütunları yer alsa da Palmira'nın Akdeniz'den ziyade Mezopotamya'yla bağlantılarını yansıtan bir avlu planı için yapay bezeme olarak

Palmira'da görülen muhteşem kalıntıların çoğu Roma döneminden kalmadır. Bu zengin bezemeli Severus Kemer (MS 3. yüzyıl başları) Palmira'nın en önemli tapınağı, kentin doğu kesiminde Bel'e adanmış büyük tapınak ile kentin batı kapısına doğru uzanan sıra sütunlu ana sokak arasında anıtsal bir bağlantı sağlar.







Yukarıda: Mai' ve Bolaya adlı bir çifte ait bu mezar kabartması, Doğu ve Akdeniz üslup özelliklerinin karakteristik Palmira karışımını yansıtır. Arka-plandaki yazıt, Aramice'nin yerel versiyonu Palmira dilindedir. Palmira dili ve Yunanca yaygın olarak kullanılırdı ve kamusal yazıtların çoğu iki dilliydi.

Karşı sayfada: Arka-plandaki içkaleyle birlikte Palmira'nın sıra sütunlu ana sokağı. Kentin gerilemesinden sonra da içkale uzun süre kullanıldı; oradaki Arap kalesinin en son evresi 16. yüzyıldan kalmadır.

kullanılmıştır. Palmira'da bulunan kamusal ve özel yazıtların genelde Yunanca olması, Palmira'nın daha geniş Doğu Roma'nın Helenistik kültürüyle bağlantılarını gösterir; ama Aramice'nin yerel versiyonu Palmira dilinin Yunancayla birlikte kullanıldığı yazıtlara da rastlanması, kentin Doğu bağlantılarını vurgular. Palmira'nın kültürü Doğu Akdeniz'deki Yunan-Roma ve Doğu Suriye-Mezopotamya kültürlerinin benzersiz bir karışımıydı. Kurumları arasında Yunan kent-devlet yapısını çağrıştırmaya yönelik konsey, halk meclisi ve *arkhon* gibi yönetim makamları bulunan kente zamanla Roma *colonia* ("koloni") statüsü verildi. Buna karşılık, kentin ilahları (Bel, Baalşamin, Yarhibol, Arsu, Aglibol, Allat, Atargatis vb.) yereldi ya da daha geniş anlamda Suriye veya Mezopotamya kökenliydi. Palmira heykel sanatı Yunan-Roma etkilerini taşır, ama en çarpıcı özelliği

dönemin Akdeniz sanatında nadiren görülen cepheden tasvirdeki biçimci üsluptur.

Palmira'nın Roma ve Doğu dünyaları arasındaki siyasal statüsü aynı ölçüde muğlaktı. MS 1. yüzyılın ikinci yarısında yazan Yaşlı Plinius, kenti "kendine özgü kaderiyle, Roma ve Part imparatorlukları arasında" diye nitelendirmişti. Palmira elbette iki imparatorluğun sınır hattındaydı ama Romalılara aitti. İmparator Tiberius'un talihsiz yeğeni Germanicus'un MS 18'de uğradığı kentin vergi yasasıyla ilgili yazıtından onun, yani Roma'nın otoritesini tanıdığı anlaşılır. MS 75 tarihli bir kilometre taşının Palmira'dan Fırat kıyısındaki Sura'ya giden yolu göstermesi, Plinius'un döneminde bile Palmira'nın Roma İmparatorluğu içinde olduğuna işaret



eder. İmparator Hadrianus MS 131'de Palmira'yı ziyaret etti ve Palmira birlikleri imparatorluk dönemi boyunca Roma ordusunda görev yaptı.

Kentin konumu zamanla surlarında, tapınaklarında, anıtsal kemerli yolunda ve sıra sütunlu ana sokağında sergilenen muazzam zenginliği getirdi. Plinius yöredeki "toprağın bereketine ve hoş suları"na değinir; vaha alanının başka açılardan kurak bir yörede tarımı kolaylaştırdığına ve göçebe sürü sahipleri için bir odak işlevi gördüğüne hiç kuşku yoktur. Ne var ki Palmira'nın MS 1. yüzyılda hızla öne çıkmasını, uzak mesafeli (Çin'den ipek, Hindistan'dan baharat ve başka lüks mallar üzerine kurulu) ticarete oynadığı rol ve değişen ticaret yolları sağladı. Palmira konumu sayesinde Akdeniz'i Fırat'a giden çöl yollarıyla Doğu'ya, oradan Basra Körfezi'ne, böylece Hindistan'a ve ötesine bağladı. Irak'taki Part kenti Vologesias'ta, İndus deltasında ve Türkmenistan'daki Merv'de Palmirali tacirlerin ithafları bulunmuştur. Bizzat Palmira'daki yazıtlarda kervan yöneticilerine değinilir, mezar kabartmalarından develer ve ticaret gemileri tasvir edilir.

Palmira askerî ve siyasal gücünün doruğuna MS 3. yüzyılın üçüncü çeyreğinde, Kral

Palmira'nın sıra sütunlu sokağı, Doğu Roma kentlerine özgü bir düzenle kabaca batı-doğu ekseninde uzanır. Orta kısmında tetrapylon (dört kapılı kemer) vardır; tiyatro ve agora (çarşı) ise güneye yakındır. Sıralı sütunların ötesinde heybetli Bel Tapınağı'nın kalıntıları yer alır.

Septimius Odenathus'un ve ünlü eşi Zenobia'nın yönetiminde ulaştı. O sırada merkezî Roma iktidarı, iç savaşların ve dış istilaların bir araya gelmesiyle vahim derecede zayıflamıştı. Roma imparatoru Valerianus MS 260'ta Kuzey Mezopotamya'daki Edessa [Urfa] yakınında Sasani kralı I. Şapur'a yenilip esir düştü ve daha sonra esarette öldü. Emsali bulunmayan "Palmira'nın Efendisi" ve "Kral" unvanlarını çoktan almış Palmiralı bir Roma yurttaşı olan Odenathus, Roma gücünü yeniden sağlamaya çalıştı. Romalı taht gaspçılarını Suriye kenti Emesa'da (Humus) yendikten sonra, bir orduyla saldırdığı Sasanileri Fırat'ın ötesine püskürttü ve hatta MS 267'de Babil'deki Sasani batı başkenti Ktesifon yakınında bir zafer elde etti. Güvenilmezliğiyle tanınan *Historia Augusta*'nın geç imparatorluk dönemi biyografilerinde Odenathus'un Doğu "imparator"u olarak nitelendirilmesine karşın, diğer bulgular böyle bir iddiada bulunmadığına, sadece İmparator Gallienus tarafından bir Roma komutanı ve "Bütün Doğuyu Geri Alan Kişi" olarak tanındığına işaret eder. Artık "Kralların Kralı" unvanını taşıyan Odenathus, Ktesifon'daki [Tizpon] zaferinden dönüşünde muhtemelen bir iç iktidar mücadelesi sonucunda oğlu Herodes'le birlikte öldürüldü.

Odenathus'un eşi Zenobia (hiç kuşkusuz kurmaca bir hikâyeye) MÖ 2. yüzyıldaki Seleukos kralı IV. Antiokhos'un ve Ptolemaios hanedanına mensup eşi Kleopatra Thea'nın soyundan geldiği iddiasındaydı. *Historia Augusta* onu koyu renk gözlü, beyaz dişli, güzel ve büyüleyici bir kişi, soylu ve becerikli bir lider olarak tanıtır. Zenobia kocasının Palmira ve Roma unvanlarını devralan genç oğlu Vaballathus'un ("Allat'ın Armağanı", bu tanrıçanın Athena'yla özdeşleştirilmesinden dolayı Yunanca karşılığı Athenodoros) naibeliğini üstlendi. Ancak Gallienus'un ardılı II. Claudius'un Balkanlar'da Gotlarla meşgul olduğu MS 270'te Roma nüfuzundan kurtulmaya ve Palmira'nın gücünü bütün Doğu Roma'ya yaymaya çalıştı. Bir Palmira ordusu Mısır'ı ele geçirdi; müphem antik kaynaklar Arabistan'a ve Anadolu'ya yönelik seferlere de işaret eder. Palmira denetimindeki Antiokheia [Antakya] ve İskenderiye darphanelerinin ilk sikkelerinde Vaballathus'un yanı sıra, Augustus ("İmparator") unvanıyla Claudius'un ardılı Aurelianus'un portresi yer alır. Aurelianus'un yer almadığı sonraki sikkelerde Vaballathus'un "Augustus" olarak anılması, doğrudan imparatorluk yetkisi sayıdır; Zenobia'nın Augusta unvanıyla anıldığı bazı sikkeler de vardır. Ama Palmira'nın bağımsızlığı kısa sürdü. Roma İmparatorluğu'nun toparlanmasında kilit rol oynayan Aurelianus, MS 272'de Palmira ordusunu Antiokheia yakınında yendi ve Doğu Roma'yı tekrar merkezî denetim altına aldı. Yakalanan Zenobia, Roma'da Aurelianus'un zafer geçidinde (*Historia Augusta*'ya göre) değerli taşlarla ve altın zincirlerle beli bükülmüş halde teşhir edildi ama canı bağışlandı ve Roma'ya yakın Tivoli'deki bir malikânede oturmasına izin verildi.

Aurelianus'a teslim olduğu yılın sonraki aylarında Palmira'da çıkan isyan, kentin yağmalanmasına yol açtı. Kent özgün kültürünün solmasına karşın, konumu ve vahası sayesinde varlığını sürdürdü. Diocletianus MS yaklaşık 303'te orada I Illyricorum Lejyonu için bir kale yaptırdı; "Diocletianus Kampı" olarak anılan karargâhın kalıntıları hâlâ görülebilir. Palmira 7. yüzyılda bile askeri önemini bir ölçüde korusa da Procopius o sırada neredeyse metruk olduğunu ileri sürer. Avrupalı seyyahlarca 17. yüzyılda yeniden keşfedildiğinde, Palmira küçük ve yoksul bir köydü. Ancak mimari ihtişamının kalıntıları ayaktaydı. Onları inceleyen James Dawkins ve Robert Wood'un 1753'te yayımladığı *Palmira Harabeleri*, neo-klasik mimari ve antik dünya araştırmaları için yeni bir ilham kaynağı oldu.



AFRİKA

Afrika “Karanlık Kıta” olarak bilinir; oysa bu tanım hem yanlış hem de haksızdır. Mısır’la ilgili karanlık yanlar kesinlikle çok azdır. Bu bölüme unutulmaz dört kentiyle Mısır’dan başlayacağız. Birincisi ve en eskisi MÖ 3000’lerden kalan, Eski Krallık döneminde Mısır’ın başkenti ve şimdi bir UNESCO Dünya Mirası Alanı olan Memphis’tir. Ondan sonra Yukarı Mısır’da Orta Krallık ve Yeni Krallık dönemlerini temsil eden Thebai geliyor. Nil’in doğu yakasında ve iki kentin yaklaşık ortasında yer alan Amarna, MÖ 14. yüzyılda en ilginç Mısır firavunlarından Akhenaton tarafından yeni başkent ve Güneş Kursu şeklindeki Aton’a bir tapınma yeri olarak inşa edildi. Çölün iç kısmında yer aldığı için, kent yaşamına oldukça elverişsizdi; Akhenaton’un ölümünden sonra saray tekrar Memphis’e taşındı.

Dördüncü kentimiz İskenderiye, klasik Antikçağ’a aittir. Büyük İskender tarafından MÖ 4. yüzyılda kuruldu; MS 641’deki Arap fethine kadar sırasıyla Helen, Roma ve ardından Bizans Mısır’ının başkenti oldu. Şimdiki Kahire’nin bulunduğu yerde kurulan Fustat, yeni başkent olarak öne çıktı. İskenderiye’nin feneri Pharos, Dünyanın Yedi Harikası’ndan biriydi; meşhur kütüphanesi ise Antikçağ’da türünün en büyüğüydü.

Kıyı boyunca batıya doğru ilerlediğimizde, iki kent daha karşımıza çıkar: Kartaca ve Leptis Magna. İlk başta bir Fenike kolonisi ve şimdi Tunus kentinin bir banliyösü olan Kartaca, yıkıldığı MÖ 146’ya kadar Roma’nın en büyük düşmanıydı; Hannibal’in MÖ 216’da Cannae’de elde ettiği zafer, Roma Cumhuriyeti’ne temelli son vermenin ve böylece Avrupa’nın sonraki tarihini kökten değiştirmenin eşiğine kadar geldi. Şu anda neredeyse hiçbir turistin uğramadığı Leptis, her yerdeki kadar görkemli Roma harabelerini barındırır.

Son iki kentimiz için büyük kıtanın içlerine, önce güneye, ardından doğuya seyahat etmemiz gerekir. Hartum’un yaklaşık 240 km kuzeydoğusuna düşen Meroë, eskiden Kuş Krallığı’nın başkentiydi ve şimdi 200 kadar piramitle dikkat çeker; Etiyopya’daki Aksum ise stelleri, dikilitaşları ve harap kasırlarıyla başka bir UNESCO Dünya Mirası Alanı’dır ve daha da ilginçtir.

Thebai yakınındaki Karnak’ta Akhenaton’un yaptırdığı bir tapınağa ait boyalı bir kabartma bloktan detay. Tapınaktan daha sonraları sökülen bloklar başka yapılarda kullanılmıştır. Tasvir edilen figürler, Amarna sanatına özgü üsluptadır.

MEMPHIS

İki Diyarın Uyumu

IAN SHAW

Ardından bu ilk kral Menes böylelikle nehirden ayırdığı alanı kuru araziye dönüştürünce, oraya ilk olarak, şimdi Memphis adıyla anılan kenti kurmuş.

HERODOTOS, MO 5, YÜZYIL.

Memphis, barındırdığı mezarlıkların gölgesinde aşırı biçimde kalmış bir kenttir. Gize'deki Büyük Piramit, Sakkaradaki Basamaklı Piramit, Kutsal Hayvan Nekropolü'nün yeraltı mezarları ve Serapeum, Memphis kentinin sokaklarına, evlerine, tapınaklarına, saraylarına ve çarşılarına kıyasla daha iyi korunmuştur ve daha çok tanınır. Oysa burası firavunluk döneminin başından (MÖ yak. 3000) Arap fethine (MS 641) kadar süren üç buçuk binyılın büyük bölümünde Mısır'ın başkenti ve idari nabzının attığı yer olarak kaldı; zamanla Kahire'nin üstleneceği bir konumdu bu. Diğer birçok antik Mısır kasabası ve kenti gibi, Memphis de günümüze mezarlıkları kadar sağlam ulaşmadığı gibi, arkeologlardan aynı düzeyde ilgi de görmüş değildir. Bugünkü sit alanı yaklaşık 4 kilometrekareyi kaplar ama konut kesimleri çoğunlukla ya yok olmuş ya da Mit Rahina ve el-Bedreşeyn gibi köylerin altına gömülmüş haldedir.

Nil deltasının ucundaki konumuyla Memphis hem deltayı hem de nehir vadisini denetim altında tutmaya çok elverişliydi; bazen “iki diyarın uyumu” olarak anılması bu yüzdendi. Kayıtlara geçmiş ilk adı, “beyaz surlar” ya da “beyaz kale” anlamındaki İneb-hec'di; bu muhtemelen ilk krallardan birine ait tahkimli sarayın göz kamaştırıcı görünüşüne bir göndermeydi. Bazı kaynaklarda buranın ilk başta şimdiki Ebusir köyünün yakınında yer alırken, zamanla güneye doğru kaymış olabileceği ileri sürülür.

Memphis kalıntıları Ortaçağ'da ve Yeniçağ'da Kahire'nin dış mahallelerine yakınlıktan zarar görmüştür; ama arkeologlar yerel tanrı Ptah'a adanmış büyük bir tapınak kompleksini de kapsayan tapınaklar, saraylar ve şahsi evler şebekesinin parçalarını 1800'lerin başlarından günümüze kadar yavaş yavaş bir araya getirmiştir. Kentin tedrici yayılışı esas olarak batı kenarında uzanan Sakkar Nekropolü'ndeki kraliyet piramitlerinin konumlarından etkilenmiş gibidir. Her yeni piramidin inşa edilmesiyle birlikte, kentin coğrafi odağı yavaş yavaş kaydı. Eski Krallık döneminin sonlarında, İneb-hec anlaşıldığı kadarıyla önem bakımından daha güneyde, 6.

II. Ramses'in (MÖ yak. 1279-1210) Mit Rahina'daki devasa heykeli ilk başta tören yolu boyunca duran çok sayıda benzer figürden sadece biriydi; yolun merkezini oluşturan Yeni Krallık döneminin Ptah Tapınağı herhalde Memphis'in silüetine hâkimdi.



sülaleye mensup Kral Teti'nin piramidiyle ilişkilendirilen Ced-isut adlı kasabanın ve sarayın merkezini oluşturduğu bir dizi dış mahallenin gölgesinde kaldı. Ama bütün kentin sonraki tarihinde taşıdığı Memphis adına, I. Pepi'nin (MÖ 2321-2287) piramidiyle ilişkilendirilen Men-nefer ("oturmuş ve güzel") kesimi temel oluşturdu.

Sonraki anlatılarda kentin adını, kurucusu sayılan ve 1. sülaleyi başlatan yarı efsanevi Menes'ten aldığını ileri sürdü. Mısırlı tarihçi Manetho'ya (MÖ yak. 305-285) göre, Menes "iki diyar"ın birleşmesini sağlayan kişiydi ve dolayısıyla Mısır devletinin kurucusuydu. Birçok uzman efsanevi Menes'in, varlığı daha sağlam belgelere dayalı Kral Narmer'le aynı kişi olduğu kanısındadır; ama onun hükümdarlık dönemi hakkında hemen hiçbir şey bilmemekteyiz. Yunan yazar Herodotos ona kenti kurmanın yanı sıra çevresindeki ovayı ıslah etme payesini de yakıştırır. Yakın dönemde adının hem Memphis'in başkent olarak kurulmasına hem de Mısır'ın birleştirilmesine atfen "Memphisli" anlamına gelebileceği ileri sürülmüştür. Antik Mısırlıların gözünde, Menes kendilerini yarı tanrı sayan öncellerinin aksine ilk insan hükümdardı.

En azından Yeni Krallık döneminden itibaren, Memphis'in merkezinde Tanrı Ptah'a adanmış büyük bir tapınak vardı. Özellikle de bir zamanlar rakibi olan Karnak'taki Amon Tapınağı'yla

Memphis'teki büyük Ptah Tapınağı içindeki Batı Salonu'nun sütunları. Tapınağın günümüze ulaşan kalıntılarının çoğu Yeni Krallık dönemine aittir.



karşılaştırıldığında, bu yapıdan günümüze ulaşan kalıntılar çok azdır. Ptah, dişi aslan görünümülü eşi Tanrıça Sekhmet'le ve Nilüfer Tanrısı Nefertem'le birlikte ilahi bir üçlü oluşturuyordu. Ptah genellikle mumyalanmış bir adam olarak tasvir edilirdi; elleri bez sargılardan dışarıya çıkmış ve dazlak kafası sıkıca oturan bir takkeyle örtülmüş haldeydi. Memphis'teki Ptah mabetlerinden biri olan Hwt-ka-Ptah'ın büyük olasılıkla Yunancada bozulmuş biçimi olan Aigyptos, Batı dillerinde Mısır'a verilen adın kökenini oluşturur.

Yeni Krallık dönemindeki tapınağın bir kısmı, belki Sakkara'dan getirilen Eski Krallık dönemine ait piramidin kaplama biçimlerinden inşa edilmiştir; Orta Krallık dönemi hükümdarı III. Amenemhar'ın (MÖ 1855-1808) sarayına ait bir üst pervaz gibi başka eski unsurların bulunması, Memphis'te ortaya çıkarılmayı bekleyen daha eski anıtların varlığına işaret eder. Tapınak alanının sıkça sular altında kalması nedeniyle, Yeni Krallık döneminin büyük hükümdarı II. Ramses'in devrik dev heykeli ve bir "kaymaktaş" sfenks günümüzde en çok ziyaret edilen yapılarıdır. Kum Kale yöresinde Ptah'a adanmış daha küçük bir tapınak birlikte, II. Ramses'in ardılı Merenptah'ın (MÖ 1213-1203) bir sarayının kalıntıları vardır. Firavunlar döneminde Nil'in çıkışı doğu yönünde şimdiki konumuna çekilirken, evler ve tapınaklar tedricen güneye ve doğuya doğru yayıldı. Dolayısıyla erken dönemin Memphis'indeki geniş kesimlerin kalıntıları Nil alüvyonunun kalın tortularının altında ve epeyce şey de su tablasının aşağısında yatıyor olmalıdır.

Memphis'te Tanrı Ptah'ın canlı tezahürü Apis Boğası için, 22. sülaleye mensup I. Şeşonk'un (MÖ 945-924) yaptırdığı mumyalama evi muhtemelen önceki bir yapının yerini almıştı; kocaman traverten mumyalama masalarını da kapsayan izleri hâlâ görülebilir. Her Apis Boğası'nın ölümünde ülke çapında matem tutulur ve mumyalanan cesedi Serapeum olarak bilinen bir dizi yeraltı mezarındaki büyük bir granit lahde gömülmek üzere kutsal yol boyunca törenle taşınırdı.

Ptah mıntıkasının kuzeyinde, Geç Dönem'den kalma ve daha çok 26. sülalenin dördüncü hükümdarı Kral Apries'in (MÖ 589-570) sarayıyla tanınan çevrili bir alan yer alır. Apries'in bir zamanlar çarpıcı olan sarayından geriye sadece kireçtaşı sütun kaidelerinin oturtulduğu muazzam bir kerpiç platform kalmıştır. Kitabı Mukaddes'te Hofra adıyla anılan Apries'in dönemine, esas olarak Mısır'ın kuzeydoğu sınırını Kıbrıs, Filistin ve Fenike'ye karşı savunmaya dönük askerî seferler damgasını vurdu. Babil kralı II. Nebukadnezar karşısındaki yenilgiden kısa bir süre sonra, Apries'i tahttan indiren eski komutanlarından Amasis, onun yerine geçti. Ülkeden kaçan Apries bir Babil ordusunun yardımıyla tahtını geri almaya çalıştığı MÖ 567'de muhtemelen çarpışırken öldü (Herodotos onun esir düştükten sonra boğulduğunu ileri sürer). Apries kendi sarayında otururken, 26. sülale dönemindeki sanatsal canlanışa ilham kaynağı olan Sakkara nekropolünü açık seçik görmüş olsa gerek.

Ptolemaios döneminde bir zamanların görkemli Memphis kenti eski öneminin azalmasıyla, yerini İskenderiye'deki yeni deniz limanına kattı. MS 7. yüzyıldaki Arap fethinden sonra, yakınında (zamanla Kahire'nin doğduğu) Fustat'ın kurulması son darbeyi indirdi. Kentin antik kalıntıları MS 12. yüzyılda hâlâ belirgindi ama izleyen yüzyıllarda tapınaklarının ve saraylarının taş biçimleri sökülüp başka yapılarda kullanılırken, birçok evin kerpiçleri gübre olarak çevredeki tarlalara saçıldı.

THEBAI

Mısır'da Altın Çağın Merkezi

BILL MANLEY

"Benim adım Ozymandias, kralların kralıyım: Ey kudretli, eserlerime bak ve kendine acı!" Geriye başka hiçbir şey kalmamış. Çürümeye yüz tutan o devasa enkazın etrafında, sınırsız ve çıplak, yalnız ve diümdüz kumlar uzanıyor ötelere.

PERCY BYSSHE SHELLEY, 1818

Mısır'lılar Thebai'de, insan kavrayışının sınırlarını zorlayan, paradoksal biçimde ölümsüz firavunların doğduğu ve daha sonra gömüldüğü zaman dışı bir kent yarattılar. Ülkenin ustaları çoktan göçenlerin "aydınlık ruhları"nın (*akhu*) ilelebet var olacağı, altından ve boyalı taştan bir "kutsal diyar" oluşturdular. Yaradan Amon ("Saklı Olan") ve "onun göbeğinden doğan oğlu" Firavun, orada "gönüllerini hoş tutacaklardı." Luksor'da [El-Uksur] şimdiki hallerini bildiğimiz tapınakları, sarayları, mezarlıkları ve geniş yolları tasarlayıp inşa etmek iki bin yılı aldı. Muazzam kireçtaşı ve granit duvarlar üstünde hâlâ duran dev hiyeroglifler hecelenerek okunduğunda, Amon'un iradesinin kendini insanların yaptıklarında nasıl açığa vurduğunun basite indirgenemez hikâyesi çıkar karşımıza. Klasik çağ yazarları meçhul sebeplerle bu kente Yunanistan'daki "yedi kapılı Thebai"nin adını verdiler; oysa Mısır dilindeki adı Wase'ydi ("İktidar Makamı") ve sakinlerince sırf "Kent" anlamında No diye anılırdı. Kent MÖ 13. yüzyılda gücünün doruğuna vardığında, bir şair "Wase her kente örnektir" diyerek, "bütün ötekilerin onun gerçek adıyla anılması"nı buna bağlamıştı.

Thebai tarih sahnesine MÖ 3. binyıl sonlarında Yukarı Mısır'ın dördüncü mıntıkasının başkenti olarak çıktı. Yakınlardaki Edfu'nun başyöneticisi MÖ 2100 dolaylarında oraya hasım bir filo gönderdiğinde, dağılık haldeki çiftliklerden, istihkâmlardan ve mezarlardan oluşmuş sıradan bir yer olduğu haberini aldı. Thebai ülkenin yaklaşık 700 km kuzeydeki başkenti Memphis'in yanında nüfus itibarıyla ufacıktı; zaten gücünün doruğundayken bile 3 milyonluk bir ülkede muhtemelen en fazla 30 bin sakini vardı.

Thebai'nin ülke çapında öne çıkışı, Memphis'teki yerleşik monarşiye karşı çıkan kent yöneticilerinin 11. firavun sülalesini başa geçirdiği bir iç savaş ortamında gerçekleşti. Başkaldırının sebepleri belirsizdir ve düşmanlarına göre yaptıkları şey taht gaspçılığıydı; ama onlar yüz yıl süren kargaşa ve karışıklık sırasında kendilerini ülkedeki değerlerinin savunucuları gibi sundular – Thebai savaşçı kabadayılığı genellikle üstünlük duygusuyla ve Mısır'ın etnik saflığı çağrılılarıyla örülüydü. Sülalenin en ünlü mensubu II. Mentuhotep (MÖ yak. 2010-1960) savaşı kanlı bir nihai zaferle noktaladı ve sonraki 1.500 yıl boyunca Thebai değerleri, Thebai tanrıları ve haliyle Thebaililer Mısır yaşamının odağında yer aldılar.



Dalgalı batı tepelerinin Nil Vadisi'nden saklı tuttuğu Krallar Vadisi, Thebai'nin görkeminin ayrılmaz bir parçasıydı. Antik adıyla belirtmek gerekirse, "Yüce ve Soylu Mezarlık" MÖ 1400'lerin ortalarından itibaren dört yüzyıl boyunca dünyanın en güçlü hükümdarlarının definyeri oldu.

11. sülale krallarının mezarları Nil'in batı yakasında, Amon'un Karnak'taki büyük tapınağının doğrudan karşısına düşen Deyrü'l-Bahri'deki doğal bir amfiteyatronun etrafına kümelenmiştir. Bu iki yer antik Thebai'nin kapladığı alanı tanımlayan iki eksenin birini belirler – Karnak'ın arkasındaki güneydoğrudan Deyrü'l-Bahri'nin ötesindeki güneybatısına kadar. Karnak'ta Amon'a Mısır güneşinin sıcaklığı ve aydınlığı altında bile gizli kalacak şekilde, İpe İsu ("En Özel Yer") adlı karartılmış bir mabette tapılırdı. İki bin yıl boyunca genişleyerek en az 100 hektara (Vatikan Devleti'nin iki katından fazlasına) ulaşacak olan Amon arazisi içinde, eşi Mut'un, oğulları Khons'un ve öbür tanrıların tapınakları vardı. Her yıl kurak mevsimde Amon'un küçük tahta heykeli, göçmüş krallar için yapılan mabetlerin birinde karanlık geceyi geçirmek ve orada tanrının ölümsüz ruhunun ve kralın fani bedeninin kaynaşmasını kutlamak üzere, İpe İsu'dan çıkarılır ve tekneyle Deyrü'l-Bahri'ye götürülürdü. Vadinin Kusursuz Şenliği olarak anılan bu olayda, Thebaili aileler de ziyafet çekmek ve sunularda bulunmak üzere, atalarının mezarlarına yürüyerek giderlerdi.

Vadi Şenliği'nin karışık benzeri, taşkın mevsiminde günlerce süren Upe Şenliği'ydı. Amon'un parlak boyalı heykelleri ve önceki kralların heykelleri nehirde tekneyle güneye doğru gezdirilir veya Thebai'nin ikinci tanımlayıcı ekseninde, kuzeydeki İpe İsu'dan kentin güney kenarına uzanan 5 km'lik şenlik yolunda taşınırdı. Güneydeki Luksor Tapınağı,

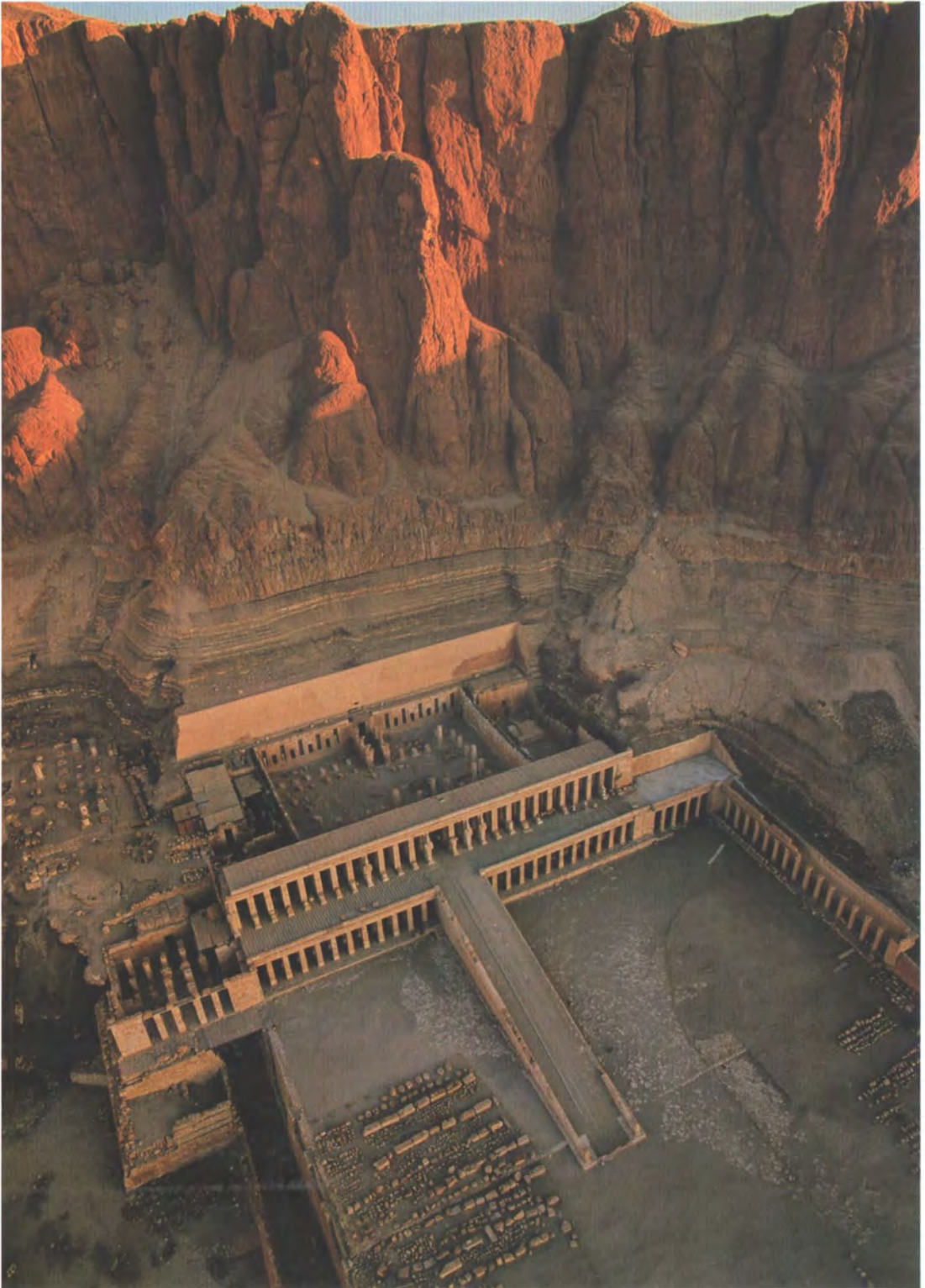


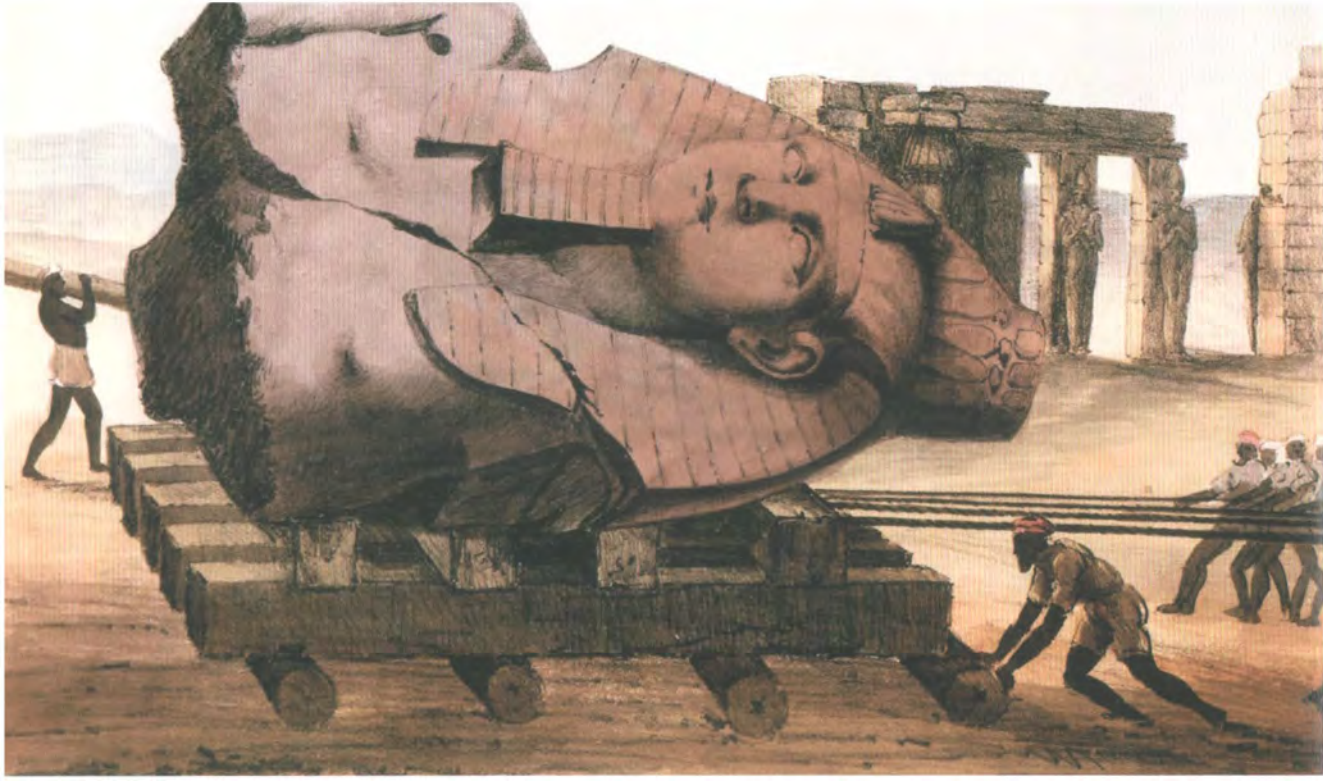
yani Upe Rasi (“Güney Harimi”) MÖ 14. yüzyıla doğru Karnak’ın azametine ulaştı. Tören yolu etrafında toplanan kalabalıklara yiyecek ve bira dağıtılırken, insanlar tanrının heykeli önünde (heykelin soruyu sorana yaklaşmasından veya ondan uzaklaşmasından anlaşılan) olumlu ya da olumsuz bir karşılık alma umuduyla bir soru yöneltmek için yarışarlardı. Böyle vahiyler mülk anlaşmazlıkları gibi sıradan meselleri çözmenin tipik bir yoluydu. Şenliğin can alıcı aşaması, kralın kendisiyle “bir babanın oğluyla sohbet etmesi tarzında” konuşan Amon’la birlikte olmak üzere mabede girmesiydi.

Thebai’nin altın çağı olan Yeni Krallık döneminde (yak. 1539-1069 MÖ) kent Mısır fikir dünyasının merkezindeydi; Amon da Nübye’nin dağlarından ve Punt’un kıyılarından Lübnan’ın dağlarına kadar saygı duyulan bir tanrıydı. Firavunun defnedilişi bütün ülkede inancın duygusal özüyü ve III. Thutmose döneminden (MÖ yak. 1479-1425) itibaren hemen her firavun, Deyrû’l-Bahri’nin ötesindeki çölde bugün Krallar Vadisi diye bildiğimiz büyük yarığa gömüldü. Kraliyet mezar duvarları, ruhun “tapınma hali”ne (*duat*) ermek için karanlık ve boşluk içindeki yolculuğuna ilişkin destansı sahneleri hâlâ taşır. Canlı renkler ve incelikli kabartmalar, Thebaililerin kuşaklar boyunca manevi uyanışın bu kalıcı görüntülerini yörenin çatlak ve şistli kireçtaşına işleyişindeki zahmetli beceriyi gizler.

Yukarıda: Luksor Tapınağı’nın girişi, inananların buluşmasından çok şenlik geçit törenleri için kullanılırdı. Tapınak bezemelerinde Amon’un otoritesini firavunun kisvesiyle dünyaya taşıma teması öne çıkar.

Karşı sayfada: Hatşepsut’un Deyrû’l-Bahri’deki ünlü tapınağı (MÖ 15. yüzyıl) II. Mentuhotep’in bitişikteki mezarı örnek alınarak inşa edilmiştir. Her iki yapıda da Thebai tepeleri arasındaki alanın sınırlılığından kaynaklanan yerel sorunun kraliyet tapınağına özgü geleneksel unsurların dikey olarak düzenlenmesiyle çözülmüştür.





Bu yükümlülük kölelerin değil, maddi durumu iyi ve eğitilmiş ustaların sırtındaydı. Amon arazisinin ve tapınaklarının ötesindeki yapıların çoğu, zamanla şimdiki Luksor'un altında kaybolup giderken, kraliyet mezar ustalarının çöldeki Deyrü'l-Medine köyü, Krallar Vadisi sonunda kapatılınca alelacele terk edildiği için olduğu gibi kaldı. Orada sokaklar ve evler hâlâ ayakta; geride bırakılan mektuplar ve belgeler, köy halkının antik dünyanın en iyi anlaşılmış topluluğu olmasını sağlayacak kadar çoktur. MÖ 13. yüzyılda bu köyde seksene varan, ayrıca civarda da onlarca geniş hane vardı; saray onların bütün gıda ve dokuma ihtiyaçlarını tapınak depolarından karşılardı. Her evdeki ilk odada aile atalarını kutsamak için bir bölme bulunurdu ve bu bölme sonraki kuşağı barındıracak şekilde paravanlarla ayrılırdı.

MÖ 1111 dolaylarında taşkın mevsiminde akşam karanlığı çökerken, Thebai valisi Paser sokakta, mezar soygunculuğu suçlamalarından daha yeni aklandıkları için şarkılar söyleyen şamatacı bir işçi kalabalığıyla karşılaştı. "Evimin kapısında bana nispet kına mı yakacaksınız?", diye bağırdı onlara. "Bugün yaptığınız şey sadece şarkı söylemek değil, kendi kuyunuzu da kazmış oldunuz." İşçilerin Vadi'deki mezarların güvenli olduğunu belirtmesi üzerine, valinin şu karşılığı verdiği aktarılır: "Yaptığınız şey söylediklerinizden çok uzak." Böylece Vadi'nin hikâyesinde sürüncemeli ve rezilce bir son perde başladı. Oraya son kral MÖ 11. yüzyılın

Bir II. Ramses (MÖ yak. 1279-1210) heykelinin devasa başının Londra'ya nakledilmek üzere taşınışı. Yeni Krallık döneminde Amon'a her yeni kralın kisvesinde ibadet etmek için inşa edilen ve bu resimde görülene benzeyen tapınaklar dizisi Deyrü'l-Bahri'den güneşe doğru uzanırdı.



sonunda gömüldü; MÖ 961 dolaylarında Amon rahiplerinin Vadi'yi tamamen kapatmasıyla ve III. Thutmose ile ardıllarının naaşlarını Deyrül-Bahri'de Yeniçağ'a kadar saklı kalacakları gizli bir mezara taşınmasıyla perde indi. Sonraki firavunlar Thebai'nin uzağına gömüldü. Kraliyet definleri olmayınca, kent Mısır'daki manevi otoritesini olmasa bile, parıltısını ve zenginliğini bir ölçüde yitirdi. Ama şenlikler sürdü, yerel ekâbirin mezarları gittikçe büyüdü ve kent Amon'un kehanetlerini canlandıran rahiplerin yönetiminde kaldı.

Benzer şekilde, Mısır'ın ve Nübye'nin her yanında krallar ve valiler kızlarını Amon'un Tanrı Eşi seçtirmek için eskisi gibi yarıştı; bu dünyada ve öbür dünyada hâlâ refah ve nüfuz kazandıran bir makamdı bu. Öyle ki MÖ 9. yüzyıla doğru Thebai, başka ülkelerdeki kralların emelleri için bir oyun alanına dönüştü. Derken gelip çatan acımasız bir anda, kentin görkemi tıpkı başladığı gibi şiddetle son buldu. Asur kralı Asurbanipal ve orduları MÖ 664'te, kalbini sökerek ve Thebai'yi yağmalayarak bütün

Mısır'ı mahvetmeye girişti. Daha sonraları Eski Ahit peygamberi Nahum, kendi halkını uyarmak için bu olayı örnek gösterdi: "Sen No-Amon'dan daha mı üstünsün? [...] Yavruları köşe başlarında paramparça edildi. Soyluları için kura çekildi, zincire vuruldu ileri gelenleri."

Thebai'deki Amon arazisinde firavunların devasa ölçeğinde yapılaşmalar yüzyıllarca sürdü ama genellikle artık Pers, Makedon ya da Roma hükümdarları adına. Luksor Tapınağı zamanla bir Roma askerî karargâhına ve Nil'in batı yakası daha Klasik Çağ'da turistler için bir çekim merkezine dönüştü. Thebai ara sıra yabancı yönetimine karşı ayaklanmaların bir odağı oldu ve çevredeki kırsal alana kıyasla, kentte Amon'a tapma kabaran Hıristiyanlık dalgasına çok daha uzun süre direndi. Zamanla yerel keşişler ve rahipler gelip pagan mabetlerini Hıristiyan ibadethaneleri olarak kullandı; iki bin yıl kadar önce Mısır'ın vezirliğini yapmış bir Thebaili olan Amenope'nin mezarını MS 650-700 dolaylarında dinsel yazılar için imalathane olarak kullanan Franke gibi kişiler de onlara katıldı.

Bugün bile Thebai'nin ihtişamı "Kasırlar" anlamındaki Arapça adında yankı bulurken, Ope Şenliği'nin bir kalıntısı, Müslüman ermiş Ebü'l-Haccac'ı anma töreninde maket teknelerin Luksor Tapınağı'ndan nehre "salınışı"nda sürer. Gelgelelim, arkeolojiye gün doğduğunda, Thebai iki metre kalınlığındaki Nil çamurunun altındaydı. Kenti ilk keşfedenlerden Alexander Rhind 1862'de, "Gömülü enkazın üzerinde şimdi bereketli hasat dalgalanıyor" diye not düştü efkârla.

AMARNA

Güneş Tanrısının Kısa Ömürlü Kenti

BARRY KEMP

*Burada babam Aton için Akhetaten'i kuracağım.
[...] Buradaki Akhetaten'de babam Aton için "Aton Evi"ni yapacağım.
[...] Buradaki Akhetaten'de kendim için Firavun daireleri,
Büyük Kral'ın Eşi için daireler yapacağım.
SINIR STELLİ, TAHTA ÇIKIŞIN 5. YILI, 4. PERET AYI, GÜN 13*

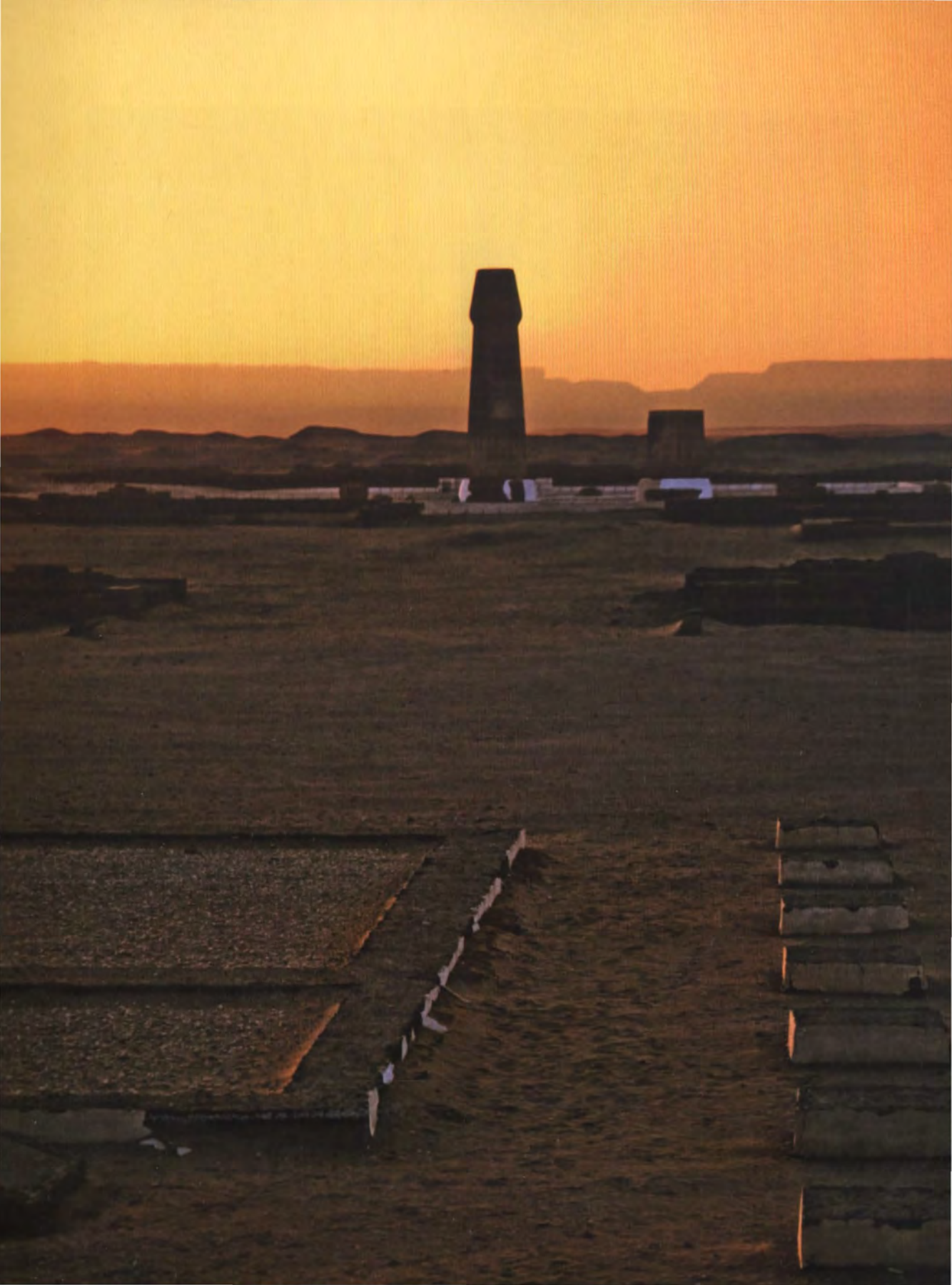
Kentlerin çoğu özel önem taşımayan yerler olarak ortaya çıkıp zamanla gelişirler. Ama bazıları tasarlanarak yaratılırlar; Amarna işte bunlardan biridir. Yaratıcısı Firavun Akhenaton, Mısır tarihinin Yeni Krallık döneminde hüküm süren 18. sülalenin yıkılışına doğru, Mısır'ı 17 yıl (MÖ 1355-1338) yönetti. Amarna'nın çevresindeki kireçtaşı tepelere oyulmuş bir dizi uzun hiyeroglif metin (Sınır Stelleri), bize aklından neyin geçtiğine dair bir şeyler anlatır. Akhenaton daha önce büyük çaplı bir yalınlaştırma ve arındırma hamlesiyle, kralın hamilik ettiği kültlerden, Thebai'nin ve bir bütün olarak Mısır ülkesinin tanrısı Amon-Ra başta olmak üzere, bildik eski tanrıları çıkarmıştı. Onların yerine sadece Güneş Kursu'ndan gelen aydınlık ve yaratıcı enerjiyi, Aton adlı bir tezahürü geçirmişti. Tahta çıkışının beşinci yılında Aton'a yakışacağını düşündüğü yeni bir yer kurdu ve oraya Akhetaten ("Aton'un Ufku") adını verdi. Amarna (Tell el-Amarna) oranın şimdiki adıdır.

Akhenaton'un seçtiği yer Nil'in doğu yakasında, Memphis ile Thebai'nin ortasında (ve şimdiki Kahire'nin 312 km güneyinde) insanların ya da tanrıların sahip çıkmadığı bir çöllük alandı. Orada Aton için tapınaklar, kendisi ve eşi Nefertiti için ikametgâhlar, kendisi, Nefertiti, en büyük kızları Meretaten ve (din adamlarının yanı sıra kendisine bağlı subayları ve memurları da kastettiği bir ibareyle) "rahipler"i için mezarlar yaptırmayı tasarladı.

Vaat edilen tapınaklar ve saraylar, ayrıca depolar ve resmî daireler nehre paralel olarak uzanan ve sadece biraz içeride kalan 6 km'lik bir eksen boyunca aralıklarla yerleştirildi. Mezarlar arkadaki uçurumlara oyuldu; kraliyet mezarları için ise şaşırtıcı bir uzaklıkla, çölün epey içlerindeki dar vadiler seçildi.

Akhetaten, esas olarak bir kutsal mekândı. Kuruluştan itibaren kent olduğuna dair bir değinme yer almasa da on binlerce insan

Amarna'daki Küçük Aton Tapınağı'nın gündoğumundan hemen önceki görünüşü. Tapınağın çevrili alanı çapraz duvarlarla eşit olmayan üç kesime ayrılmıştı. İlk iki avluda nispeten küçük kutaklar yer alırken, üçüncüsünü büyük ölçüde anıtsal bir kutak doldurmaktaydı.





oraya taşınıp evler yaptı. Bunlar arasında geniş aileleriyle birlikte kaya mezarlarını da yaptıracak olan önemli şahsiyetlerin yanı sıra, asıl görevleri Akhenaton'un geniş ve müsrif saray maiyetine hizmet etmek olan çeşitli küçük bürokratlar, zanaatkarlar, muhafızlar ve işçiler de vardı. Sokakların düzeni ve anlaşıldığı kadarıyla arsa tahsisine önceden belirlenmiş bir plan yoktu. Bir dizi kraliyet yapısının canlı bir kente dönüşmesi, çölde herkese açık bir iskân sürecine bırakıldı. Görünüşe bakılırsa, herkesin yerini bildiği hiyerarşik bir toplumun kısıtlamaları çerçevesinde yürütüldüğünden süreç düzgün işledi.

Yüz yılı aşkın bir kazı çalışmasıyla elde edilmiş ve çok çeşitli malzemelerle zenginleştirilmiş zemin planlarından çıkan genel sonuç, o dönemdeki Mısır toplumunun berrak bir tablosunu sunar. Akhenaton'un ve aile mensuplarının mabetlerle donatılmış kendi özel ikametgâhları vardı; ama kentin ve krallık yönetiminin can damarı, günümüzde Orta Kent olarak anılan merkezdeki bina topluluğuydu. Yapılardan ikisi, Aton'a adanmış tapınaklardı. Bunlar güneşe tapmaya uygun düşecek şekilde, iki yanı sütunlu kapı aralıklarıyla ayrılmış açık avlular dizisinden oluşmaktaydı. Büyük Aton Tapınağı'nın ("Aton Evi") avluları, sıralar halinde düzenlenmiş yüzlerce dikdörtgen sunu masasıyla doluydu. Mezar resimlerinde masalar, üstlerine yiyecek sunuları ve tütsüler yığılmış halde görülürler. Tapınakların yanındaki alan gerekli yiyeceklerin büyük ölçekte üretildiği ve saklandığı yerlere ayrılmıştı.

Tapınakların arasında ve bu yiyecek merkezinin yanında yer alan en büyük sarayın büyük bir bölümü bezemeli taş salonlar ve avlular şeklindeydi. Akhenaton yönetiminin daha

Yukarıda: Amarna'nın konut alanı maketinin bir kısmı. Soldaki blokta badanalı iki büyük evden köşede olanın heykeltıraş Thutmose'ye ait olduğu sanılmaktadır; Nefertiti'nin büstü burada bulunmuştur.

Karşı sayfada: Akhenaton'un ve Nefertiti'nin, arkalarında çingirdak sallayan küçük bir kızla birlikte, Aton'a şarap sunuşlarının tasvir edildiği kabartma. Bu kireçtaşı blok ilk başta Büyük Saray'daki bir giriş rampasının korkuluğundaydı.





kamusal işlerinin yürütüldüğü yer herhalde burasıydı: Geçit törenleri, saray görevlilerini ödüllendirme ve ziyafetler. Büyük ölçekli yiyecek akışını gerektiren tapınak ve saray ritüelleri henüz tam anlayamadığımız bir tarzda bütünlük yapıya sahipti.

Orta Kent'ten güneye ve kuzeye uzanan geniş ama düzensiz hizalı sokaklar meskûn yerlerden geçerek, konut alanlarına varırdı. Yüksek makamlardaki kişiler (askerler, rahipler ya da kâtipler) bakmakla yükümlü oldukları insanlarla çevrili halde yaşarlardı; konumları iç içe geçmiş köylerin muhtarları gibiydi. Çok çeşitli malların çoğu kez büyük sanatsal beceriye sahip kişilerce yürütülen geniş çaplı üretimi orada gerçekleşirdi (Kraliçe Nefertiti'nin boyalı büstünü yapan sanatçının stüdyosu buna bir örnektir). Daha büyük evlerin küçük zahire ambarlarının, bazen bir sığır ağılının ve su tablasına kadar inen bir kuyunun bulunduğu duvarlı bir avlu içinde olması, uzaktaki tarım arazilerinin gelirine dayanan belirli bir kendine yeterliliğe işaret eder.

Kireçtaşı uçurumlara oyulan ve kent yaşamı sahneleriyle bezenen mezarlar da aynı kişilere aitti. Halkın geri kalan kesimi için çok daha mütevazı bir defin tarzı yeterliydi. Düz çöl ovasında çeşitli mezarlıkların varlığı bilinmektedir ve birinde geniş çaplı kazı çalışmaları yapılmıştır. Defin için kumlu ve çakıllı yüzeye kazılan dar çukurlar kapatıldıktan sonra, üstlerine kaba taşlar yığılırdı ve çoğunlukla bir piramit ya da üst kısmı üçgen bir düz biçme şeklindeki mütevazı işaretler ara sıra konulurdu. Çok az mezar eşyası bırakılırdı. Çıkan insan kemikleri üzerindeki ayrıntılı incelemeler, ağır çalışmaya ve sıklıkla erken ölüme bağlı hazin bir tabloyu açığa vurur.



Kuzey Sarayı'ndaki "Yeşil Oda'da bulunan bir duvar resminin bu tıpkıbasımında, çiçeklerin, gür bitki örtüsünün ve sayısız kuşun yer aldığı sulak bir sahne görülür. Resim, sarayın arka tarafındaki bir bahçe avlusunu çevreleyen odaların birindeydi. Yazıtlar bu sarayın Akhenaton'un en büyük kızı Meretaten'e ait olduğunu gösterir.

Nehrin kenarında yer alan kent aynı zamanda bir iç limandı. Oraya sadece Mısır'ın ürünleri değil, dışarıdan getirilen mallar da ulaşırdı. Ayrıca firavunun sarayında huzura çıkmak için yabancı devletlerden ulaklar gelirlerdi; beraberlerinde Yakınoğu'ya özgü çivi yazısıyla kil tabletlere basılmış mektuplar ve başka belgeler getirirlerdi. Orta Kent'te 19. yüzyıl sonlarında bu türden 300'ü aşkın tablet bulunmuştur. Günümüzde Amarna Mektupları olarak bilinen tabletler, karmaşık bir ittifaklar ve siyasal entrikalar dünyasını gözler önüne serer.

Çöl ortamı Akhenaton'un sade bir tanrı görüşünü izlemeye uygundu. Onun ölümünden sonra kent yaşamını sürdürmeye ise uygun değildi. Genç ve kısa ömürlü ardılları onun görüşünü ayakta tutmadı, kült gelenekleri canlandırıldı ve Akhenaton'un ölümünden sadece birkaç yıl sonra, Tutankhamon döneminde, saray tekrar Memphis'e taşındı. Muhtemelen çöldeki kaymaktaşı ocaklarının bulunduğu güneydeki bir dış mahalle dışında, kentteki yaşam son buldu. Kraliyet binalarının taşları başka yerlerde kullanılmak üzere söküldü; yıkılmaya ve kumlarla gömülmeye terk edilen kerpiç evler ve saraylar ise zamanla antik Mısır'ın gözle görülebilir yegâne kenti olarak yeniden ortaya çıkarıldı.

KARTACA

Fenike ve Roma Kentleri

HENRY HURST

Kartaca yıkılmalıdır.

YAŞLI CATO, MÖ YAK. 150

Kartaca, tarihinde iki kez dünyanın en büyük kentleri arasında yer aldı. Her ikisinde de Batı olarak adlandırılacak dünya tarafından bir tehdit olarak görüldü: Önce büyüyen Roma gücü için, beş yüzyıl sonra ise, Edward Gibbon'a göre, yaşanan Roma dünyasının yanlış yönlendirmeye bağlı bastığı din için.

Roma'dan biraz daha eski olan birinci Kartaca'yı Sur'dan gelen kolonicilerin MÖ 814'te kurduğu kabul edilir. Doğu Akdeniz ve Kuzey Afrika etkilerinin karışımı bir kültürel doku taşıyan kentin sakinleri Fenike dili konuşmaktaydı. Doğu Akdeniz ve Batı Akdeniz arasındaki geçiş yoluna hâkim konumdaki Kartaca, elde ettiği ticari önemle, İspanya'dan hayati metallerin arzını da kapsamak üzere Batı Akdeniz'deki bütün ticareti denetler hale geldi. MÖ 3. yüzyılda yükselen Roma gücüne karşı, Kartaca'nın önde gelen ailelerinden Barkaların öncülüğünde İspanya'da bir kara imparatorluğu oluşturuldu. Ailenin en ünlü siması Hannibal orada kurulan Cartagena'yı ("Yeni Kartaca") üs edindi ve iki devletin üstünlük için çarpıştığı Pön Savaşları'nın ilk ikisinde Roma'yı ezmeye girişti. Bu emeline neredeyse ulaşmak üzereyken, MÖ 202'deki Zama Muharebesi'nde yenilgiye uğradı. Üçüncü Pön Savaşı'nda Kartaca'nın MÖ 146'da yıkılmasıyla Cato'nun dileği yerine geldi.

İkinci Kartaca bir Roma emperyal kentiydi, Augustus "uyum"unun timsaliydi; (yeniden) kuruluşu Vergilius'un *Aeneis* adlı eserinin Dördüncü Kitabı'ndaki Dido ve Aineias hikâyesinde yüceltilir. Birinci Kartaca'yla aynı yerde olmasına karşın, yüz yılı aşkın bir süre sonra imar edilmesinden dolayı, fiziksel olarak farklı bir kentti. Yine de ikisinin arasında kültürel süreklilikler güçlüydü. Aziz Augustinus'un MS 5. yüzyıl başlarında orada Tanit (Caelestis) kültünün gördüğü müsamahaya ve rağbete öfkesi, Roma Kartacası'nın maddi yaldızının ardında, Roma öncesindeki manevi özün (Fenike tanrıçası Astarte'nin Kartaca varyantı Caelestis/Tanit'e tapmanın) korunduğunu anlatır bize.

İki Kartaca arasında, Tunus Körfezi'nin yanındaki aynı güzel ortamda kurulmuş olmanın ötesine geçen ilginç anlayış benzerlikleri de görülür. Ortak yanları, düzenli ve teknoloji bakımından ileri bir şehircilik anlayışıdır. Her ikisinin de kenti dikdörtgen bloklara ayıran ızgara biçimli bir sokak düzeni vardı. Fenike Kartacası Byrsa Tepesi'ndeki akropolden çevreye doğru uzanırken, Roma planında bu düzen uç noktaya götürülerek, yükseklikteki doğal



Kartaca'da Iuno Tepesi'ndeki bir Roma evinden Tunus Körfezi'nin manzarası. Roma Kartacası önceki Fenike kentiyile aynı yerde sıkı bir ızgara hizalamasıyla ama araya giren yüz yılı aşkın zamana bağlı olarak farklı yapıda kuruldu.

değişkenliklere bakılmaksızın, kentin tamamı tek bir ızgara halinde düzenlendi. Planın uygulamaya girişinden dört yüzyıl sonra bile, kent yetkilileri gerektiğinde yanlış hizalı binaları yıkararak, doğru ebatta ve hizada bloklar eklemeyi sürdürdü. Kartaca'nın MS 4. yüzyıldaki bir dünya coğrafyası atlasına (*Anonymi Orbis descriptio*) girmesi, planındaki düzenliliğinin çağdaşlarınca da dikkate değer bulunduğunu gösterir.

Planlamadaki aynı soyutluk tutkusunu, Fenike kentinin tersanesinde de görülebilir. Düz kıyı şeridini daire şeklinde kazarak oluşturulan bir iç limanın ortasında kazılmayan bir eşmerkezli daire bırakılmıştı. *Aeneis*'te övgüyle anlattığı yapı (*cothön*) böyle limanlar için genel bir isme dönüştü ve Traianus'un Portus'ta yaptırdığı Roma emperyal limanının altıgen havuzunda taklit edildi.

Günümüze Kartaca halkından sempatiyle söz eden çok az yazı ulaşmıştır. "Kalles İngiltere" ibaresinden pek farklı olmayan *Punica fides* ["Pön vefası"], Kartacalılarla ilişkilerde kullanılan meşhur bir Roma sözüydü ve acımasız Fenike diniyle ilgili ifadeler tiksintiyle doluydu. Hıristiyan yazarlar da Fenikelilerin Romalı ardıklarını kavgacı ve hâlâ korkunç dinsel âdetlere bağlı sayacaklardı. Ama son sözü, ölü kentin MS 11. yüzyıldaki ilk "kâşif"lerinden El Bekri'ye bırakalım: "Ömrünün her günü Kartaca'ya giden ve sırf onu seyretmekle meşgul olan biri, her gün daha önce farkına varmadığı yeni bir harikayı keşfeder."

İSKENDERİYE

Mısır'ın Yunan Başkenti

ALAN B. LLOYD

Kentte son derece güzel kamusal alanlar ve ayrıca kraliyet sarayları vardır; [...] zira başa geçen her kral, ihtişam tutkusuyla kamusal anıtlara bir süs eklemeyi alışkanlık edindiği gibi, masrafları bizzat karşılayarak, kendisi için de bir ikametgâhı donatırdı; [...] öyle ki şimdi Şair'in sözleriyle, "bina üstünde bina" duruyor.

STRABON, MÖİMS 1. YÜZYIL

İskenderiye [Aleksandreia] MÖ 331'de Büyük İskender tarafından kuruldu ve kısa sürede Akdeniz dünyasının önemli kentleri arasına girerek, bu konumunu 900 yılı aşkın bir süre korudu. Bir açıdan İskender'in Mısır fethinin bir anıtı olsa da onun aklından geçen şeyler daha fazlaydı. Kentin ekonomik avantajları büyüktü; Mısır hinterlandıyla ve ötesiyle sağlam bağlantısının yanı sıra, hem Akdeniz hem de Kızıldeniz ticaretinden yararlanmak için mükemmel konumdaydı. Ama o kadar açık olmayan başka bir saik de vardı: Kentin konumu kuzey yönünde Doğu Akdeniz, Küçük Asya ve Ege'deki Yunan kültürel ve siyasal yaşamının geleneksel merkezlerine sıkıca yönelen bir bakış açısını yansıtmaktaydı. Pers İmparatorluğu'na karşı seferini sürdürmeden önce, İskender ancak kafasındaki perspektifin işaretini verecek kadar yaşadı; ama bu bakış Mısır'daki ardıllarının benlik algısında kilit yer tuttu. Dikkatlerinin asıl odağı kuzeydeki bölgeler oldu; kentin bu güçlü Akdeniz boyutu o zamandan beri sürmektedir.

İskender'in geniş imparatorluğunun bölünmesinden sonra, komutanlarından Ptolemaios, MÖ 306'da resmen Mısır'ın ve bitişik toprakların kralı ve İskenderiye de Mısır'ın başkenti oldu. Ptolemaios hanedanı becerikli VII. Kleopatra'nın MÖ 30'daki ölümüne kadar varlığını sürdürdü. Kent MS 641'deki Arap fethine kadar ülkenin idari merkezi olarak kaldı; bu fetihle başlayan tedrici gerileme ancak 19. yüzyılda tersine döndü.

Bir ızgara sokak planına göre düzenlenen İskenderiye, kuzeyinde Akdeniz'in, güneyinde ise Mareotis [Maryut] Gölü'nün yer aldığı dar bir kara şeridinde bulunduğundan, her iki taraftaki limanlardan yararlanmaktaydı. Batıya doğru, kent surlarının dışında enfes bahçelerle dolu bir nekropol alanı vardı. Nekropolün doğusuna düşen Rhakotis adlı Mısır mahallesinin ötesinde, kentin kalbini oluşturan ve görkemli binaları barındıran kraliyet merkezi, yani Yunan mahallesi yer almaktaydı. Yahudi mahallesi ise daha doğuydaydı. Kentin önemli bir kurumsal zaafı olan

Serapeum ve Pompeius Sütunu. Yunan-Mısır koruyucu tanrısı Serapis'e adanan Serapeum, zamanla başlıca İskenderiye tapınağına dönüştü. Diocletianus'un MS 293'te diktiği Pompeius Sütunu'nun cumhuriyet döneminin Roma komutanı Pompeius'la hiçbir alakası yoktur.





bu etnik bölünmeler, bazen çıkırından çıkıp sert çatışmaya dönüşen çekişmeler doğurdu.

Kıyı açıklarındaki Pharos Adası'nı kent merkezine bağlayan yapay setle (Heptastadion) iki liman ortaya çıktı: Doğudaki Büyük Liman ve batıdaki Eunostos. Büyük Liman'ın doğu tarafındaki Antirrhodos adlı adada ve karşı kıyıda sayısız saray vardı; Kleopatra da kıyıdaki sarayların birinde oturmuştu. İskenderiye'nin Antikçağ standartlarına göre çok yüksek olan nüfusu, MS 1. yüzyılda 180.000 erkek yurttaşa ulaştı; yani gerçek toplam nüfus bunun bir hayli üzerindeydi.

İlk Ptolemaios hükümdarları, başkentlerini imar ederek, hanedanın Yunan dünyasında emsali olmayan zenginliğinin, gücünün ve egzotikliğinin bir görüntüsünü yansıtacak bir vitrine dönüştürdüler. Böylece İskenderiye dikkatleri Ptolemaios imparatorluğunun

Bir sanatçının İskenderiye kentini canlandırdığı bu resimde, ana doğu-batı yolunu oluşturan Kanopos Sokağı boyunca batıya doğru uzanan merkezî kısım görülüyor. Mozoleler, Müze, Kütüphane, Saray ve diğer birçok kamu binası buradaydı. Üstte sağ taraftaki Heptastadion, Pharos Adası'nı kente bağlıyor.

ihtişamına çekmek için Ptolemaieia gibi gösterişli kraliyet şenliklerinin düzenlenebileceği büyük bir sahne haline geldi. Kentin limanlarında demirli filo, en ileri teknolojiye dayalı büyük savaş gemileriyle nam salmıştı; bunlar hatırı sayılır bir askeri varlık olmalarının yanı sıra, Ptolemaios gücünü Akdeniz boyunca ilan etmenin de bir aracıydı. Ama ziyaretçilerde en derin izlenim bırakan şey İskenderiye'nin binalarıydı. Saray alanı depremler ve çökmeler sonucunda şimdi deniz altında yitip gitmiş olsa bile, günümüze ulaşan epeyce sualtı kalıntısı, Mısır'ın egzotik çekiciliğini kullanmaya dönük Ptolemaios merakını yansıttak şekilde, Yunan ve Mısır üsluplarının bir karışımını açığa vurur.

Kent merkezindeki kraliyet nekropolü başlı başına çarpıcıydı; ama Ptolemaios'un Makedonya'da öngörülen defin yerine götürülüşü sırasında naaşını kaçırdığı İskender'in mezarını da barındırmasından dolayı daha da büyük çekicilik kazandı. Müze'nin ve onunla bağlantılı Kütüphane'nin yer aldığı bina topluluğu nekropolün yakınındaydı. Bu kurumlar bütün Yunan-Roma dünyasında öğrenimin, edebi uğraşın ve bilimsel araştırmanın önde gelen güç merkezi haline geldi; sıkça taklit edilmekle birlikte, çaplarına asla ulaşamadı. Onlardan bilge Eratosthenes, yazar Kyreneli Kallimakhos (son derece etkili İskenderiye edebiyat okulunu tanımlamaya büyük katkısıyla tanınır) ve Rodoslu Apollonios, astronom Aristarkhos, gramerci ve eleştirmen Bizanslı Aristophanes gibi yüce kişiler beslendi. Onların başarıları sayesinde, söz konusu kurumlar kentin ve Ptolemaios hanedanının itibarını yükseltmenin başka bir aracı oldular. Roma yönetimi altında da zeki deneyci bilgin Heron, Neo-Platoncu filozof Plotinos, coğrafya, astronomi ve astroloji eserleriyle geç Klasik Çağ ve Ortaçağ dünyalarına muazzam etkide bulunan ünlü Klaudios Ptolemaios [Batlamyus] gibi kişiler sayesinde büyük öğrenim merkezleri olarak işlevlerini sürdürdüler.

Hıristiyanlık'ın sahneye çıkışı, kentin akademik statüsünü hiçbir şekilde azaltmadı. İlk dört patriklikten birinin merkezi olarak, Clemens ve Origenes gibi uluslararası düzeyde tanınan kişilerin eserleriyle kısa sürede Hıristiyan öğretisinin ve teolojik tartışmaların önemli bir odağına dönüştü. Hıristiyanlık'ın ilk yıllarında kafaları karıştıran tartışmalarda önemli bir rol oynadı. Yahudi cemaati de özellikle MÖ 2. yüzyıl ortalarında Eski Ahit'in Yunanca bir çevirisinin (Septuaginta) hazırlanmasıyla ve İskenderiyeli Philon'un (Philo Judaeus) yazılılarıyla kentin bilim merkez şöhretine önemli katkılarda bulundu.

Büyük binalar kraliyet mahallesiyle sınırlı değildi. Mısır mahallesinin övünç kaynağı olan Serapeum, kentin koruyucu tanrısı Serapis'e adanmış muhteşem bir tapınaktı; bir yükseltide kurulduğu için, denizden bakılınca çok uzaktan bile görülmesi mümkündü. Birçok pagan tapınağının kapanmasına, dönüştürülmesine ve hatta yıkılmasına yol açan Hıristiyanlık'ın sahneye çıkışından fena halde zarar gördü; bu yapıların yerini kısa sürede kiliseler aldı.

Kentin asıl mücevheri ise I. Ptolemaios döneminde Pharos Adası'nın doğu ucunda kurulan, II. Ptolemaios döneminde, MÖ 283 dolaylarında hizmete giren ve Dünyanın Yedi Harikası arasında sayılan Pharos Feneri'ydı. Gemiciler için pratik yararının yanı sıra, kente kuzeyden giren herkese Ptolemaios gücünü göstermenin başka bir aracı olma işlevini gördü. Böyle yapılar İskenderiye'yi en parlak döneminde eşsiz görkeme kavuşturdu; ama en büyük başarısı ve sonraki kuşaklarca şükranla anılmasının en güçlü dayanağı, son tahlilde bir kültür ve bilim merkezi olarak oynadığı roldü.

MEROË

Nübye'nin Kraliyet Kenti

ROBERT MORKOT

*Elephantine'nin güneyindeki kırsal alanda Etiyopyalılar yaşıyor.
[...] Karada kırk günlük yolculuktan sonra tekrar bir tekneye biniliyor
ve Etiyopyalıların başkenti olduğu söylenen Meroë adlı büyük bir kente
on iki günde varılıyor. Orada bir Zeus kâhini var ve onun açıklamaları
doğrultusunda savaşa giriyorlar.*

HERODOTOS, MÖ 5. YÜZYIL

Yunanlar ve Romalılar için Meroë, maceraya uygun bir yerdi; kendi dünyalarının hemen ötesinde ama doğrudan temasa girilebilecek uzak ve egzotik bir diyardı. İskoç seyyah James Bruce'un 1772'de yöreden geçerken fark ettiği bazı harabelerin Meroë olduğunu doğru tahmin etmesine karşın, yaygın piramit mezarlıklar Batı dünyasının ilgi alanına ancak 19. yüzyıl başlarında seyyahların ve uzmanların yayınlarıyla girdi.

Antik kent Nil'in doğu yakasında, şimdiki Şendi'nin yakınında, Nil ve Atbera nehirlerinin buluştuğu noktanın biraz güneyinde yer alır. Doğuda iki nehir arasındaki arazi Antikçağ'da ağaçlıklı savanlarla kaplıydı; günümüzde çok daha güneyde rastlanan filleri, zürafaları ve başka yabani hayvanları barındırmaktaydı. Halen yağmur kuşağında kalan bu bölge, sığırları otlatmak için kullanılmaktaydı; Meroë toplumunun geçimi şimdiki Masai ve Dinka kabilelerine oldukça benzer biçimde kısmen sığırçılığa, kısmen yerleşik tarıma dayalıydı. Üst resmi kademe itibarıyla kültürü, özellikle dinde ve mimaride yerli "Kuşi" ve güçlü Mısır etkilerinin karmaşık bir bileşimiydi.

Meroë yakın ve uzak yerlerin "egzotik ürünleri"ni Pers, Ptolemaios ve ardından Roma yönetimindeki Mısır'a sağlayan önemli bir antrepoydu. Başlıca ticari mallar fildişi, abanoz, tütsü ve köleydi. Herodotos kitabında Pers kralı Kserkses'e gönderilen ve Yunanistan'a karşı seferindeki geniş ordusuna katılan "Etiyopya" (Kuşi) askerlerinden söz eder. Meroë'nin Batı geleneğine girişini Klasik Antikçağ'ın Akdeniz dünyasıyla bu bağlantıları sağladı.

Meroë'nin kesinlikle çok daha eski bir geçmişe dayanmasına karşın, şimdiye kadar kazılmış en eski kalıntılar MÖ 1. binyıl başlarından kalmadır. MÖ 8. ve 7. yüzyıllarda kent, hızla genişleyen Kuşi Krallığı için önemli bir merkezdi. Seçkinlerin piramit mezarlıkları kentin doğusuna düşen tepelik sırtlardaydı; Kuşi kraliyet ailesinin sıradan mensupları da oraya gömülürdü. Kraliyet yazıtlarından MÖ 5. yüzyıla doğru başta gelen kraliyet ikametgâhı



Meroë'de kralların yanı sıra, bir kralla birlikte ya da tek başına hüküm süren kraliçeler de vardı. Yunancaya geçen biçimiyle "Kandake" sanıyla anılan kraliçeler, tapınak ve mezar resimlerinde savaşçı olarak tasvir edilirdi; Romalı yazarlar Kandake'nin İmparator Augustus dönemindeki bir istilaya karşı şahsen ordularının başına geçtiğini aktarırlar.

olduğu anlaşılan kent, ancak MÖ 300'lerde kralların defin yerine dönüştü (O zamana kadar defin yeri daha kuzeyde, Nil'in Dördüncü Çavlanı'ndaki Napata kenti yakınındaydı). Piramit mezarlıklar MS 4. yüzyıl ortalarına kadar genişlemeye devam etti.

Kısmen kazıların nispeten küçük çapta olmasından dolayı, antik Meroë kentinin görünüşünü tasarlamak zordur; ama geniş alana yayılmış, karışık konut tiplerinin (bazıları düzgün kerpiç binalar, bazıları koni biçimli büyük saz kulübeler) bulunduğu ve düşük rakımlı bir yerleşme olsa gerek. Alandaki kazılar heybetli bir taş surla çevrili büyük bir dikdörtgen şeklindeki "Kraliyet Kenti"nde yoğunlaşmış durumdadır; burada saray ve tapınak yapıları, ayrıca arkeologların "Roma Hamamı" adını taktığı ama şimdi bir *nymphaeum* (anıtsal çeşme) olduğu sanılan olağandışı bir bina vardır.

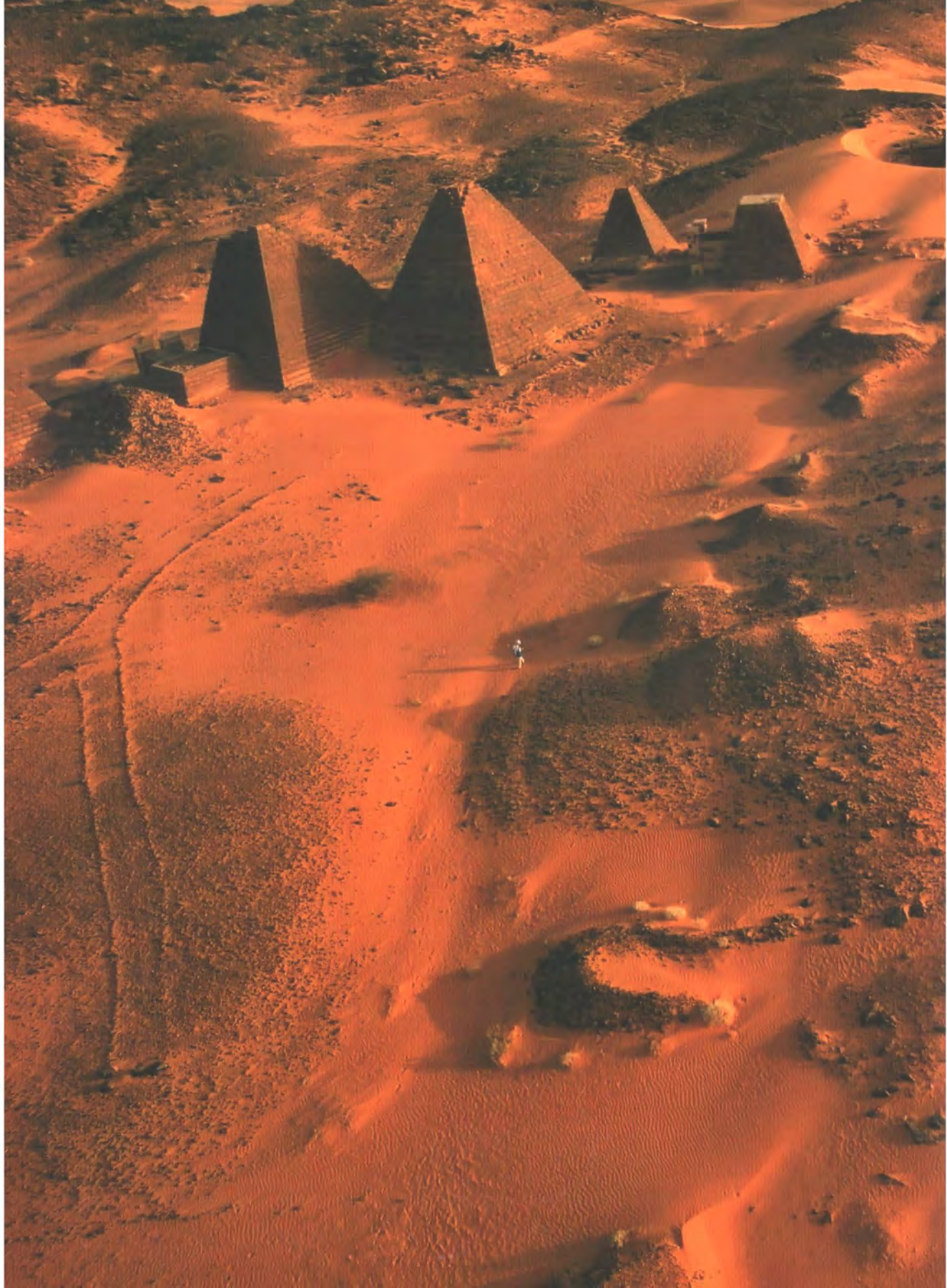
Kraliyet Kenti ilk başta nehirdeki bir ada üzerindeydi ama zamanla doğudaki yatak kurudu ya da suları başka mecraya çevrildi. Alanı çevreleyen surun yanında, Meroë'nin resmi ilahlarından koç başlı

Mısır tanrısı Amon'a adanmış muazzam bir tapınak vardı. Tapınak girişinin tipik Mısır üslubunda inşa edilmiş büyük taş kuleleri sıra sütunlu bir avluya, sütunlu bir salona ve iç kutaklara açılmaktaydı. Tapınak girişine giden tören yolunun iki yanında koç heykellerinin yanı sıra daha küçük mabetlerin bulunduğu yollar vardı.

Kraliyet Kenti'nin içinde en az iki katlı olarak inşa edilmiş büyük ve görkemli meskenlerin bulunduğu sokaklar vardı. Oradaki küçük bir tapınakta Kandake'yi (Meroë kraliçesi) yabancı esirlerle

birlikte tasvir eden resimli sıva parçaları, ayrıca tapınak zemininin altında bir Augustus heykelinin gerçek ebatları büyük tunç başı bulunmuştur. Bu heykel (Strabon'un anlattığı bir askerî çatışmada) Meroë ordularının sınır ötesine baskın düzenleyip Asvan'ı ele geçirdiğinde getirdiği bir ganimetti. MÖ 23'teki bir barış antlaşmasının ardından Roma ve Meroë arasındaki muazzam ticaret akışı, kentin en parlak dönemlerinden birini başlattı. Bizzat Meroë'de ve krallığın diğer kentlerinde bir dizi yeni tapınak inşa edildi.

Meroë'nin gerileyişi Roma İmparatorluğu'nun MS 3. yüzyılda karşılaştığı ekonomik ve siyasal sorunlarla çakıştı gibi, onlarla bağlantılıydı da. Anlaşıldığı kadarıyla kentin sonunu (Nübye'den gelen) Noba halklarının istilaları ve Etiyopya yaylalarındaki Aksum Krallığı'nın artan gücü getirdi.





Meroë'nin yöneticileri ve seçkinleri MÖ 300-MS 350 arasında, kentin biraz doğusundaki alçak tepelere kondurulan dik yamaçlı piramitlere gömüldü. Kırmızımsı ve damarlı yerel kumtaşından inşa edilen piramitlerin hepsinde, doğan güneşe doğru bakan bezemeli bir ibadet odası ve onun altında da bir gömü odası vardı. Gömülerde Meroë seçkin kültürüne özgü Mısır işi ve yerel unsurlar bir aradadır.

LEPTIS MAGNA

Kuzey Afrika'daki İhtişam ve Güzellik

NIGEL POLLARD

Aşağı Sırtis'in kenarındaki kıyı şeridi Emporia olarak anılır. Çok verimli bir diyardır ve orada sadece bir kent (Leptis), Kartaca'ya günde bir talentum tutarında biat vergisi öderdi.

LIVİUS, MÖ/MS 1. YÜZYIL.

Libya'daki Leptis (Lepcis) Magna MÖ 7. yüzyılda bir Fenike kolonisi olarak kuruldu ama gücünün doruğuna Roma'nın Tripolitania bölgesine bağlanınca ulaştı. Roma Antikçağı'nın Latince metinlerinde hem Leptis hem de Lepcis olarak anılırdı; Roma öncesindeki *Lpqy* adını yansıtan ikincisi, kentte günlük dilde kullanılan biçimiydi. “Büyük” anlamındaki Magna, Tunus'taki daha küçük Leptiminus kentinden ayırt edilmesini sağlardı. Zenginliği hinterlandındaki zeytinyağı üretiminden gelen Leptis Magna'nın refah düzeyi daha MS 1. ve 2. yüzyıllarda görkemli kamu binalarına yansdı. Ancak aile kökeni oraya dayanan ve Roma senatörüymen MS 193'te bir iç savaşta imparatorluk tahtını ele geçiren Lucius Septimius Severus'un himayesi, kentin statüsünü yükseltti ve imparatorun doğum yerine yakışır bir imar programıyla çehresini güzelleştirdi.

Sit alanındaki en eski bulgular MÖ 7. yüzyıl ortalarından sonlarına kadar olan dönemden kalmaz ve muhtemelen Lebda Vadisi'nin ağzında bir Fenike ticaret merkezi olarak kuruluşunu yansıtır. Sonraki katmanların altında gömülü olduğundan ve henüz araştırılmadığından, Roma öncesi kentin arkeolojisine dair bilgilerimiz sınırlıdır. Livius bize Leptis'i İkinci Pön Savaşı sırasında Kartaca'ya bağlı bir kent ve Emporia (“Ticaret Merkezleri”) adlı bölgenin ana merkezi olarak tanıtır. Tripolitania ise Tripolis'e (“Üç Kent”), bölgedeki Leptis, Sabratha ve Oea'ya (şimdiki Trablus) kentlerine atfen verilen sonraki bir addır. “Emporia” adı, bölgenin ticari mahiyetini öne çıkarır ama Livius bölgenin verimliliğine de değinir ve Kartaca'ya günde bir *talentum* biat vergisi ödendiğini ileri sürer; bu tutar yüksek olmakla birlikte, kentin sonraki zenginliği açısından akla yakın sayılabilir. Yunanların ve Romalıların “Libya Fenikelileri” olarak andığı kent halkı, görünüşe bakılırsa, Fenikel kolonicilerin ve yerli Libyalıların karışımıyla ortaya çıkmış bütünleşik bir kültüre sahipti. Roma döneminde de bir süre geçerli olan kamu dili, Fenike dilinin bir geç dönem versiyonuydu.

Leptis ilk Roma imparatoru Augustus'un döneminden itibaren, siyasal ve askerî nüvesi Tripolitania'dan oldukça uzak Tunus'ta ve Cezayir'de bulunan Roma eyaleti Africa Proconsularis'in sınırları

Güneybatıdan çekilmiş bu fotoğrafta, Leptis Magna'nın Severus Kemerinden geçen sıra sütunlu ana sokağı ve arka-planda da İmparator Traianus'a (Trajan) adanmış başka bir kemer görülüyor.





içinde kaldı. MS 74 dolaylarında *municipium*, MS 109'da da mevcut sakinlerinin yabancı göçmen ya da asker sayılmak yerine, Roma yurttaşlığı hakkını kazanmasını sağlayan *colonia* statüsü elde etti.

Leptis Magna zengin yerel seçkinlerinin bağışlarıyla yapılan çok çeşitli kamu binalarıyla hızla gelişerek, Kuzey Afrika'nın en güzel ve en çok Romalılaştırmış kentlerinden birine dönüştü. Julius-Claudius hanedanları döneminde Eski Forum, Roma'ya ve bizzat Augustus'a adanmış bir tapınağın yapılmasıyla genişledi ve güzelleşti. MS 1-2'de tamamlanan bir tiyatronun ithaf yazıtı, dönemin diğer bina yazıtları gibi, kentin karma kültürüne ve kurumlarına epeyce ışık tutar. İki dilli, yani Latince ve Yeni-Fenike dilinde olması, yerel dilin MS 1. yüzyıla kadar kamusal alanda kullanıldığını gösterir. Tiyatronun masraflarını karşılayan Annobal Rufus'un babası Himilcho Tapapius'un adı Latince ve Fenike dili unsurlarının bir karışımıdır. Onun taşıdığı *flamen* (kentte imparator kültürünü gözetken Roma rahiplik makamı) ve *sufete* (kentin üst düzey yöneticiliği için kullanılan Fenike terimi) unvanları, kentin *colonia*'ya dönüşmesine ve Roma yönetim yapısının bir versiyonunun benimsemesine kadar yürürlükte kaldı.

MS 1. ve 2. yüzyıllarda yörede çıkarılan zarif kireçtaşıyla birlikte, pahalı ithal mermerin gittikçe daha fazla kullanıldığı başka tipik Roma kamu binaları eklendi. MS 56'da kentin doğu kenarında bir amfitiyatro, Hadrianus döneminde (MS 117-138) Roma dışındaki en büyük örneklerden biri olan muhteşem hamama su sağlamak üzere bir sukemeri inşa edildi. MS 162'de tamamlanan ve savaş arabası yarışlarının yapıldığı sirk de Roma dışındaki en

Dört cepheli (*quadrifrons*) Severus Kemeri'nde, Septimius Severus ile oğulları Caracalla ve Geta'yı zafer arabasında tasvir eden kabartma. Caracalla daha sonraları Severus'un ölümü üzerine birlikte tahta geçtiği kardeşi Geta'yı öldürdü.

Severus Forumu'ndaki bazilika. Ortada bir nefin, yanlarda idari ve adli işler için koridorların bulunduğu sıra sütunlu bir salon şeklindeki bazilika, forumun bir ucuna hâkimken, öbür ucta bir tapınak yer almaktaydı. İthal taşların bolca kullanılması, imparatorla bağlantıyı vurgulayan bir unsurdur.

büyük örneklerdendi. O sırada Leptis Magna yaklaşık 425 hektarlık alanı çevreleyen savunma çemberiyle önemli bir kentti.

Peki, Leptis Magna yönetici seçkinlerince hemen her imparatorluk kentindekilerle boy ölçüşecek görkemli binalarla donatılmasını sağlayan zenginliğe nasıl kavuştu? Bir ticaret merkezi oluşu elbette önemliydi ve Lebda Vadisi ağzının sağladığı oldukça sınırlı sığınak, yapay mendireklerle korunan zarif bir limana dönüştürülmüştü.

Bununla birlikte, elverişsiz ikliminden dolayı belki şaşırtıcı sayılacak bir sonuçla, tarım asıl zenginlik kaynağıydı. Geniş hinterlandının kurak olmasına karşın, Roma döneminde çarpıcı biçimde yoğunlaşan zeytinciliğe özellikle uygundu. Arkeolojik araştırmalar nispeten kullanışlı çiftlik alanlarında çok yüksek sayıda zeytin mensesinin kalıntılarını ortaya çıkarmıştır; muhtemelen Leptis'in yönetici seçkinlerine ait bu çiftlikleri yarıcılar ve köleler işletmekteydi. Çıkarılan zeytinyağı kentin limanı aracılığıyla daha geniş Akdeniz dünyasına, özellikle de Roma'ya ihraç edilmekteydi. Roma dünyasında zeytinyağı sadece temel bir yemeklik yağ değildi; sabun üretiminde ve yakıt olarak aydınlatmada da kullanılırdı.

Muhtemelen zenginlikleri ve Roma'yla yakın bağlantıları sayesinde, Leptis Magna'nın





Leptis'teki Severus Bazilikası'nın ince bezemeli bir gömme ayağında, Hercules'le ve Bacchus'la ilişkili figürlerin ve sahnelerin bitki motifleriyle çevrili halde tasvir edildiği detay. Böyle sahneler Doğu Akdeniz'in başka yerlerinde de özellikle Aphrodisias'ta (şimdi Karacasu, Türkiye) Helenistik ve Roma bezeme heykel sanatlarındaki paralellikleri yansıtır.

yerel seçkinleri imparatorluğun yönetici sınıfına girmeyi başararak, senato üyeliğine, şövalyelik mertebesine ve bizzat Roma'daki idari makamlara yükseldiler. Böylece genelde başkentte siyasal kariyerlerini sürdürürken, imparatorluğun her yanında mülkler edinen kozmopolit seçkin tabakaya katıldılar. Bu gidişat Lucius Septimius Severus'un MS 193'te Didius Iulianus'u devirip imparator olmasıyla, ardından iç savaşta diğer iki rakibini alt edip konumunu sağlamlaştırmasıyla uç noktaya vardı. Leptis'in yerel yönetici sınıfından gelen Severus, Roma'daki aile bağlantılarını ve

imparatorun onu kayırmasını kullanarak senato saflarında yükselmiş, Tuna eyaleti Yukarı Pannonia'da valilik ve komutanlık yapmıştı. Oradaki lejyonlarının desteğiyle tahta oturdu ve gerçek anlamda taşralı ilk imparator oldu. İspanya'da doğmakla birlikte göçmen bir İtalyan ailesinden gelen Traianus dışında, bütün öncelleri İtalya doğumluydu. Severus'un emperyal yönetici sınıfın diğer mensuplarına nazaran kültürel bakımdan ne ölçüde ayrı görüldüğü belirsizdir. Örneğin, *Historia Augusta*'daki biyografisinde bir Afrika aksanıyla konuştuğu belirtilir; ama daha sonra yazılmış bu eser akla yakın olsa bile, güvenilirmez ayrıntılarla doludur. Severus orada çok iriyarı bir adam gibi tarif edilirken, onu şahsen tanımış Romalı bir tarihçi olan Cassius Dio oldukça kısa boylu olduğunu söyler. Severus'un muhafız birliği komutanlığına atadığı Plautianus da Leptis'tendi.

Severus doğduğu kente teveccühünü, statüsünü yükselterek ve güzelliğini artırarak gösterdi. Ona, bir İtalyan kenti sayılmasını ve böylece dolaysız vergiden başışık tutulmasını sağlayacak *Ius Italicum* ("İtalyan Ayrıcılığı") nişanını verdi. Ayrıca oğlu ve ardılı Caracalla döneminde (MS 198-217) tamamlanacak olan görkemli bir imar programını başlattı. Liman yeniden düzenlendi ve iki yanında Yunan adası Euboia'da [Eğriboz] getirtilen *cipollino* ("soğan kabuğu") mermerinden 400 kadar sütunun sıralandığı geniş bir yolla mevcut ana sokağa bağlandı. Severus kentin ana kavşağında Severus ailesini konu alan heykel tasvirleriyle bezenmiş bir *quadrifrons*, kemer ve baş tarafında bir tapınağın bulunduğu azametli bir forum-bazilika kompleksi de yaptırdı. Bu yapılarda Mısır'dan getirtilmiş 112 tane yüksek kırmızı Asvan granit sütunu kullanıldı. Tapınakların hangi ilahlara adandığı kesin bilinmese de öteden beri kentin eski Fenike koruyucu tanrılarıyla özdeşleştirilen Hercules ve Liber Pater (Bacchus) olmaları mümkündür.

Leptis'te kamu binaları inşasının Severus'un projesinden sonra çarpıcı biçimde yavaşlamasına karşın, kent önemini ve zenginliğini MS 4. yüzyıla kadar korudu ve bir Hristiyan piskoposluk merkezi oldu. Ne var ki MS 360'larda (muhtemelen MS 365) meydana gelen depremde ağır hasara uğradı; iç kesimdeki göçebe halkların akınları bizzat kentin MS 366'da kısa süreyle kuşatılmasına ve daha sonra bir Roma garnizonunun kurulmasına yol açtı. Leptis Magna'nın MS 455'te Vandal Krallığı'na bağlanması kente önemli bir etkide bulunmamış olabilir; Belisarius MS 533'te yöreyi Doğu Roma (Bizans) İmparatorluğu adına geri aldı. Ama o sırada Leptis Magna (daha sonra mille dolacak olan) tahkimli bir limandan ibaretti ve Bizans tahkimatlarıyla çevrili alan çok daha geniş olan önceki Roma kentine kıyasla büyük ölçüde küçülerek sadece 18 hektara inmişti.

AKSUM

Ethiopian Royal Trading City

MATTHEW C. CURTIS

*Dağ Adası'nın karşısında, kıyıdan yirmi stadiun [3.700 m] ötede
Adulis yer alır; [...] oradan daha içeride bir kasaba ve ilk fildişi pazarı olan
Coloe'ye üç-günlük yolculukla varılır. O yerden Aksumlular denilen halkın
kentine varmak için beş gün daha yolculuk etmek gerekir;
Nil'in ötesindeki diyardan her türlü fildişi oraya getirilir.*

ERITRE DENİZİ REHBERİ. MS 1. YÜZYIL.

Etiyopya'nın en kuzeyinde platoluk Tigre bölgesinde yer alan antik Aksum kenti, milattan sonraki ilk yedi yüzyılda önemli bir siyasal, ekonomik ve dinsel merkezdi. Verimli bir tarım ve hayvancılık arazisiyle çevrili oluşu, çok eski ve uzak mesafeli ticaret yolları üzerindeki konumu, Aksum Krallığı'nın başkenti olarak gelişmesinde kilit etkendi. Gücünün doruğuna vardığında, bu devletin etki alanı Eritre'nin kuzey kesiminden Orta Etiyopya'ya ve Arabistan Yarımadası'nın güney kesiminden Sudan Nil'inin sınırlarına kadar uzanmaktaydı.

Aksum civarındaki oldukça büyük köy yerleşmelerinin varlığı MÖ 1. binyıl başlarından kalma Ona Negast ve Kidane Mehret sit alanlarında belirgindir. Kent içindeki mezarlar, platformlar ve yekpare taş steller, Aksum'un MS 1. yüzyıl başlarında büyüyen bir devletin merkezi olarak geliştiğine işaret eder. İki buçuk yüzyıl kadar sonra kent, teras biçimli çok büyük bir yapının ve yerel granitimsi yekpare kaya bloklarından oyulan ve bazılarının yüksekliği 20 m'yi aşan anıtsal stellerle işaretlenmiş çok bölmeli yeraltı mezarlarının inşasına sahne oldu. En büyükleri muhtemelen MS 3. yüzyıldan ve 4. yüzyıl başlarından kalma kraliyet mezarlarına aitti. Stellerin altısı alçak kabartma şeklinde çerçeve, menfez, yatay ahşap giriş ve kör kapı tasvirlerinin yer aldığı çok katlı binaları andıracak şekilde oyulmuştu; ilk başta hepsinin tepesi (şimdi kayıp) metal levhalarla kaplıydı. Ağırılığı 520 tona ve boyu 33 m'ye varan en büyük stel, dünyada Antikçağ insanlarınca yaratılmış oyma yekpare taş bloklarının en azametlisiydi. Dikilmiş olsa bile, ancak çok kısa süre öyle kalmış olsa gerek.

Aksum'daki arkeolojik araştırmalar ve kazılar, seyrek şekilde kümeleşmiş binalardan ve anıtlardan oluşan bir kent düzenini gözler önüne serer; bu düzen seçkin bir tabakadan, daha düşük statü gruplarından ve çeşitli kentsel meslek kesimlerinden oluşan katmanlı

Aksum'da hâlâ ayakta duran birkaç taş stel vardır. Bazılarının yüksekliği 20 m'yi aşan bu devasa monolitler, en büyükleri muhtemelen kraliyete ait mezarların yerlerini gösterirdi. Hepsi çok katlı binaları andıracak şekilde kapı ve pencere detaylarıyla kaplıydı.



bir toplumu yansıtır. Milattan sonraki ilk altı yüzyılda, kentin nüvesi yaklaşık 80 hektardan 180 hektara çıkarken, kente en az 10 km yarıçapında bir alana yayılmış ve bir yol şebekesiyle birbirine bağlanmış uydu yerleşmeler ve kırsal beldeler eklendi. Gücünün doruğundayken, kentin nüfusu ölçülü bir tahminle en az 50.000 kişiydi. Aksum'un çarpıcı özelliklerinden biri, kenti çevreleyen bir savunma surunun olmayışındır; Eritre'deki Matara ve Qohaito gibi diğer kentsel merkezlerde de aynı özellik görülür.

Aksum'daki büyük binalar çoğunlukla basamaklı yüksek bir temel ya da girintili duvarları olan bir kaide üstünde kurulur ve çatıları kayağantaş biçimleriyle örtülürdü. Seçkinlerin bazen köşk olarak anılan meskenleri masif köşe kuleleri ve geniş basamaklı girişleri olan, çok katlı ve kare biçimli yapıları; içeride bir açık avlu bir dizi yan odayla çevriliydi. Daha düşük statülü mahallelerdeki evlerin düz hatlı bir planı vardı; duvarları ham çamur, harç ve doğal taşlarla örülmüş odalar dar geçitlerle birbirine bağlanırdı. Çömlek ve taş alet üretimi, kentin her yanına serpişmiş açık alanlarda yürütülürdü. Uzmanlığa dayalı diğer zanaat dalları arasında ahşap işleme, fildişi heykelcik ve girişik bezemeli levha oyma, cam kap yapımı ve demir, bakır alaşımı, gümüş ve altınla çeşitli metal işleme biçimleri vardı. Metal işlemeciliğinin özellikle önemli bir dalı sikke basımıydı; Aksum Krallığı kendi altın, gümüş ve bakır sikkelerini kullanırdı. Sikkelerdeki Yunanca ve antik Etiyopya Ge'ez dilindeki yazılarda yaklaşık yirmi Aksum kralının adları geçer; böyle sikkelerin örneklerine Güney Arabistan ve Hindistan gibi uzak yerlerde rastlanmıştır.





Yukarıda: Aksum kralı I. Lo'el'in suretinin ve Hristiyan haçının yer aldığı bir bakır Aksum sikkesinin ön ve arka yüzleri, yak. MS 550, şimdi British Museum'da. Aksum krallarının MS 4. yüzyılda Hristiyanlık'ı benimsemeleri, geniş çapta kilise ve manastır inşasının yanı sıra, sikkelerde Hristiyan simgelerine yer verilmesini getirdi.

Karşı sayfada: Kentin kuzeyinde Gebre Meskel'e ait mezarın ana gömü odası ve lahitleri. Düzgün yontulmuş taş biçimlerle inşa edilen ve bir merdivenden inilen bu yeraltı mezarında birkaç bölme vardı.



Kral Ezana'nın MS 340'larda Hristiyanlık'ı benimsemesiyle ve MS 6. yüzyıla doğru kararlı Hristiyan cemaatlerinin ortaya çıkmasıyla birlikte, Aksum ülkesinin büyük bir bölümünde çok sayıda kilise ve manastır inşa edildi. Aksum'da ilk kiliselerden birkaçının harabeleri saptanmıştır; muhtemelen 6. yüzyıldan önce inşa edilmiş olan birinin yerinde şimdi (Etiyopya Ortodoks geleneğinde ahit sandığının bulunduğu yer olarak kabul edilen) meşhur Siyonlu Meryem Ana Katedrali vardır. Bu erken dönem kilisesi, orta nef in iki yanında koridorların bulunduğu bir bazilika biçimindeydi.

Aksum kentinin son iki ayırıcı özelliği, anıtsal taştan taht kaideleri ve kraliyet yazıtlarıdır. İki üç metre karelik yontma taş biçimleriyle yapılan taht kaideleri, daha küçük bir oturma seti ve her köşede muhtemelen bir sayvanı tutan yekpare sütunlar için oyuklar vardır. Bazı tahtlar Aksum soylularınca kullanılmış, bazılarının ise üstüne heykeller yerleştirilmiş olabilir. Kentin her yanında rastlanan tahtlardan birçoğunun kraliyet başarılarını anmak üzere dikilmiş olması muhtemeldir.

Kentin değişik yerlerinde bulunan uzun taş biçimlere işlenmiş kraliyet yazıtları, çeşitli Aksum krallarının başardıkları işleri aktarır.

Etiyopya Ge'ez dilinde, bazen de (onunla birlikte Epigrafik Güney Arap yazısıyla ve Yunan alfabesiyle) üç dilde yazılmış bu metinlerde kraliyet unvanları, fermanlar, dinsel göndermeler ve dış düşmanlara karşı askerî seferlerin gelişimi ayrıntılı olarak yer alır. Böyle yazıtlarda bu bilgileri halkın görüşüne sunma amacının güdüldüğü söylenebilir ve üç dildeki örneklerin en az ikisi kentin kuzey ve güneydoğu girişlerine müstakil anıtlar olarak dikilmiş olabilir.

Aksum Krallığı'nın MS 6. yüzyılda başlayan uzun gerileme sürecinin Güney Arabistan'daki Sasani fethi, Kızıldeniz ticaretinde artan Arap denetimi, diğer Afrika devletlerinin sıkıştırmaları ve Afrika Boynuzu'nun kuzey kesimindeki doğal çevre bozulması gibi çeşitli etkenlerin sonucu olduğu sanılmaktadır.



AVRUPA

Bu bölümün en eski iki kenti, Knossos ve Miken MÖ 2. binyılda geliştiler. Genelde bunları antik Yunan dünyasıyla özdeşleştirmemiz büyük ölçüde ikisinin de bugün bildiğimiz Yunanistan'da yer almasından kaynaklanır; oysa aslında oldukça farklı ve çok daha önceye inen iki kültüre sahiptiler. Mısır'da piramitlerin inşa edildiği sırada, Girit halkı ticaretle meşguldü ve MÖ 2000'e doğru ada, Akdeniz'in kavşağına dönüşmüş gibiydi. MÖ 2. binyılın ortalarında Minos uygarlığının yerini alan Miken'in kralı Agamemnon, Troya Savaşı'nda çarpışmış ya da Homeros'un bize öyle tanıttığı biriydi; Perikles'in Atinası'na henüz yedi yüzyıl daha vardı.

Geri kalan yedi kentten üçü, Yunan kimliğini taşır. İkisi elbette İtalyan topraklarındaydı ama Yunanlar Akdeniz'i batıda Sicilya'ya kadar kolonileştirmişlerdi. Bu koloniler Roma'nın bürüneceği yapı anlamında asla bir imparatorluk değildi; o zamanki adıyla Magna Graecia bir dizi küçük kent-devletinden ibaretti. Paestum'un ve Akragas'ın kendilerini Atina kadar her bakımdan Yunan saydıkları hiç kuşkusuzdur, çünkü Yunan olmak bir milliyetten ziyade bir kavramdı. Kesin bir tanım yoktu. Kendini Yunan hisseden ve Yunanca konuşan birinin kimliği Yunan sayılır.

Roma çok farklıydı. Aziz Pavlus bir Roma yurttaşı olmakla övünebilirdi ve bundan geri kalmadı; doğrusu Roma Cumhuriyeti ve İmparatorluğu dünyanın o zamana kadar gördüğü en heyberli siyasal örgütlenmesinin rimsaliydi. Nitekim Avrupa'daki son dört kentimiz Roma dünyasındandır. Dördünden üçü hâlâ canlı kentlerdir; haliyle tek istisna olan Pompeii de Vezüv'ün MS 79'daki püskürmesi olmasa, muhtemelen günümüze ulaşacaktı.

Son kentimiz Trier'dir. Çarşısidaki bir yazıtta Roma'dan on üç yüz yıl önce var olduğu belirtilir. İşin doğrusu, geçmişi ancak MÖ 1. yüzyıla inen bir Roma kentidir; ama bu bile Almanya'daki en eski kent, ayrıca Alpler'in kuzeyindeki en eski Hristiyan piskoposluk merkezi sayılması için yeterlidir. Oraya nispeten az turist uğrar; görmeyenler için söylenebilecek tek şey, neler kaçırdıklarının pek farkında olmadıklarıdır.

Girit'teki Knossos Saray'ında bulunan ve bir dansçının tasvir edildiği bir freske ait parça. Çevresindeki yerleşmeyle birlikte MÖ 2. binyılda önemi artan bu saray, uluslararası bir ticaret ve alışveriş şebekesinin merkezindeydi.



KNOSSOS

Minos Giriti'nin Görkemli Merkezi

COLIN F. MACDONALD

Koyu şarap rengindeki denizin ortasında Girit adlı bir diyar var, sularla çevrili, sayılamayacak kadar çok insanın ve doksan kentin bulunduğu, şirin, zengin bir diyar. [...] Kentleri arasında en büyük olanı ise Minos'un hüküm sürdüğü harika kent Knossos'tur...

HOMEROS, MÖ YAK. 8. YÜZYIL

Knossos MÖ 1. yüzyıl sonlarında mamur bir Roma kolonisi ve hatta MS 4. yüzyılda turistik bir uğrak yeri olarak karşımıza çıksa bile, en büyük şana ve üstünlüğe MÖ 2. binyılda ulaştı. Geniş bir yerleşim alanının göbeğindeki heybetli “saray”ıyla canlı bir törensel, dinsel ve ekonomik merkez olan Knossos, geniş uluslararası bağlantılara sahipti. O zaman bile kökleri Neolitik döneme, ilk kalıcı göçmenlerin Girit’e vardığı MÖ 7000-6000 arasına inen çok kadim bir kentti. Muhtemelen bu eskiliğinden dolayı, Knossos her zaman özel saygı gördü ve sarayının bir yangınla yok olduğu MÖ 1300 dolaylarına kadar adadaki en önemli ve en büyük kent olarak kaldı.

Bu büyük Tunç Çağı kentine ilişkin bilgilerimizin büyük bir bölümünü, 20. yüzyılın başlarından itibaren 40 yılını kazılarla ve bulgularını yayımlamakla geçiren Sir Arthur Evans’a borçluyuz. Ayrıca ortaya çıkardığı yapıların birçoğunu restore ederek ya da kendi ifadesiyle “yeniden bir araya getirerek”, ziyaretçilerin bugün gördüğü Knossos’u yarattı; restorasyonları her ne kadar kazılarına ve gözlemlerine sıkı sıkıya dayansa da eleştirilerden uzak kalmadı. Eşi Pasiphae’nin yarı-insan, yarı-boğa çocuğu Minotauros için Daidalos’a bir labirent yaptıran Knossos’un efsanevi kralı Minos’a atfen, ilk Giritlilere Minoslular adını veren de Evans’tı.

Efsanevi değil, gerçek Knossos’un en parlak dönemi, Girit’in kuzey kıyısına 5 km kadar uzak bir nehir vadisindeki Kephala Tepesi’nde MÖ 2. binyılın başında ilk sarayın inşasıyla başladı. Bu tepedeki yerleşimin ortasında toplu buluşmalar için muhtemelen uzun süreden beri bir açık alan vardı; ama batıda zemine ve başka yerlerde yamaçlarda açılan sekilere oturtularak, çevresine inşa edilen saray, Ege bölgesinde dönemin Yakındoğu saray komplekslerinden bazı unsurlar almış olabilecek yeni türden bir anıtsal binanın orta avlusuna dönüşmesini sağladı. Bu avlunun batı tarafında en az 18 ambar vardı; ambarların alçıtaşından masif kapı dikmelerine taş ustası işaretleri (“yıldızlar”, “kapılar” ve Knossos’ta sıkça rastlanan motiflerden “çift ağızlı baltalar”) üç ana öbek halinde işlenmişti. Uzun bir koridor boyunca



Knossos Sarayı'nın azgın boğa ve zeytin ağacı figürlü, restore edilmiş kabartma duvar resminin bir kopyasının konulduğu Kuzey Girişi. Burası hem Minos liman kenti Poros'tan (şimdiki Heraklion'un hemen batısında) hem de ana kent Knossos'tan Kral Yolu'nu kullanarak gelenlerin saraya ana giriş yeri idi. Solda restore edilmiş Taht Odası kompleksi görülüyor.

sıralanan odaların karşısında, kendilerine özgü taş ustası işareti öbekleriyle, üç dizi halinde zemin kat odaları yer almaktaydı: Yılan tanrıçasının ve kullarının çini suretlerinin bulunduğu Orta Saray Kutağı; Avrupa'da bilinen en eski örnek olarak, çukur biçiminde arınma havuzlu Taht Odası'nın bulunduğu kompleks; ikisinin arasında işlevi pek belirlenememiş başka bir oda. Ayrıca batıya düşen daha küçük alanlı ikinci bir avlu ve bir konut alanı vardı.

Bugün gördüğümüz karmaşık yapının sayısız gelişim aşamasından geçmiş olmasına karşın, bu unsurların özgün planda yer aldığı ve temel düzenin başından beri korunduğu oldukça kesindir. Knossos'taki en anıtsal evre, MÖ 18. yüzyıl sonlarından MÖ 15. yüzyıl başlarına kadar süren ve dış surlar için en zarif kesme ya da yontma taş işçiliğinin uygulandığı İkinci ya da Yeni Saray dönemine denk gelir. Taş dolgulu iç surlar, kaymaktaşına benzer alçıtaşıyla kaplandı ya da sıva üstüne yapılmış duvar resimleriyle bezendi. Doğa, tören ve geçit alayı sahnelerinin yer aldığı canlı resimler, usta Minos sanatçılarının yaptığı taş vazo, oyma mühür taşı, metal kap, bezemeli çömlek gibi diğer eşyalarla birlikte, geçmişte bir ekonomik güç kaynağı, bir kült ve tören



merkezi olan bu binanın simgesel ve törensel yönlerinin yanı sıra, Minos estetiğini kavramamızı sağlar. Ne var ki resimlerde tasvir edilen bütün konularda, firavunluk dönemi Mısırı'yla doğrudan bir tezatla, hükümdarlar ya da kimliği bilinen "tarihsel" şahsiyetler belirgin biçimde yoktur.

Saray yoğun nüfuslu bir kentsel yerleşmenin hep merkezindeydi; halen süren saha ölçümlerine göre 14 bin ila 18 bin arasında tahmin edilen nüfus, Doğu Akdeniz'deki diğer önemli merkezlere denk düzeydeydi. Saraya üç ana yönden ulaşmak mümkündü. Konağa benzer evleriyle kentin bulunduğu batıdan gelen biri, Kral Yolu'nu kullanırdı. Taşla döşeli bu eski yolun iki yanında, evleri ve basamaklı bir tiyatro alanına doğru geçit törenlerinin izlendiği bir tribünü kapsayan çeşitli yapılar vardı. Başka bir varış yolu güneydendi; keklik ve göçmen ibibik figürleriyle dolu hoş fresklerine yakışır bir adla şimdi Kervansaray olarak anılan yapının yanından geçerek, sarayın geçmişte ön cephesi alçıtaşı biçimlerden yansıyan güneş ışınlarıyla herhalde göz kamaştırıcı beyazlıkla parlayan güneybatı köşesine ulaşırdı. Büyük liman kenti Poros'un bulunduğu kuzeyden ise, Kairatos Nehri muhtemelen en

Büyük çapta restore edilmiş Taht Odası; zemin biçimleri, alçıtaşı peykeler ve bizzat taht özgündür. Duvar resimlerinin özgün halinde palmye ağaçları ve kanatsız grifonlar vardı. Sarayın MÖ 14. yüzyılda veya MÖ 13. yüzyıl başlarında yıkıldığı sırada tahtın yakınına yere bırakılmış halde bulunan birkaç düz taş kaba (*alabastron*) esanslı yağların konulduğu sanılmaktadır.



Evans'ın en büyük yapısal başarısı, sığ basamakların iki kat boyunca bir kez daha yukarı çıkarak Orta Avlu'nun düzeyine vardığını gösteren Büyük Merdiven'i ortaya çıkarmaktı. Alçıtaşından korkuluktaki yuvalar Evans'ın ilk mimarı Theodore Fyfe'in kırmızı-kahverengi boyalı ahşap sütunların yüksekliğini tahmin etmesini sağladı.

önemli ulaşım yoluydu. Bu vadiden gelenler doğu yamacının büyük sekilerini tırmanırdı. Basamakların sonunda yolun vardığı Kuzey Girişi'nin, üç dişli mızrak işaretleri oyulmuş kesme taştan burçları vardı; belki de üst kısmına, çift ağızlı baltayla ve üç dişli mızrakla birlikte hem Knossos hem de Minos gücünün bir simgesi olan azgın boğa figürlü bir kabartma duvar resmi oturtulmuştu. Sanat eserlerinde ve bina süslemelerinde rastlanılan başka bir özgün simge olan "takdis boynuzları"nın kesin anlamı belirsiz olsa da ufuk için kullanılan Mısır hiyeroglifinden türetilmiş olabilir.

Kuzey Girişi, kutağın ve Taht Odası kompleksinin batı tarafında yer aldığı büyük Orta Avlu'ya açılırdı. Sarayın tam denetimi altındaki önemli olaylar ve törenler burada gerçekleşirdi. Buranın bir dizi duvar resmi panosunda ve heykelde tasvir edildiği gibi, gençlerin boğaların üzerinden parende atışına sahne olup olmadığını söyleyebilecek durumda değiliz; ancak taş döşeli avlunun akrobatlar için herhalde çok sert bir iniş yeri olduğunu belirtebiliriz. Avlunun batı tarafına düşen ambarlar dizisindeki çömlek kavanozlarda saklanan gıda ürünleri, şenlik günlerinde toplananları besledi. Avlu, muhtemelen sütunlarla ve



direklerle desteklenen gölgeli revaklarla çevriliydi. Arthur Evans zemin kattaki ufak odaların yukarısında daha ferah dairelerden ve salonlardan oluşan bir üst katı inandırıcı bir tarzda tasarlamıştır. Büyük bir salonun yukarıdan baktığı Batı Avlusu, hasat şenlikleri gibi daha müşterek olayların kutlanabildiği, taş döşeli ve açık bir alandı.

Orta Avlu'nun doğu tarafında konut alanı olarak anılan üç kata çıkmayı sağlayan Büyük Merdiven yer alırdı. Evans en incelikli koruma çalışmalarından bazılarını burada yürütmüştür. Restore edilmiş hali (belki de yanlış konumla) bir sahanlığa oturtulan ve sekiz rakamı şeklinde kalkanlardan oluşmuş duvar resimlerinin bulunduğu Sıralı Sütunlar Salonu'nun aydınlatma bacasının bir yanındaki geniş ve sığ alçıtışı basamaklarında, insan güneşin yaktığı Orta Avlu'nun parıltısından hâlâ korunabilir.

Zemin katındaki odaların düzenlenişi, bir törensel işlevi yansıtıyor gibidir. Bazılarının girişi doğrudan ana salona bağlıydı; ergenliğe geçiş gibi bir törene katılacak genç kişi (bir rahibe ya da rahip) özel hazırlık odalarından geçmek durumundaydı. Odaların birindeki helanın atıkları, alanın bütün zeminlerinin altından geçen karmaşık tahliye sistemiyle boşaltılmaktaydı; geçmiş sarayın ilk yıllarına inen dikkat çekici bir yapıydı bu. Evans'ın makul bir yaklaşımla "Kraliçe"ye ve sarayın kadınlarına mahsus saydığı diğer küçük odalar da görkemli Çift Ağzılı Baltalar Salonu'na nihai giriş öncesindeki hazırlık aşamalarına tahsis edilmiş olabilir. Girişteki en ferah kabul salonu olan bu yapı, Yeni Saray dönemine özgü Minos mimari süslemesinin alçıtışı süpürgeliklerden, zemin biçmelerinden ve boyalı sarmallar şeklindeki bir frizden oluşan en güzel örneklerini barındırır.

Karşı sayfada: Doğuda bulunmasına karşın, restore edilmiş haliyle şimdi Kraliçe Salonu'nun (Megaron) kuzey duvarında yer alan bir freskin kopyası. Bunun aslında, yunus ve çeşitli başka balık tasvirlerinin kırmızı somaki bir bordür içindeki bir zemin freski olduğu ve özgün haliyle konut alanının bir üst katında yer aldığı da ileri sürülür.

Aşağıda: Evans'ın restore ettiği Çift Ağızlı Baltalar Salonu'nun (1930'da yayımlanan) resminde, bir "Minos Soylusu" "sekiz rakamı şeklinde" Homeros esinli bir kalkan dizisi altında otururken, bir uşak uçayaklı ocaktaki ateşi harlıyor. İçki sürahisi, çift ağzlı balta ve boyalı vazo, sarayda kış havasını tamamlamak üzere başka yerlerden getirilmiştir.

Belki de Santorini'nin (Thera) müthiş püskürmesinin tetiklemesiyle, Knossos'ta MÖ 1450'lerden itibaren kil tabletlere yazılan kayıtlar için yeni bir dilin benimsenmesini (çözölemeyen önceki Yunanca Lineer yazısının yerine Lineer B yazısının geçmesini) de kapsayan önemli değişiklikler ortaya çıktı. Yunan anakarasındaki Miken'de rastlananlara benzer yeni mezarlıklar, mezar türleri ve defin görenekleri de belirgindir. Batıdaki Khania'da [bugün Hanya] olduğu gibi, Miken etkisiyle Knossos'un ekonomik ve bir ölçüde sanatsal bakımdan gelişimi MÖ 1300 dolaylarında sarayı alevlerin sarmasıyla son buldu. Yine de geriye kalan epeyce arkeolojik bilgi, Minos'un gerçek sarayını efsanesinden ayırt etmeye başlamamızı sağlamış bulunuyor.



MİKEN

Savaşçı Kralların Sarayları ve Mezarları

BETTANY HUGHES

Miken, altın bakımından zengin.

HOMEROS, MÖ YAK. 8. YÜZYIL

Önce ılık rüzgâr çarpar yüzünüze, kireçtaşı oluşumlu loş Arakhneion Dağları'ndan düz ve verimli Argolid Ovası'na doğru yuvarlanan tatlı, yumuşak bir sıcaklık. Mükemmel bir konum, arkanız korunaklı, önünüzde ise "Miken" adını verdiğimiz uygarlığın can damarını Kuzey Afrika, Küçük Asya ve Batı Avrupa'ya bağlayan aşağıdaki patika ve su yolu şebekesi serili. Tunç Çağı kenti Miken (Mykenai), MÖ 1400'den MÖ 1100'e kadar, doğal dünyayı ve insan gücünü yönlendirmede cüretli bir denemeydi. Çevredeki bütün hammaddeler ve yiyecek kaynakları bu kudretli kente getirtilir ve uyruklarına yeniden dağıtılırdı: İncir, keten, zeytin, tahıl, kimyon, kişniş, bal, süt, et. İlk başta tek kullanımlık kil listelerden ibaretken, saray yangınlarında kaza eseri pişen ve böylece günümüze ulaşarak, bize bu bölgedeki yaşama ilişkin harikulade ayrıntılar sunan Lineer B tabletleri gerek erkeklerin, gerekse kadınların üstünlük konumundan yararlandığı katı hiyerarşik bir toplumu anlatır. Kralın (*wanaks*) ve kraliçenin (*wanassa*) aristokrat savaşçılara, başrahiplere ve rahibelere hükmettiği, piramidin en altında ise kadın ve erkek hizmetçilerden ya da kölelerden (*do-e-ra* ve *do-e-ro*) oluşan çok büyük bir topluluğun sinmiş halde durduğu bir yapıydı bu.

Miken'in kendisi her türlü uğraşın bağlantılı halde merkezi koruduğu bir insan kovanıydı. Hollywood'un bütün antik ve tarihöncesi Yunan dünyasını ağartılmış mermerin zevkli bir tek-rengliliğiyle sunmasına karşın, Miken bir renk cümbüşü içindeydi. İçkaledeki binaların birçoğu iki ya da üç katlıydı, ahşap kolonlarla ve kerpiçlerle inşa edilmişti. Kireç sıvayla kaplı duvarlar somon pembesi, deniz mavisi, koyu sarı renklerle boyanırdı. Sarayın (*megaron*) nabzının attığı (ve girişin ayrıcalıklı bir azınlıkla kısıtlandığı) taht odası hem *buon secco* hem de *fresco secco* tekniklerinin kullanıldığı öykülü fresklerle zengin biçimde bezeliydi. Zeminde çokrenkli mermer bloklar, sütunlarda lacivert taşı vardı. Pylos'ta bulunmuş bir kayıтта, kaya kristalinden yapılmış, "sahte" zümrütlerle ve değerli metallerle bezenmiş bir taht anlatılır.

Bir de kadınlar vardı. Duvar resimlerinde ya da zarif oymalı fildişi minyatürlerde saçları yılan kangalları biçiminde taranmış, gözleri sürmeli ve törenler için göğüsleri çıplak halde görünen vahşi

Miken'in içkalesi, coğrafya ile tarih arasındaki sıkı ilişkinin kanıtıdır. Peloponnesos antik Yunan dünyasının en dirençli destanlarından ve efsanelerinden birçoğunun doğduğu yeri.





yaratıklar; tel ve dövme altından yapılmış bilezikler, halhallar, küpeler, başlıklar ve gerdanlıklar; tanrılara en yakın olanlar için akik kolyeler. Her taraftaki kandillerin yanmış bitkisel yağının ve koyun içyağının kokusuyla küflenmiş koridorlardan yalınayak ya da deri sandaletlerle salınarak geçerlerdi. Bazen 7,5 m kalınlığa varan duvarların ardından çıktıklarında, bir güneş ışığı huzmesinin, zeytinyağıyla zaten pürüzsüzleşmiş tenlerindeki her türlü altına, aynı şekilde keten eteklerine ve korselerine çarpıp yansıması, tenlerine ve yüzlerine bir bal parıltısı verirdi. Bu kadınlar arazi edinebilir ve vergi ödeyebilirlerdi; hizmetlerine amade gelirleri vardı. Helen'in altın bir eğirmen kullandığını Homeros'tan öğreniriz; bir Miken dönemi mezarında tam da böyle bir eğirmen bulunmuştur. Hangi oranda gerçek ya da kurmaca olursa olsun, Homeros'un bilinen dünyaya yıkıcı karizmasıyla kendince yön veren bir Peloponnesos kraliçesine dair hikâyesi doğru gibi gelir insana. Eşyaya düşkün bir kültür, şatafatlı, ılımlı şeyleri seven ve fiziksel çekiciliği fetişleştiren bir uygarlıktı bu. Ne de olsa, güzellik tanrıların bir armağanıydı.

Kentin kült merkezinde (kazıların hâlâ sürdüğü ve şimdi gıcırdayan bir tahta kapıdan girilen küçük bir koridora bağlanan odalar dizisi) bir sfenkse mi, tanrıçaya mı, yoksa başrahibeye mi ait olduğunu hâlâ bilmediğimiz bir kadın başı bulunmuştur. Beyaz kurşunla ağartılmış yüzüyle, alnında, yanaklarında ve çenesinde güneş biçimli kırmızı dövmelerle

Yukarıda: Mezar Dairesi A'daki bu ölü evleri, bize Miken yaşamına dair en geniş bilgiyi verir. Heinrich Schliemann'ın bulduğu bir altın maskın Agamemnon'a ait olduğunu ileri sürmesine karşın, bu eser Troya Savaşı'nın genel kabul gören tarihinin en az 300 yıl öncesine aittir.

Karşı sayfada: Bir sfenk, tanrıça ya da başrahibe başı. Miken mezarlarında kalıntıları bulunan bir beyaz kurşun oksit macunuyla gerçek kadınların yüzlerinin beyazlaştırıldığını artık biliyoruz.



öfkeyle bakar gibidir. Altın bir mührün üstünde bir buçuk santime varan bir sunakta, esrik halde yere yığılmış benzer bir kadın figürü görülür. *Odysseia* destanı Troyalı Helen'in yurda dönen savaşçılara üzüntülerini unutturmak için bir büyücü iksiri hazırladığından söz eder; Miken mezarlarında bol miktarda afyon ruhuyla dolu kapların bulunması, kadınların sahiden de saray-kalelerde ilaç dağıtımından sorumlu olduğuna işaret eder. Afyon çiçeği, son derece değerliydi. Mikenlilerin vecde benzer bir ayin haline girmesine ve mezarlara çapraz şekilde konulmuş kemiklerde izleri hâlâ görülebilen yaralara bağlı acıların dinmesine yarardı.

Dönemin antlaşmaları iktidar hırsının ne kadar kişiselleştiğini gösterir. Büyük krallar, yani Agamemnonlar ve Priamoslar birbirlerine bazıları saygı gereğince resmi dilli, bazıları tatlı dilli mektupları ve

fermanları sıkça yazarlardı. Sürekli müzakereler vardı; savaş pahalı ve israfa yol

açıcı bir işti. Hiyerarşi şölenler aracılığıyla sergilenirdi. Sığır, keçi, koyun ve domuz sürüleri törenle kesilmek üzere Miken'e götürülürdü. Konuklar ev sahibinde olumlu intiba bırakmaya ve hatta onu bastırmaya dönük bir çabayla kendi katkılarını sunarlardı. Mercimek çorbası, nohut gözlemesi, meyve yahnisi, kızartılmış domuz, tavşan, ördek ve geyik eti silip süpürülürdü. Bir Miken tableti 1.700 litre şarabın içilmeyi beklediğini ve depolarda son içişte boşalmış 2.856 *kyliks* (uzun saplı şarap kâsesi) bulunduğunu kaydeder. Gerek işçiler, gerekse konuklar için kerevetler getirtilirdi. Buna benzer şölenlerde yazılı olmayan bir düstur, Miken'i Doğu Akdeniz'in aristokratik şebekesine bağlardı. Geçerli bir uluslararası hukuk olmadığından, *ksenia* (konuk-ev sahibi dostluğu) dünyaya kimin kiminle müttefik olduğunu bildirirdi. Paris ile Helen'in Sparta'dan kaçıp Menelaos'u boynuzlarken çiğnediği şey bu *ksenia* yasasıydı.

Suaygırı dışından kerevetler, som gümüşten maymun süsleri, altın masklar, "Mısır" kabul odaları ("Mısır yapımı" bir kalite damgası demekti) yok olup gitmiş olsa bile, bugün diz boyundaki Miken kalıntıları arasında yürürken, içkalinin gücünü, canlılığını ve kaba hırsını hâlâ hissedebiliriz. Miken'in komşularından Pylos'un saray surlarında ölümsüzleştirilmiş ozanların destansı şiirlerine ve şarkılarına yakışır bir kültüdü bu.

Ama Miken'in DNA kodunda genetik bir kusur vardı. Kralları ve kraliçeleri maddi mallarla tıka basa dolu zengin bir birlik oluşturmakla, hırsızlar için dayanılmaz bir mücevheri parlattılar. Kent kendine has bağımsız bir uygarlığı doğurdu ve uygar olmanın kendine zarar verici paradoksunu somutlaştırdı: Daha fazlasına sahip olmadıklarımıza dönük yakıcı arzu. Böylece Ege Tunç Çağı'nın hükümdarları açgözlü kesildiler; gözlerini ufka dikerken kendilerinininki gibi başka bir içkale-devletini değil, potansiyel yağma fırsatını gördüler. Kültürleri daha militaristleşti: Batı dünyasında ilk kez MÖ 1600'lerde ufacak bir yaratık olarak ortaya çıkan cezalandırıcı Zeus gibi tanrılar egemen olmaya başladı. Zaferler ve ardından trajedi geldi. Miken MÖ 1100'lerde yıkımın alev topunda yok oldu. Son derece cinselleştirilmiş dişi tören figürleri saklandı, yüzleri duvara çevrildi, çiftlik hayvanları salındı, kent moloza döndü. Dünyevi güzelliğe ve mutlak denetime dönük enfes Miken denemesi boşa çıktı: Yunan "Karanlık Çağı" başladı.

ATİNA

Demokrasinin Doğduğu Yer

BETTANY HUGHES

*Kentimizin büyüklüğü dünyamın ürünlerini limanımıza çeker,
öyle ki Atinalı biri için diğer ülkelerin meyveleri kendi yurduymunkiler
kadar bildik bir lükstür.*

THUKYDİDES, MÖ 5. YÜZYIL SONLARI

Bir genel parkta kurukafalarla karşılaşmak şaşırtıcıdır. Atina'daki Agora Müzesi'nin deposunda ise kurukafayla dolu çekmeceler saklıdır. Agora günümüzde "Athena Kenti"nin göbeğinde aylıklık cennettir. Attalos Stoa'sı'nın içinde, MÖ 5. ve 4. yüzyıl mahkemelerinin güdük kalıntılarının yanında, sağlam Hephaistos Tapınağı'nın etrafında salınarak yürürken, Atina'nın klasik altın çağındaki zaferlerin tadına varırız. Parthenon'un sütunlarını ve Atina'daki bilgiler meclisinin toplandığı Areopagus'un (*Areios Pagos* - "Azman Tepe") perdahlı çıplak kayalarını görmek için boynumuzu uzatırız. Ama hayretler içinde gezinirken, çokkatmanlı bir geçmişin hayaletleri üstünde yürüdüğümüzü kolayca unutabiliriz. İnsan canlılığıyla demokrasinin, yüksek sanatın, "Yunan Mucizesi"nin motoru olan Agora basbayağı bir mezarlıktı.

Atina'da Yunan varlığı 3.500 yılı, insan yerleşimi ise 8.000 yılı aşkın bir geçmişe dayanır. Akropol'ü müstahkem hale getiren Tunç Çağı'nın Miken Yunanlarına ait tahkimatlar hâlâ görülebilir; iskeletleri, ok uçları ve esans şişeleri kazıcı malasıyla hâlâ ortaya çıkar. Derken bu uygun konumlu yerleşmede iktidarın dizginlerini kimin tutması gerektiği konusunda kabilelerin, tiranların, despotların ve oligarkların didiştikleri Yunan "Karanlık Çağı" geldi (Böyle bir dönem yaşanmış olsa bile, yanlış bir adlandırmadır bu). Agora'daki et ve kan izleri, antik Atina'yı bir masal gibi görmememiz gerektiğini hatırlatır. Orası ilkel bir yerdi. Büyüleyici güzelliğinin, geliştirdiği en ilham verici ve en yüce düşüncelerin yanında, bir azap, çile ve keder merkeziydi de.

Atina'yı harekete geçiren coğrafyaydı. Hikâyeye göre, bilgelik tanrıçası Athena ile deniz tanrısı Poseidon, kent için kavgaya tutuşmuştu. Koruyucu dağlarla ve kültürün hammaddeleri (mermer, kireçtaşı, kil ve gümüş) bakımından zengin topraklarla çevrili Atina, aynı zamanda denizden yalıtılcı hışırıtısının duyulduğu bir yerdi. Atinalılar deniz ticaretinden hep yararlandılar ama korsanlardan korkmaları için pek sebep yoktu. Bu yüzden Poseidon reddedildi ve kavgayı kazanan bilge Athena'ya, Akropol ("Yüksek Kent") dediğimiz kırmızı damarlı Geç Kratese kireçtaşı yığınının uzun süreli bir sakini olarak kucak açıldı. Akropol



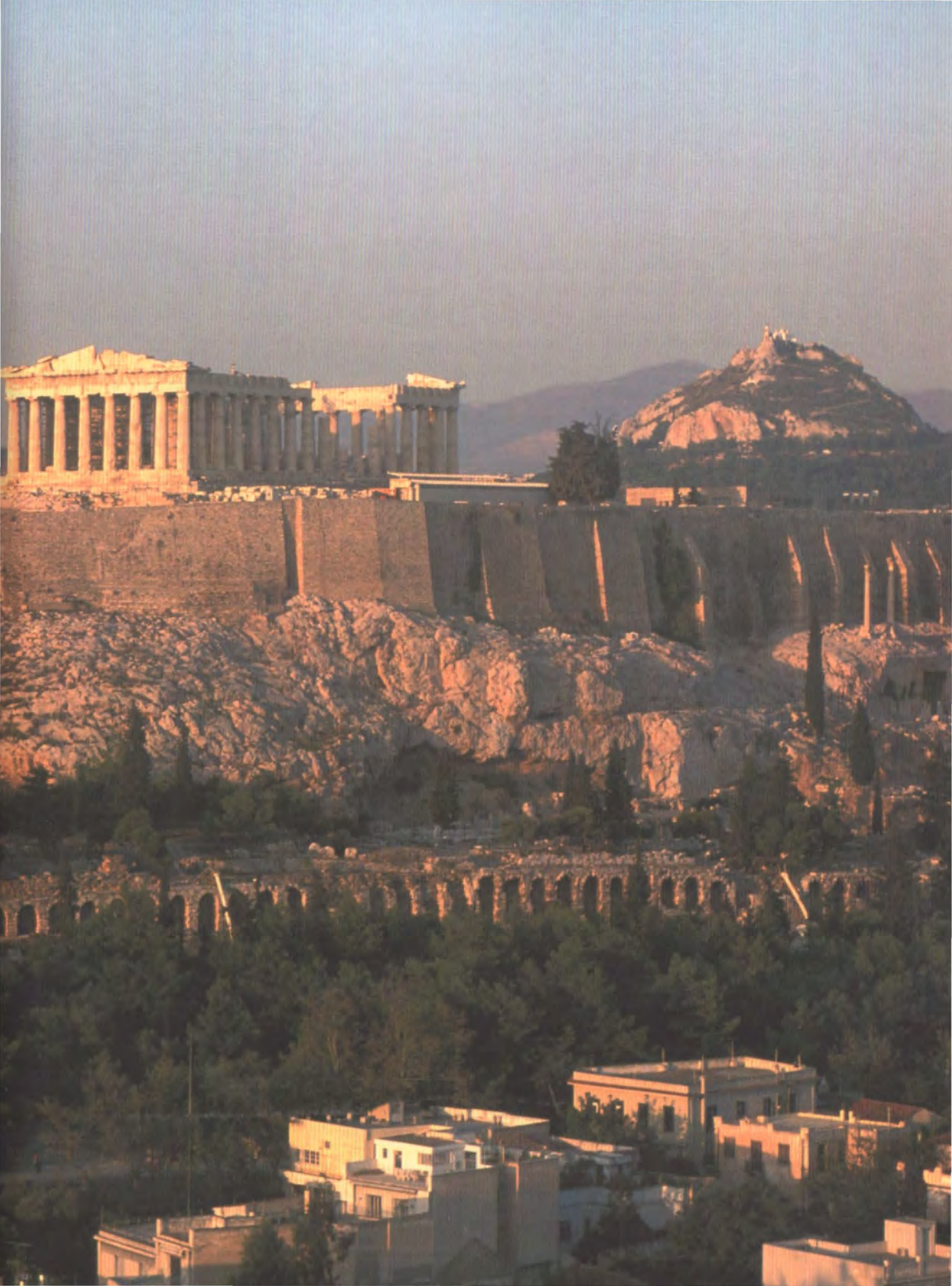
Yukarıda: Erekhtheion'un yandan görünüşü. Akropol daha çok Athena Parthenos Tapınağı'nın temeli olarak tanınır, oysa bu kayalık alan, orada inşa edilen bir dizi tanrı eviyle ve mabetle, birçok bakımdan tanrılar için kutsal bir oteldi. Erekhtheion da Erekhtheus-Poseidon'un anısına inşa edilmişti.

Arka sayfalarda: Parthenon'un taçlandığı Akropol, Klasik Çağ Atinası'nın kaçınılmaz ve timsallesmiş imgesini oluşturur ama kutsal bir alan sayılışı en az Tunç Çağı'na kadar iner. Bizzet kayalığın içine oyulmuş derin bir Miken kuyusu vardır.

MÖ 507'de olağandışı bir şeye sahne oldu. Dedğim dedik Atinalı aristokrat İsağoras'ın müttefiki bir Sparta kralının sığındığı Akropol'ü ansızın basan halk (*hoi polloi*), yazılı tarihte ilk kez yekvücut bir siyasal güç olarak hareket etti. Böyle bir patlama sismik bir şeyi gerektirir ve Atina'da zaten halktan gelen kıpırtılar vardı. Bir aristokrat ailenin haydutluğundan bıkan yasa koyucu Solon bir dizi reform başlattı (MÖ yak. 594/593). "Birçok güzel şeyi tıkınmak için etrafı itip kakarak kendine yer açanlar"ın gücünü azalttı. Atina'nın iktidar tabanını genişletti. MÖ 6. ve 5. yüzyıllardaki siyasal reformlar adaletin ve bilgeliğin felsefi bir temeline dayandığından, Athena Kenti'ne emsalsizliğin yolunu açtı. Dünyanın (daha *demos-kratia* terimi ortaya çıkmadan uygulamaya giren) ilk gerçek demokrasisine özgü dayanışma ve özgür irade, ete kemiğe büründü.

Doğu Akdeniz'in kabadayısı geniş ve güçlü Pers İmparatorluğu'nun MÖ 479'da alt edilmesi kenti daha da canlandırdı. Bir anda bu çaylak demokrasinin yapamayacağı hiçbir şey yokmuş gibi bir görüntü ortaya çıktı. Yurttaşlar yeni inşa edilen Zeus Eleutherios ("Kurtarıcı Zeus") Stoası'nı arşınlamaya başladı. Atinalılar demokrasi adına bir imparatorluk devşirdi. Seçilmiş komutan (*strategos*) Perikles, Atinalıları





menekşe taçlı kentlerine “bir sevgili” gibi davranmaya teşvik etti. Havalı kişiler oğullarına “Demokrates” adını verir oldu. MÖ 4. yüzyıla varıldığında, demokrasiye artık bir tanrıça gibi tapılmaktaydı.

İktidara yeni katılanların enerjisiyle nabızı hızlanan Atina, Yunan dünyasının ekonomik merkezine dönüştü. Mecliste köşkerler ve aristokratlar yan yanaydı; bu yeni demokratlar iki yılda bir savaş lehinde oy kullanmaya başladı. Yerleşik nüfus iki katının üzerine çıktı. Bazıları barakadan farksız mütevazı evler sıra sıra dikildi. Platon “havuz etrafındaki kurbağalar” gibi yaşadıkları için Yunanlıları alaya alsa bile, o kurbağaların hepsi Atina’nın yaldızlı nilüfer çiçeğine konmak için itişip kakışıyorlardı.

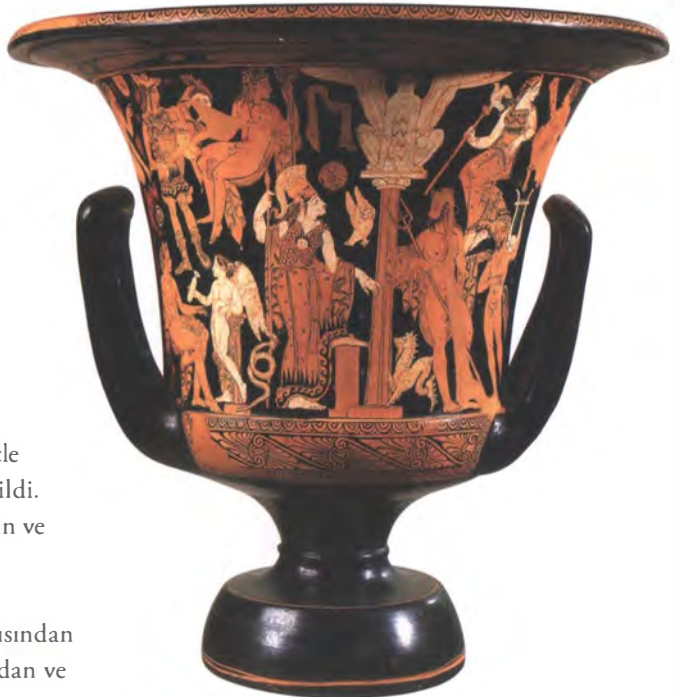
Agora artık ölümlerin değil, canlıların yurduydı. Çeşmelerin hep aktığı, müzik resitallerinin verildiği, askerlerin talim yaptığı, mis kokulu sunaklarda ölümsüzlere adakların sunulduğu ve idarecilerin demokratik yaşamı standartlaştırmak için toplandığı bir yerdi. MÖ 6. ve 5. yüzyıllarda ortaya çıkan çarşıda tepe tepe incirlerin ve afyonlu ilaçların, taze balıkların, dokuma tezgâhından yeni çıkmış bezlerin ve Doğu’dan gelen ıtırly yağların yanında köleler de satılmaktaydı. Havada yeni çıkarılmış minerallerin, yeni basılmış gümüş sikkelerin tıngırtısı, ağızlarda ise egzotik yöntemlerle terbiye edilip açığıtaki ocaklarda pışırılan yahnilerin tadı vardı.

Atina’yı bir mermer ve taş kenti olarak düşünürüz; oysa en gelişkin döneminde bile belirgin bir çiçekli yanı vardı. Oraya Attika’nın tepelerinden ve ovalarından erkekler ve kadınlar akın akın gelirlerdi; zanaatkârlar, taş ustaları ve ressamlar (bilinçli ya da bilinçsiz) “kentteki kır”ı yaratırlardı. Taş yüzeylerde nilüferler açar, vazolarda zeytin ağaçları titreşir ve baştabanlara bir oyma yeşil sayvanın gölgesi vururdu. Şimdi yeraltında tikanıp kalan kayıp nehirler Eridanos ve İlyssos gürül gürül akardı. Kentin her yanındaki törenlerde ve Eleusis Gizemleri sırasında, defne ve asma taşları takmış ya da keskin kokulu çam meşaleleri taşıyan bâkireler, mevsim dönümlerini sevinçle anardı. Agora’da koruyucu çınar ağaçları dikildi. Kentin etrafında demokratik meclisin işlerinin ve kararlarının yazıldığı stel ormanları bitiverdi.

Emperyal nüfuz haliyle beraberinde aklın tohumlarını getirdi. Küçük Asya’nın batı kıyısından bilginler, Sicilya’dan retorik ustaları, Teselya’dan ve

Aşağıda: Güney İtalya’da bulunmuş kırmızı figürlü bir kraterde Athena ve Poseidon. Geleneksel anlatıya göre, bu iki ilahın Atina’ya “sahip” olma kavgasından zamanla Athena üstün çıktı. Atinalılar kenti MÖ 5. yüzyılda uzun surlarla Pire limanına bağlayarak deniz tanrısını da yanlarında tutmayı güvenceye aldılar.

Karşı sayfada: Athena’nın başının ve baykuşunun yer aldığı dört drahmilik gümüş Atina sikkesi, MÖ 455/454. Laurion gümüş yataklarının bulunması, Atinalılara hem demokrasi hem de imparatorluk denemesine girişecek mali istikrarı getirdi.





Makedonya'dan filozoflar geldi. Sokaklarda, konseyde, mecliste, Agora'da ve Platon, Aristophanes gibilerinin ölümsüzleştirdiği, nüktelerin ve şarabın su gibi aktığı, şiirlerin okunduğu ve benliği geliştirme tasarılarının kurulduğu ünlü şöenlerde [symposion] yaşanan curcunayı (Atinalıların ifadesiyle *thorubos*), görüşlerin ve çekişmelerin uğultusunu şöyle bir hayal etmek yeterlidir.

Sözel hazlara görsel hazlar eşlik etmekteydi. Mevcut kazılar klasik Atina'nın muhtemelen ne kadar şatafatlı, ışıltılı bir yer olduğunu daha yeni göstermeye başlıyor: Panayır şenliğiyle boyanmış heykeller; ıslıl parlayan akşam sofraları; mabetlerdeki ve sokak köşelerindeki tanrıların ve yarı tanrıların gözlerinden ışıldayan yarı değerli taşlar, "kerhane"lerin kapı aralıklarından başlarını uzatan safran rengi peçeli fahişeler.

Bazı Atinalıların çok sayıda (ve lütfkâr çeşitlilikte) fuhuş yerlerine düşkünlüğüne karşın, başta Perikles olmak üzere oralardan uzak duranlar da vardı. Olympos şevkiyle dolu Perikles için, Anaksagoras'ın ve Sokrates'in felsefi sohbetleri, (gençliğinde bir Aiskhylos oyununu sahnelemiş biri olarak) tiyatro ve akıllı odalığı Aspasia yeterince tatmin ediciydi. Enerjisi Atina silüetinde anıtsal yapıları yükseltmeye yönelikti: Propylaia, belki Erekhtheion, Athena Nike Tapınağı, hepsinden önemlisi tavus gibi göz kamaştıracak şekilde yeşil, mavi ve altın sarısıyla bezenmiş Parthenon.

Bugün bile Atina'yı dolaşan birinin gözüne Parthenon'un ilişmemesi zordur. Üst üste çekilmiş eski tarz bir fotoğraf gibi, şafaktaki parıltısıyla ve akşam karanlığındaki gölgesiyle hep yerindedir. Perikles'in imar programından 500 yıl sonraki bir yazısında, Plutarkhos hayranlığını şöyle belirtir: "Kısa sürede inşa edilmesine karşın, çok uzun süre ayakta kalmıştır; [...] kusursuzluğuyla şimdi bile her açıdan dipdiri ve yepyeni gibi görünür. [...] Yaratılışlarında bu eserlere hep çiçek açan bir hayat ve yaşanmayan bir ruh aşılınmış gibidir."

Gelgelelim, şiddetin ateşi demokrasi ve imparatorluk ürünlerini küle çevirdi. Bazen dost, ama uzun vadede düşman Spartalılar MÖ 404'te Atina'nın meşhur kent surlarını yıktılar, Akropol'ü aldılar ve anlatılanlara göre, flüt çalan kızlar bir imparatorluğun közlerinde dans ettiler. Yeşeren filizler de oldu. Demosthenes gibi hatipler, Atina'nın yeniden bir mükemmellik merkezi olmasını sağladı. Demokrasi kısa süreliğine geri getirildi. Ama dönüp geriye bakıldığında, bunlar altın çağın yavaş ve sürüncemeli ölümünün sancılarında ibaretti. Perikles'in kendisi Atina'nın "diğer Yunan devletlerinin hepsine kıyasla daha fazla Yunan yurttaşına sahip" kent olarak hatırlanacağı kanısındaydı. Atinalılar modern demokrasilerimize gürbüz, iyicil, eşitlikçi bir temeli bilinçli sağlamış değillerdi. Kurdukları ilham verici deneysel toplum değişken, çoğu kez bağışlamasız, paradoksalı. Başarılarını küçültmek yerine büyüten niteliklerdi bunlar.

Menekşelerdeki kokunun yanı sıra teri ve kiri hatırlamakla, demokratik siyaseti yaratıp sürdürme kavgasını, dünya çapında sanatın hırsızlıkla gerçekleştiğini itiraf etmekle Atina'ya en büyük iyiliği etmiş oluruz. Bu bir ütopya değildi. Altın çağın Atinası bütün karmaşık zevkleri ve dehşetiyle, şehviliği ve anlamlı felsefesiyle, yükselişi ve çöküşüyle bize insan olmanın anlamını hatırlatır.

AKRAGAS

Lüks ve Aşırılık Kenti

TONY SPAWFORTH

Akragashların kenti [...] gücü, özellikle de konumunun ve tomurcuklarının güzelliği bakımından Yunan kentlerinin çoğundan üstündür.

POLYBIUS, MÖ 2. YÜZYIL

Akragas (şimdi Agrigento) feci çöküşünün arifesinde, Antikçağ'ın (yurtsever) Sicilyalı tarihçisi Diodoros'un ifadesiyle, "dönemin en zengin Yunan kentlerinden biri"ydi. En parlak dönemini yaşadığı MÖ 5. yüzyılda, hinterlandıyla birlikte yaklaşık 120.000-170.000 kişi olarak tahmin edilen toplam nüfusu bakımından, Klasik Çağ'ın en büyük Yunan kentleri arasındaydı.

Sicilya'nın güney kıyısının biraz içerisinde, uçurumların ve sırtların çevrelediği kayalık bir platoda ve iki nehrin kavşağında yer alan Akragas'ın enfes bir konumu vardı. Burası savunma için olduğu kadar dışa dönük gösteri için de mükemmeldi. Antikçağ'ın gemicileri, sırtların birine dizilmiş en az altı muazzam ve parlak boyalı tapınağın göz alıcı sırasını daha denizdeyken fark ederlerdi. Bu tapınaklar "her şeyde ölçülülük" yönündeki Yunan felsefi düsturuna aykırı olarak, Akragas'ın lüksle ve aşırılıkla belirlenen bir Yunan kenti olduğunu bildirirdi.

Uyum Tapınağı en iyi korunmuş Yunan tapınakları arasında yer almasıyla tanınır. En garip unsurları, anıtsal yapıdaki iç merdivenler ve bunların çıktığı tavan arasıdır. Bu merdivenlerin niçin böylesine önem taşıdığı ve tavan arasına nelerin götürülmüş olabileceği, arkeologların hâlâ kafa yorduğu gizemlerdir. Ancak Akragas tapınaklarının genel Yunan dünyasındaki şöhretinin kaynağı başka bir tapınaktır. Bu görkemli yapı Olympos Zeus'u'na adanmıştı ve ön cephelerinin son derece özgün tasarımında 7,6 m'yi aşan dev erkek figürleri yer almaktaydı. Ama çok büyük olduğundan bitirilemedi ve şimdi karmakarışık bir moloz yığınının ibarettir.

Akragas zengin yurttaşlarının azamete düşkünlüğüyle de ilginçti. MÖ 5. yüzyılda at sahibi Akragashlıların çok olması nedeniyle, şampiyon bir sporcunun kente girişinde 300 arabalı bir alayla karşılandığı bir vesileyle anlatılır. Bir de kendi döneminde Akragas'ın

Uyum Tapınağı daha sonra bir kiliseye çevrilmesi sayesinde korunmuştur; sadece tavanı ve çatısı eksiktir. On taraftaki zeytin ağaçları dikkat çekicidir; tahıl ve şarapla birlikte zeytinyağı, kentin önemli bir zenginlik kaynağıydı.



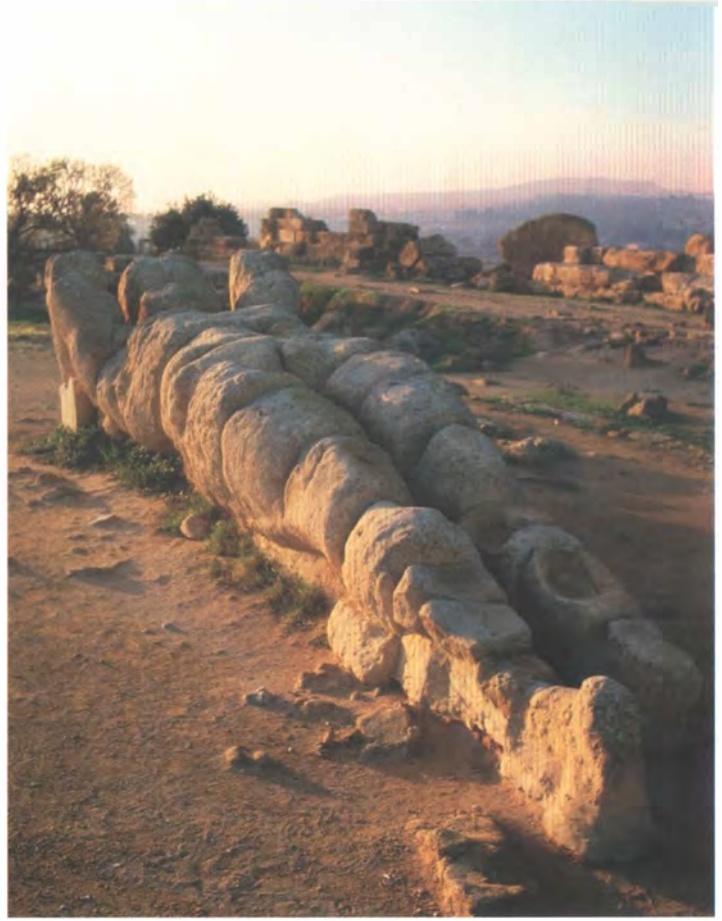


en zengin ve en cömert adamı Tellias vardı. Bir fırtınaya yakalanan 500 süvari kapısına geldiğinde, bu toprak sahibi ve dokuma imalatçısı kendi deposundan her birine yeni bir elbise takımı vermişti. Başka bir yerel zengin olan Antisthenes, kızının evlenmesini bütün hemşerilerine verdiği sokak ziyafetleriyle kutlamıştı; Antikçağ'daki bir tahmin, katılanların 20 bini bulduğu yönündeydi. Sonraki Yunanlara göre, şatafat meraklısı bu Akragas zenginlerinin eli açıklığında kahramanların arkaik çağını hatırlatan bir yan vardı.

Akragas'ın zengin çiftçilerinin hayvanlarını otlattıkları verimli arazilerin adadaki güney kıyı ovasının yaklaşık 80 km'lik kısmını kapladığı sanılmaktadır. Ünlü *Leopar* romanında toprak sahibi Sicilya aristokrasisinin 19. yüzyıl sonlarındaki ekonomik ve düşünsel durgunluğunu anlatan 20. yüzyıl yazarı Giuseppe Tomasi di Lampedusa'nın ata yurdu Palma di Montechiaro kasabası arazilerin doğu ucunda yer alır. Antikçağ'da Sicilya'nın bu kesiminde durum çok farklıydı. Akragas

Yukarıda: Kentin ünlü altı tapınağının inşa edildiği gösterişli kayalık sırt: Bu tapınakların hem surların içinden hem de deniz yoluyla kente yaklaşıırken açık seçik görülmesi, Akragas'a bütün Yunan kentleri içinde en çarpıcı silüetlerden birini kazandırmıştı.

Karşı sayfada: MÖ 5. yüzyıldan kalma Olympos Zeus'u Tapınağı alanında parçaları bir araya getirilmiş dev bir figür. Tapınağın ön cephesinde ağırlığını taşıyormuş gibi görünen bir dizi dev erkek heykeli yapılması tasarlanmıştı; ama bitirilemeyen koca yapı şimdi tamamen çökmüş haldedir.



oligarkları özellikle Kuzey Afrika'daki Kartaca'yla kârlı bir ticaret yürütmekteydi; Kartaca sakinlerinde kentin zeytinyağına karşı özel bir beğeni oluşmuştu. Bu canlı ekonomi gelişkin bir şehircilik anlayışına destek oldu. Akragas'ın muhtemelen daha MÖ 6. yüzyılda asıl Yunan dünyasında henüz ender görülen bir ızgara planı vardı.

Kent kamusal tesisleriyle nam salmıştı. Alışılmamış örneklerden biri, geniş ve pahalı bir balıklı havuzdu; Diodoros doluğan kuğu sürülerinden dolayı, havuzu “seyretmenin bir zevk” olduğunu yazar. Kent teknolojik yeniliğe de açıktı. Ziyaretçilerin görmeye geldiği meşhur yağmur suyu boşaltma sisteminde, projeyi yöneten yerel mühendis Phaiaks'a atfen *phaiakes* adı verilen devasa yeraltı tünelleri vardı. Fikir hayatına gelince, filozof Empedokles evrenin ana itici güçlerinin sevgi ve çatışma olduğu yolundaki kuramı için burayı uygun bir çalışma yeri olarak görmüştü.

Akragas çatışmadan kesinlikle nasibini almış bir yerdi. Zenginliğine ve bolluğuna karşın, asla bir cennet değildi. Yunanların “yurttan uzak yerleşme” (*apoikia*) olarak andığı bir koloniydi. Bazıları kıyının biraz ötesindeki daha eski Yunan kolonisi Gela'dan, bazıları ise doğrudan Gela'nın ana kenti Rodos'tan gelen girişken Yunanlarca MÖ 580'de kurulmuştu.



Dor kökenli bu ilk koloniciler arasında, topraklarına göz diken Akragas'ın tasarılarına direndikleri bilinen önceki halkla, tıpkı Sparta'daki militarist kuzenleri gibi çarpışmaya hazır savaşçılar herhalde vardı.

İçeride büyüyen çatışma daha beterdi. Kuruluşundan on küsur yıl sonra, Akragas'ın aşırılık şöhretine yakışır biçimde, antik Yunan tarihinin en mahut alçaklarından birini yetiştirdi. Phalaris kendi yurttaşlarına karşı bir silahlı darbeyle iktidarı ele geçirdi. Yunanların "tiran" (*tyrannos*) adını taktığı türden, yasa tanımaz bir hükümdar olarak 16 yıl başta kaldı. Bir konuşmasında kendini güvercin sürülerinin korkuyla kaçtığı tek şahine benzetti. Tercih ettiği işkence aleti, düşmanlarını içinde diri diri kızarttığı tunç bir boğa heykeliydi. Geçmişte uzmanların bir antik "efsane" diye gülüp geçtiği bu durum,

MÖ 480'lerden kalma enfes bir Yunan eseri olan Agrigento Ephebe (Akragas Gençliği). Üstün kalitesi ve pahalı malzemesi (büyük olasılıkla Yunan adası Paros kaynaklı mermer) Akragas'ın en varlıklı ailelerinin zenginliğini yansıtır. Bir mezar işareti ya da bir kutağa sunu işlevini görmüş olabilir.

günümüzde askerî diktatörlüklerin saçtığı dehşetin yanında, rahatsız edici biçimde daha inandırıcı gibidir.

Akragas'ın altın çağının mimarı da Theron adlı sonraki bir tirandı. Aristokrat kökenli bir yurttaş olarak, o da iktidarı MÖ 489 dolaylarında bir darbeyle ele geçirdi. Phalaris'le benzerliği bundan ibaretti. Theron adil ve cömert yönetimiyle sıradan yurttaşlardan takdir gören yumuşak bir diktatördü. Yunan anayurdundaki Olimpiyat Oyunları'nda savaş arabası yarışlarını kazanarak kentine (ve kendisine) büyük itibar kazandırdı. Kültürlü biri olduğundan, parlak Yunan genç şairi Pindaros'a bu zaferleri yüceltici bir şiir yazdırma sağduyusunu gösterdi. Böylece kentyle birlikte edebiyatta ölümsüzlüğe kavuştu:

*Persephone'nin merkezi, insanoğlunun kurduğu kentlerin
En güzeli bakıyor senin tependen
Aşağıdaki [nehir] Akragas'ın akışına ve verimli otlak kıyılarına...*

Sicilyalı Yunanların özellikle bağlılık duyduğu Persephone ve annesi Demeter, Yunan tahıl ve bereket tanrıçalarıydı; her iki unsur da Akragas'ın refahı için temel önemdeydi. Agrigentum olarak anıldığı Roma şafağında, kent önemli bir tahıl işleme merkezine dönüştü.

Theron'un MÖ 473'teki ölümünden kısa bir süre sonra, Akragas'ın yurttaşları öncelikle 5. yüzyıl Atina demokrasisinin başarısı sayesinde dönemin geçerli bir siyasal tasarısına dönüşen “demokrasi” yolunu seçtiler. Doğrusu, Akragas daha çok cumhuriyetçi Venedik gibi zenginlerin bir oligarşisi olarak kaldı. Eski tarz toprak sahipleri kentin çevresinde halis beyaz atlarıyla gösteri yapmayı yarım yüzyıl daha sürdürdüler.

Beslenen karga sonunda gözü fena halde oydu. Yayılma heveslisi Theron, Sicilya'nın kuzey kıyısında bir Yunan kolonisi olan Himera'nın tiranını devirince, onunla dost olan Kartaca'yı rahatsız etmişti. Kartacalıların adaya gönderdiği bir orduyu, Sicilyalı Yunanlar MÖ 480'de, kaynaklara göre Yunanların Salamis'te Pers filosunu yendiği aynı yaz gününe denk gelen büyük bir muharebede bozguna uğrattı. Mağluplar öç için uygun zamanı kolladı. İki kuşak sonra Hannibal komutasındaki başka bir Kartaca ordusu Sicilya'ya çıktı. İstilacılara teker teker boyun eğen Yunan kolonilerinin ardından, Akragaslılar da kuşatmayla karşı karşıya kaldı.

Güçlü devletlerin şatafat yüzünden mahvoluşuna dair hikâyeleri çekici bulan sonraki Yunanlar, kentin yurttaş-askerlerini gece nöbetinde nasıl şımarttığını anlatan (kesinlikle uydurma) masala şaşıp kaldılar. Güya bu nöbetçilerin yanlarına “bir döşek, bir çarşaf, bir koyun postu ve iki yastık” almalarına izin verilmekteydi. Sekiz ay sonra kent düştü. Sakinlerinin çoğu gece karanlığından yararlanıp kaçmıştı. Düşman kentte yağmaya girişti. Söylentiye göre, gemilerle Tunus'a götürülen yağma malları arasında tunç Phalaris boğası da vardı.

Daha sonra yeniden inşa edildiyse de antik Akragas eski ihtişamına bir daha kavuşamadı.

PAESTUM

İki Koloninin Hikâyesi

NIGEL POLLARD

*[Asklepios] o zaman dönüp Lenkosia'ya ve zarif
Paestum'un gül bahçelerine baktı.*

OVIDIUS. MÖ/MS 1. YÜZYIL

Napoli'nin 80 km kadar güneydoğusuna düşen antik Poseidonia-Paestum kentinin çarpıcı kalıntıları, Güney İtalya'da gerek Yunan, gerekse Roma kolonileştirme ve fetih sürecinin kilit evrelerine tanıklık eder. Burası daha çok Batı Yunan kültürünün canlılığını sergileyen görkemli tapınaklarıyla tanınır ve 18. yüzyılda Yunan mimarisinin yeniden keşfedilmesinde önemli yer tutar. Ancak yakın dönemdeki arkeolojik araştırmalar, tapınakların ayakta durmasına karşın, kentin MÖ 273'te Romalılar tarafından fethedildikten ve kolonileştirildikten sonra dönüşüme uğradığını ortaya çıkarmıştır.

Yunanlar Kumai (Güney İtalya) ve Syrakousai (Sicilya) gibi batı kolonilerine daha MÖ 7. yüzyılın üçüncü çeyreğinde yerleşmişlerdi; MÖ 600'lerde kurulan ve adını Yunan deniz tanrısından alan Poseidonia ise ikinci kolonileştirme dalgasının ürünüydü. Daha eski bir kaynakta İason ve Argonotlarla ilişkilendirilmesine karşın, Aristoteles yarımada'nın güneyinde yer alan daha eski Yunan kenti Sybaris'teki siyasal çatışmanın ardından sürülen mültecilerce kurulduğunu anlatır. Yeni kent denize ulaşımı kolay bir verimli ovaya bakan (ve sonradan sağlam surlarla takviye edilen) savunmaya elverişli ve suyu bol bir kireçtaşı sırtındaki konumundan yararlanarak gelişti.

Heybetli üç Dor tapınağı Yunan Poseidoniası'nın en canlı kanıtıdır ve günümüze ulaşan böyle tapınakların en iyi korunmuşları arasındadır. İki kent güney kesiminde muhtemelen Hera'ya adanmış bir kutak alanında, Athena'ya adanmış olan üçüncüsü ise kuzey kesiminde yer alır. Güney tapınaklarının daha eski olanı muhtemelen MÖ 570-520 dolaylarında inşa edilmişti. Ebadı yaklaşık 24,5 x 54,3 m'dir ve önündeki sunaklarla doğuya bakar. Cephedeki sütunların tek sayılı (dokuz adet) oluşu, Yunan tapınak düzeninde alışılmamış bir durumdur; bu asimetri etrafı çevrili iç bölmede orta hatta uzanan tek bir sütun sırasıyla sürer. Bu sebeple geleneksel kaynaklarda (ilişkili olmadığı) sonraki Roma bina tarzına arfen "Bazilika" olarak anılır. Uzmanların bir bölümü bu aykırı özelliği orta hatta çatıyı destekleyici bir direk sırasının bulunduğu daha önceki ahşap tapınakları yansıtan bir anakronizme, bir bölümü ise belki iç bölmeyi Hera'nın ve eşi Zeus'un kült heykeller için ikiye ayırmaya yönelik bir yeniliğe bağlar. Hera hiç kuşkusuz tapınağın adandığı asıl ilahı; çünkü tapınağı (oyma taşın yerini tutacak şekilde) bezeyen terakota heykellerden bazıları da dahil, güney kutağındaki sunuların hemen hepsi onunla ilişkilidir.



Antonio Joli'nin üç tapınağı ve antik surları arkadaki Capaccio köyüyle birlikte gösteren *Paestum'dan Bir Manzara* (1759) tablosu. Ressam Athena Tapınağı'nı tuvaline sığdırmak için, diğer iki tapınağa gerçekte olduğundan daha yakın resmetmiştir. Aslında antik kentin büyük bir bölümü iki kutsal alan arasında yer alır.

Diğer güney tapınağı daha büyük (yak. 25x60 m) ve daha yakın tarihlidir (belki MÖ yak. 470-460). Daha eski komşusuna paralel uzanır ve aynı şekilde doğuya bakar; ama altı sütunlu ön cephesi, biraz kaba orantılar ve hantal görünüşü dengeleyici optik inceliklerin ilk kez kullanılışı açısından, daha çok erken klasik Dor mimarisinin ayırıcı özelliklerini taşır. Yunanistan'daki Olympia'da bulunan Zeus Tapınağı'yla paralellikler kurulabilir. Poseidonia'nın diğer tapınakları gibi, dönemin Yunanistanı'nda çıkarılan mermer yerine, yöreye özgü

kumtaşı ve kireçtaşıdan yapılmıştır. İşin garip tarafı muhtemelen Hera'ya adanmış başka bir tapınak olmasıdır; çünkü (Hera'nın eşi sıfatıyla Zeus dışında) diğer ilahlara tapıldığına dair çok az bulgu vardır. Koloninin topraklarında Poseidon'a adanmış bir tapınağın bulunduğu sanılsa da bunun açık ipuçları henüz bulunmamıştır.

Geleneksel kaynaklarda Ceres'e atfedilen Athena Tapınağı muhtemelen MÖ 6. yüzyılda, Hera Tapınağı örnek alınarak inşa edildi. Diğer ikisinden daha küçüktür (yak. 14,5x33 m), ama mimarlarının Dor ve İyon düzenlerini birleştirerek yenilik yaratma hevesini sergiler; Perikles Atinası'nda ancak yarım yüzyıl sonra örnekleri görülecek bir özelliktir bu. Dor tarzındaki ana (dış) düzeni, örnek alındığı tapınakla birçok unsuru paylaşır; içeride ise daha sonra Atina'daki Parthenon'da görüleceği gibi, İyon düzeni uygulanmıştır.



Poseidonia, Yunan mimarisinin heykel ve resim anlayışına dair benzersiz ipuçları da sunar. Kentten 8,5 km ötedeki Sele Nehri'nin ağzında bir dış kutadaki kazılarda, bir hazine dairesinden ya da küçük tapınaktan 30'u aşkın kabartma yontulu metope (bir frizi oluşturan kare ya da dikdörtgen panolar) çıkmıştır. Böyle *metope*'lerin sonraki Dor mimarisinde (örneğin Atina'daki Parthenon'da) yaygın görülmesine karşın, bunlar olağandışı erken tarihlidir (MÖ yak. 560), belki günümüze ulaşan en eski örneklerdir ve ilişkisiz sahneler yerine mitolojik döngüleri tasvir etme açısından kesinlikle ilk örneklerdir. Sahnelerin çoğu Herakles'in hayatındaki olaylarla, bazıları da Troya Savaşı'yla ilgilidir. Bir Poseidonia mezarlığında 1968'de bulunan ünlü Dalgıç Mezarı (MÖ yak. 470) büyük ölçekli ve figürlü Yunan resminin çok nadir bir örneğidir.

Poseidonia'daki kent ve ev yaşamı hakkında nispeten az şey bilinmesi, kamu binalarının ve evlerin çoğunlukla sonraki koloniyi oluşturma sürecinde yeniden inşa edilmesinden kaynaklanır. Ancak agoranın (çarşı ve kamu merkezi) kuzey kesiminde yer aldığı bellidir; ortaya çıkarılan bir yönetim binasında (koloni konseyinin ya da meclisinin toplandığı basamaklı ve daire biçimli bir alan) kazılar yapılmıştır.

MÖ 400'lerde diğer Yunan kıyı kolonileri gibi, Poseidonia da İtalya'nın iç kesiminden

Yukarıda: Muhtemelen Hera'ya adanan ve dokuz sütunlu alışılmamış bir ön cephesi olan güneytapınağı MÖ 6. yüzyıldan kalmaz. Bu fotoğrafta üç alçak basamaklı platformuyla (*stylobatos*), şişkin sütunlarıyla ve başlıkların basıklık izlenimi uyandıran profilleriyle, arkaik Dor mimari düzeninin ana unsurları da görülüyor.

Karşı sayfada: Muhtemelen Athena'ya adanan kuzey tapınağı da MÖ 6. yüzyıldan kalmaz; ama sütunların biraz daha düz hatla incilmesi ve başlıkların daha dik profilli olması genellikle biraz daha yeni olduğunun bir belirtisi olarak kabul edilir. Sütunların çift sayılı olması, güney benzerinin tek sayılı düzenine göre daha tipiktir.





gelen yerli halkların denetimine girdi. Lukanlar olarak bilinen istilacılar kentin dokusuna nispeten az etkiye bulundular. Tapınakların ve kamu binalarının yanı sıra Yunanca kullanımı da sürdü; ancak İtalyan Oskan dilinde yazıtların da olduğu bilinmektedir. Buna karşılık, Yunan döneminin nispeten homojen ve mütevazı mezarlarının yerini, bazılarında gösterişli resimler ve özellikle silah, zırh gibi mezar eşyaları bulunan daha farklılaşmış gömüler aldı. Bu da Yunan kolonisine damgasını vuran eşitlikçi sosyal ve siyasal sistemin bir Lukan aristokrasisinin varlığıyla değiştiğini yansıtıyor olabilir.

Güney İtalya'ya yönelik Roma yayılması ve Poseidonia'nın fethi, kente çok daha köklü bir etkiye bulundu. Romalı ve müttefik göçmenler için MÖ 273'te yeni bir "Latin" kolonisinin kurulması, kentin dokusunda dramatik ve kapsamlı bir dönüşümü getirdi; eski sakinlerin mülklerinden yoksun bırakıldığı ve Roma modeline göre yeni bir yönetim yapısının oluşturulduğu kesin bir sosyal ve siyasal altüst oluşun yansımasıydı bu. Kentin adı Paestum olarak değişti. Büyük Yunan tapınaklarının Roma dönemi boyunca ayakta kalmasına karşın, kent büyük ölçüde yeni bir ızgara planına göre baştan düzenlendi. Yunan konsey dairesi yıkılıp gömülürken, kent merkezinde agoranın yerini alan yeni bir kamu odağı, Roma tarzı bir forum kuruldu. Tipik bir Roma kamu binaları topluluğunun eklenmesiyle gelişen bu forum, kente yeni bir kültürel ve siyasal kimlik kazandırdı. Bunların arasında yine Roma'dakilerin örnek alındığı bir senato binası ve meclis (*comitium*) için bir

Dalgıç Mezarı (muhtemelen MÖ yak. 470) figürlü klasik Yunan mezar resminin çok nadir bir örneğidir. Mezarın kireçtaşı biçimlerden oluşan dört duvarının iç taraflarında, fresk şeklinde sempozyum sahneleri yer alır. Kapağı oluşturan beşinci biçimde ise mezara adını veren sahne, yani genç bir adamın suya dalışı görülür. Sempozyum eğlence düşünlerinin uzanarak içki içtikleri ve lir çaldıkları özgün bir Yunan içki şöleniydi.



buluşma yeri, Roma tarzı bir tapınak, idare ve mahkemeler için bir kamu bazilikası, son olarak da forumun doğu ucunda, en özgün Roma yapılarından bir amfiteyatro vardı. Roma Paestum’unda yapılan kazılarla ortaya çıkan evler mütevazıdır ama orta avlu ve sütunlu avlu planları Pompeii’den aşına olduğumuz örnekleri andırır.

Besbelli ki Paestum göçmenleri ana kent Roma’yla güçlü biçimde özdeşleşmişlerdi. Sergiledikleri bağlılık, Hannibal’in ordusunun Güney İtalya’ya hâkim olduğu ve birçok Roma müttefikinin saf değiştirdiği İkinci Pön Savaşı (MÖ 218-201) krizinde örnek bir davranıştı. Livius bize Cannae bozgunundan sonra Paestum’dan gelen elçilerin altın kâseler (muhtemelen tapınaklarından alınmış sunular) getirdiklerini ve koloninin Roma filosuna gemiler sağlama gibi hizmetlerinden dolayı özel bir şükranla anıldığını anlatır. Ancak görünüşe bakılırsa, Paestum geç Roma döneminde önemli kara ve deniz yollarının geçmediği bir tür durgun bölgeye dönüştü.

MS 4. yüzyıl hâlâ işlek olan kentte meskûn alan, 5-7. yüzyıllarda bir Hristiyan kilisesine ve piskoposluk merkezine çevrilmiş Athena Tapınağı yakınındaki yüksek kesimde yoğunlaştı. Ama 9. yüzyıla doğru kent çevresinde (bizzat geçmişte Yunan göçmenlerini çekmiş pınarlarda oluşan) sıtmalı bataklıkların ve Arap korsanların tehdidi, piskoposluğun ve çoğu kent sakininin 8 km kadar doğuya düşen daha yüksek Capaccio’ya taşınmasına yol açtı. Paestum 17. yüzyılda bataklık ve haşın bir yer olarak nitelendirilir oldu. Yine de tapınakların ihtişamı sürdü. Konum itibarıyla nispeten zor ulaşılır olmalarına rağmen, Herculaneum’da ve Pompeii’de kazıların henüz erken bir aşamada olduğu 18. yüzyıl ortalarında, Avrupa’nın her yanından uzmanlar onları kayda geçirip incelemeye geldi. Poseidonia tapınakları Yunan mimarisinin yeniden keşfedilmesinde ve yeni arkeoloji disiplininin ortaya çıkmasında kilit bir rol oynadı.

ROMA

Augustus'un Taş Kenti

NIGEL POLLARD

*Kentin mimari açıdan Roma İmparatorluğu'nun başkenti konumuna
yakışmadığını, ayrıca yangınlara ve nehir taşkınlarına açık olduğunu
farkında olan Augustus, çehresini öylesine düzeltti ki sonradan
haklı olarak şöyle övündü: "Romalıyı tuğlalı halde buldum;
mermer giydirilmiş halde bırakıyorum."*

SUETONIUS, MS 2. YÜZYIL BAŞLARI

Başına buyruk komutanlardan Octavianus MÖ 27'de Augustus ("Ulu Kişi") unvanını alarak, imparator dediğimiz otokratik hükümdarların ilki olduğunda, Roma artık Manş Denizi'nden Mısır'daki Asvan'a kadar uzanan bir imparatorluğun başkentiydi.

Efsaneye göre 700 yılı aşkın bir geçmişe sahipti ve Augustus döneminde bile Palatium Tepesi'nde, kurucusu Romulus'la ilişkilendirilip korunan yerler vardı. Zenginliğinden ve gücünden dolayı imparatorluğun her yanından insanları (göçmenler, tacirler, turistler ve köleler) çekerek 1 milyona yakın bir toplam nüfusa ulaşan Roma, sanayi çağı öncesi dünyadaki en kalabalık kentlerden biriydi. Ancak fiziksel çehresi, yönetici sınıfının askeri ve siyasal kudretiyle uyumlu değildi.

Roma'nın merkezi ya da uzun vadeli planlamaya dayanmayan gelişigüzel yayılışı, kişilerin her seferinde ancak bir yıl görevde kalabildiği cumhuriyetçi siyasal sistemin ürünüydü. İlk kurulduğu (geleneksel kaynaklarda yedi olduğu söylenmekle birlikte, Antikçağ'da bile tartışmalı sayısı daha fazla olan) tepelerdeki yerleşim alanı, 200 yıl önce Hannibal'in ordusunu durduran görkemli "Servius" surlarının dışına taşmış haldeydi.

Roma'da çoğunlukla tapınak olmak üzere, ihtişam özentisi taşıyan kamu binaları vardı; birçoğu askeri başarıdan sağlanan kazançlarla kurulan ve büyük ölçüde yöredeki tüf taşlarıyla inşa edilip sıvayla kaplanan bu yapılar, Yunan dünyasının mermer tapınaklarının ve kutaklarının yanında silik sayılırdı. Öteden beri Yunan kentlerinin bir unsuru olan kalıcı tiyatrolar, geleneksel ahlakın aşınmasından korkan Romalılar için yakın dönemin bir yeniliğiydi. Roma'daki ilk örnek olan Pompeius Tiyatrosu henüz yirmi yıl önce tamamlanmıştı. Roma'ya özgü diye bildiğimiz gladyatör oyunları ve vahşi hayvan avları gibi halka açık gösteriler bile geçici ahşap tribünlerle çevrilen

Augustus'un ünlü Prima Porta heykeli, onu portrelerinde hep tasvir edildiği idealize ve genç haliyle gösterir. Yetmişli yaşlarına kadar 45 yıl hüküm sürmesi, Roma kentini bir imparatorluk başkentine dönüştürmesini sağlayan ana etkenlerden biriydi.





Forum'da ve diğer kamusal alanlarda düzenlenirdi. Colosseum'un inşası için bir yüzyılın geçmesi gerekcekti. Augustus'un başa geçtiği sırada, Pompeii kentinde 50 yıldan beri bir amfitiyatro varken, Roma bundan yoksundu. Roma'nın başlıca spor mekânlarından, sadece araba yarışlarının yapıldığı Circus Maximus gelişkin haliyle mevcuttu; yarış pisti ve oturma düzeni bir doğal vadinin hatlarını çağrıştıran biçimdeydi.

Dünyadaki en büyük kentin kamu merkezi olan Roma Forumu, benzer şekilde, bütünsel bir planlamanın ürününden ziyade, yüzyıllardan gelen yapılaşmanın bir yığılmasıydı. Capitol Tepesi'nin gölgesindeki alçak bir vadide yer almaktaydı; en yüce tanrı Jüpiter'e adanmış tapınağı, Roma dünyasının ana tapınağıydı. Kabaca dikdörtgen bir meydan olan Forum'un iki yanında bazilikalar (adli işlerin yürütüldüğü büyük salonlar), siyasal binalar ve başka tapınaklar vardı.

Kentin varlıklı siyasal seçkinleri Palatium Tepesi'ndeki heybetli ve ince bezemeli evlerde otururken, kalabalık kent ahalisi kalitesiz malzemeden yapılmış pis ve tehlikeli binalara tıkmış haldeydi. Augustus döneminin mimarlık yazarı Vitruvius, yangına ve çökmeye açık bu dal örgülü ve çamur sıvalı yapı tarzından yakınır. Sanayi çağı öncesi kentlerde hayatı zehir

Roma'da Augustus döneminde ilk gerçek amfitiyatronun inşasından önce, gladyatör oyunları ve vahşi hayvan avları genelde Circus'ta veya Roma Forumu gibi açık kamusal alanlarda düzenlenirdi. Bu kabartmada kemeriyle ve anıt sütunuyla tasvir edilen böyle bir mekânda, seyirciler bir bazilikanın üst katını andıran yerden oyunları izlerlerdi.

eden yangın, sürekli olarak Roma'nın geniş kesimlerinin yıkılmasına yol açardı. Düzgün bir kamu itfaiyesi yoktu ve özel itfaiyecileri olan zengin yurttaşlar, yanan bir binayı ucuza satın aldıktan sonra yangını söndürebilecek durumdaydı. Kente temiz su getiren sukemerleri öteden beri vardı; yüz yılı aşkın geçmişi olan Aqua Marcia, 24 km öteden taşınan suyun borularla Capitol Tepesi'ne çıkarıldığı bir mühendislik harikasıydı. Öte yandan, hâlâ düzenli biçimde taşan Tiber Nehri, kentte Campus Martius (Mars Alanı) gibi alçak yerleri sular altında bırakmaktaydı.

Araba yarışlarının yapıldığı Circus Maximus, Augustus döneminden önce Roma'nın az sayıdaki eğlence yerlerinden biriydi. Yapıya çekidüzen veren Augustus'un Palatium Tepesi'ndeki evinin konumu (bugün sonraki imparatorluk sarayı kalıntılarının görüldüğü sağ taraf) Circus ile imparatorluk makamı arasında kalıcı bir ilişkiyi başlattı.

İhtiyaçları hinterlandının tarım kapasitesini çoktan aşan Roma halkı, Sicilya'dan ve Kuzey Afrika'dan getirilen tahıla muhtaçtı. Korsanlık, iç savaş ve kötü hava şartları yüzünden tedarikin aksamasını sıklıkla ayaklanmalar izlerdi. Şiddet Roma'daki yaşamın sürekli bir unsuruydu. Önceki yüzyılın iç savaşlarında rakip siyasal hizipler arasında sürekli sokak kavgaları yaşanmıştı; ama şiddet aynı zamanda özel hesaplaşmaların da aracı haline gelmişti ve suçlular



için bizzat bir yaşam tarzıydı; yargı kararıyla kölelere açıkta işkence edilmesi olağandı. Kentin kutsal sınırının (*pomerium*) ötesinde, aristokrat aileler başlıca yollar üzerinde rahat görülecek mezar yerleri kapma yarışındayken, sıradan yurttaşların cenaze ateşlerinden dumanlar yükselirdi ve infaz edildikten sonra bir süre çarmıhlarda bırakılan kölelerin cesetleri, fakir özgür yurttaşların cesetleriyle birlikte toplu mezarlara atılırdı.

Augustus'un iktidara gelişi Roma'yı kısa sürede dönüştürme de dünya imparatorluğuna yaraşır bir kenti ortaya çıkaran tedrici bir gelişmeyi başlattı. Yeni imparator kenti güzelleştirirken, bir yandan da kamu hizmetleriyle ilgilendi. Bu süreçte bulunduğu makamın kalıcı niteliği (MÖ 31-MS 14 arasında tam 45 yıl imparator olarak kalışı), aksini ileri sürse bile bir otokrat oluşu, muazzam bir özel

Cumhuriyet döneminde Roma Forumu, dinsel, siyasal ve adli işlerin bir odağıydı; Satürn (ön tarafta solda) ve Castor (sağdaki üç sütun) tapınakları ile Julia Bazilikası (Castor Tapınağı'nın önünde) gibi yapıların avluları bu işlevleri yansıttı. Augustus döneminde güzelleştirilen Forum'un siyasal rolü, imparator makamının öne çıkışıyla azaldı.





Augustus'un evi Palatium Tepesi'nin güney yamacında, Circus Maximus'a hâkim konumdaydı. Dönemin yazarlarınca mütevazı olarak nitelendirilen yapısıyla, sonraki imparatorların oturdukları türde bir saraydan ziyade bir aristokrat konağıydı. Bitişikteki Apollon Tapınağı'yla sıkıca bütünleşmiş olması, imparatorun koruyucu ilahıyla ilişkisini vurgular nitelikteydi.

ve kamusal zenginliği denetim altında tutuşu ona yardımcı oldu. Bütün bunlar cumhuriyet döneminde sadece bir ya da birkaç yıl görev yapan öncellerinin tersine, uzun vadeli plan yapmasını sağladı; suikastla ölen manevi babası Julius Caesar'ın aksine, uzun vadeli planlarını sonuca vardırmasına yetecek kadar uzun yaşadı. Roma'nın kentsel dokusuna etkisi öylesine önemliydi ki Campus Martius'un kuzey ucundaki görkemli beton mozolesinde sergilenen otobiyografik mezar yazıtı *Res Gestae*'de askerî fetihlerinin yanı sıra, bunu belirgin biçimde dile getirdi.

Augustus'un iç politikasında bir ana tema olan dinsel canlanış (sırf MÖ 28'de 82'yi bulan) eski tapınakları restore ettirmesine ve yenilerini yaptırmasına yansdı. Dinsel canlanış politikasının görünüşte tutucu olmasına karşın, mimari yaklaşım hiç de öyle değildi. MÖ 5. yüzyılda Yunan ikizleri Castor ve Pollux'a adanmış Castor Tapınağı gibi eski bir yapı bile, Toskana'da yeni açılan Carrara (Luni) ocaklarından gelme ısıltılı beyaz mermerlerle yeniden inşa edildi. Tapınağa bir sütun ormanı görünümü verecek şekilde yüksek bir podyuma oturtulan (ve günümüze sadece üçü ulaşan) sütunlara gösterişli Korint düzeninde, oyma bezemeyele kenger yaprakları biçimi verilmiş birer başlık yerleştirildi.

Havada süzülür gibi duran bu yenilikçi mimari ihtişam yeni tapınaklar için de geçerliydi. Palatium Tepesi'nde Augustus'un koruyucu ilahı Apollon'a ve imparatorun Julius Caesar'a



yönelik suikastın öcünü almak için yardımını dilediği Mars Ultor'a ("İntikamcı Mars") adanan tapınaklar buna dahildi. İkinci tapınak eski Roma Forumu'nun kademeli gelişimiyle tezat içindeki planlı bir mimari kompleks olan Augustus Forumu'nun bir parçasıydı. Ekonomik ve adli faaliyetler için ilave alan yaratmanın yanı sıra, ziyaretçilere Roma'nın şanlı geçmişini ve Augustus'un (ta efsanevi Troya kahramanı Aineias'a ve annesi Venüs'e uzanan) Julius sülalesi atalarının bu geçmişteki rolünü hatırlatacak gösterişli bir heykel sergi alanını da sağladı.

Böyle eski bir Roma Forumu yeni ve daha düzenli bir mekân duygusuyla birlikte, Augustus'un siyaset ve hanedan temelli emellerini yansıtır hale geldi. Kuzey ucuna yeni bir tapınakla aynı eksende yeni bir hatip kürsüsü yerleştirildi; ilahlaştırılan Julius Caesar için cenaze ateşinin yakıldığı yere inşa edilen bu tapınak güneydeydi. Augustus ayrıca yeni bir Senato Binası yaptırdı; ama dönemin imparatorluk otokrasisi gerçekliğine bağlı olarak, cumhuriyet döneminin eski

Augustus Forumu adli işler için Roma Forumu'na ilave alan sağlama gibi pratik bir işlevin yanı sıra, ideolojik mesajlar da ileten özel amaçlı bir komplekstir. Merkezinde ziyaretçilere Augustus'un MÖ 42'deki Philippi Muharebesi'nde öcü alınan Julius Caesar'la ilişkisini hatırlatmaya yönelik Mars Ultor Tapınağı yer alırken, forumu süsleyen heykeller dizisi, Augustus'u Roma tarihinin zirve noktası gibi sunmaktaydı.

siyasal kurumlarının önemi azaldı. Onların yerine yeni anıtlarla (bazilikalar ve zafer takları) Augustus'un gücünü ve siyasal değerlerini yansıtan bir mesaj verildi. Campus Martius'ta Augustus'un başlattığı hanedanla ilgili diğer yeni anıtlar arasında Mozole, Augustus Barış Sunağı'nın (*Ara Pacis Augustae*) yer aldığı bir kompleks, Augustus'un Kleopatra'yı ve krallığını alt edişinin simgesi olarak Mısır'dan getirilmiş dikilitaş şeklindeki ibresiyle dev bir güneş saati vardı.

Augustus, yurttaşlarının daha temel ihtiyaçlarını da ihmal etmedi. Eğlence amaçlı kalıcı yapılardan yüzyıllarca yoksun kalan Roma, biri Augustus'un damadı Marcellus'a, diğeri komutanlarından Balbus'a ithaf edilen iki yeni tiyatroya kavuştu. Bu tiyatrolar sonraki Roma tarihi boyunca hizmet verdi; başka tiyatrolar inşa edilmedi. Romalılar kente Augustus'un komutanlarından Statilius Taurus'un kazandırdığı ilk taş amfitiyatroda, gladyatör oyunlarını ve vahşi hayvan avlarını, MS 64'teki yangında yıkılmasına (ve sonunda yerini Colosseum'a bırakmasına) kadar izleyebildiler. Çok önce kurulmuş Circus Maximus bile süslemeden ve incelikli işlemekten nasibini aldı. Şenlik ve gösterilerin masraflarını karşılayan da Augustus'tu. Biyografisini yazan Suetonius, onun halka açık gösterilerinin çokluk, çeşitlilik ve aşırılık bakımından emsalsiz olduğuna dikkat çekerek tiyatro oyunlarından, gladyatör dövüşlerinden, vahşi hayvan avlarından, spor yarışmalarından ve hatta yapay bir gölde düzenlenen temsili bir deniz muharebesinden söz eder. Bizzat Augustus, 8 gladyatör gösterisini 10 bin kişinin izlediğini ve 26 av gösterisinde 3.500 vahşi hayvanın öldürüldüğünü belirtir.

Augustus o kadar gösterişli düzeyde olmasa bile, kamu hizmetlerini de geliştirdi. Roma'yı kendi yerel yöneticileri olan 14 idari birime ayırdı. Gıda tedariki, yollar ve Tiber kıyı setlerinin bakımı gibi hizmetlerde imparatorluk gözetimi için kalıcı bir yapı oluşturdu. Komutanını bizzat atadığı bir daimi itfaiye örgütü de kurdu. Vitruvius'un dal örgüye ve çamur sıvaya nazaran daha güvenli bir alternatif olarak savunduğu nispeten yeni bir malzeme olan beton, çokkatlı büyük konut binalarını da kapsayan çeşitli binalarda yaygın biçimde kullanılmaya başladı. Augustus'un güvenilir adamlarından Agrippa, kentin kanalizasyon şebekesini onarımdan geçirdi ve içinde bir tekneyle dolaşıp teftişte bulunmasıyla nam saldı. Ayrıca Aqua Virgo adlı yeni bir su kemeriyile beslenen görkemli bir hamam yaptırdı; vasiyetinde bu tesisi kamuya miras bırakması, Augustus'un ardıllarının büyük imparatorluk hamamları için bir örnek oluşturdu.

Bazı şeyler hemen değişmedi. Karışıklıklar, taşkınlar ve yangınlar sürerken, birçok Romalı için yaşam kirli, tehlikeli ve şiddet dolu kaldı. Bununla birlikte, kent yavaş yavaş dönüşüp bir dünya başkentine daha yaraşır hale geldi. Augustus'un imparator sıfatıyla kendini kentten ve sakinlerinden sorumlu sayışı, ardıllarından birçoğunun izlediği bir emsal olarak sürdü. Bir Hıristiyan başkentine, yeniden birleşen İtalya'nın başkentine ve bir faşist başkentine dönüşme sürecinde bile, Roma üzerindeki damgası silinmeyen Augustus'un mirası bugün hâlâ görülebilir.

POMPEII

Roma İmparatorluğu'nun Canlı Taşra Kenti

PAUL ROBERTS

*Gelecekte ekinler yeniden yeşerdiğinde ve bu harap ıssızlıkta yeniden çiçek
açtığında, toprak altında kentlerin, insanların ve malikânelerin
gömülü olduğuna inanan olacak mı?*

STATIUS, MS 1. YÜZYIL

Vezüv Dağı'nın MS 79'da toprağa gömdüğü iki sıradan Roma taşra kenti olan Pompeii ve Herculaneum, antik dünyayı şekillendirmemiş olabilirler; ama yeniden keşfedildikleri 1700'lerden beri, o dünyayı algılayışımızı şekillendirdikleri kesindir. Başka birçok kenti temsil etmeleri ve dolayısıyla bize ortalama Romalı'nın günlük yaşamının benzersiz bir tablosunu sunma açısından çok değerli olmaları tam da bu sıradanlıktan kaynaklanır.

Geçmişleri yüzyıllara inen her iki kentte daha önce Yunanlar, Etrüskler ve Samnitler yaşamıştı. Napoli Körfezi civarını ancak MÖ 80'lerde ele geçiren Romalıların genişletip yeniden imar ettiği bu kentler, MS 79'a varıldığında görkemli kamu binalarıyla birer mini Roma gibiydiler. Bazilikada hukuki ve ticari konular karara bağlanır ve tahta tabletler, rulolar ya da mermer yazıtlar üstünde kayda geçirilirdi. Öbür binalar ağırlık ve ölçü birimlerinden vergilere ve su şebekesine kadar uzanmak üzere kamu yaşamının çeşitli alanlarının idaresi içindi.

Tanrılar için güzel tapınaklar yapılmıştı. Pompeii'de bir tapınağı bulunan Venüs, kentin koruyucu tanrıçasıydı. Tanrıların kralı Jüpiter'in "Capitolium" olarak anılan büyük tapınağı, Pompeii'nin kamu merkezi foruma hâkim konumdaydı. Ayrıca Mısır tanrıçası İsis için gösterişli biçimde bezenen bir tapınak vardı; bu yapı Pompeii'de ve bütün yörede ağır hasara yol açan büyük bir depremde (MS 62 ya da 63) sonra yeniden inşa edilmişti. Kent halkı tiyatrolarda sahnelenen Yunan tragedyalarını ve komedyalarını ya da yerel güldürü ve yergi oyunlarını izleyerek eğlenirken, hamamlarda yıkanma, rahatlama ve dinlenme olanağını bulurdu. Yunan tarzında üstü örtülü bir Odeon daha küçük resitaller, büyük amfiteyatro ise hayvan avları ve hepsinden önemlisi, dönemin yıldızları gladyatörler arasındaki dövüşler için kullanılırdı.

Sokaklar hareketli, gürültülü ve kokuluydu. Tek yönlü yolların ve yaya alanlarının varlığına işaret eden bulgulara karşın, insan, araba ve hayvan kalabalığı bir kargaşa yaratırdı. Dosdoğru sokağa açılan evlerin ve işyerlerinin duvarları parlak renkli tanrı, hayvan ve insan suretleriyle, siyasi posterlerle, gladyatör dövüşlerine (ve politikacı sponsorlarına) ilişkin



Canlı bir kent olan Pompeii'nin ekonomik, dinsel ve idari merkezi konumundaki forum, heykellerle ve anıtlarla doluydu; çevresinde kemerler, tapınaklar, mahkemeler, resmi daireler ve dükkânlar yer alırdı. Romalıların (çok büyük bir yangıyla) söndüğünü sandıkları Vezüv Dağı her yerden görülürdü.

ilanlarla, satılık ve kiralık mülklere ilişkin duyurularla kaplıydı. Ticaret her yere sinmişti. Çarşının (*macellum*) yanı sıra, çok çeşitli yerel ve ithal malların satıldığı dükkânlar ve tezgâhlar, atölyeler ve bir sürü fırın, yün çırpma evi ve meyhane vardı.

Başka yerlerdeki eski Roma kentlerinde Roma kamu binalarına, dükkânlarına ve hatta evlerine hâlâ rastlanabilir; ama bir bütün halinde günümüze ulaşmış kentler sadece Pompeii ve Herculaneum'dur. Çoğu kez içlerindeki eşyalarla birlikte korunan evlerin çokluğu, niteliği ve çeşitliliği özellikle benzersizdir. Bazı eski

evlerde ön cephe oldukça özenliyen, ötekilerde daha sadeydi; ama hepsinin ön kısmında ticari işyerleri bulunurdu. Ticaretle uğraşmak ayıp değildi. Birçok insan büyük evleri bölmelere ayırarak oluşturulmuş ya da üstlerine kondurulmuş ve çoğu kez balkonlu dairelerde otururdu. Yoksullar tek odalı "stüdyo"larda veya dükkânların üstündeki asmakatlarda kalırdı.

Daha güzel bir eve girilince varılan orta avlu, dış dünyayla irtibatın kurulduğu yerd. Ev sahibi, eşi, çocukları ve geniş aile mensuplarından kölelere ve azatlı kölelere kadar bütün hane halkınca kullanılırdı. Varlıklı hanelerin çok sayıda kölesi vardı; daha küçük aileler bile bir ya da iki köle edinmeye heves ederdi. Birçok köle fethedilmiş yerlerden getirilip satıldıkları mezattan alınırken, bazıları mevcut kölelerin çocuklarıydı. Köleler efendilerince azat edilebilirdi; ama bu azatlı köleler (*liberti*) efendilerine sıkıca bağlı kalır ve hatta onların aile





Karşı sayfada: Herculaneum'da hafif eğimle sahile inen tipik bir sokak. Kısım restore edilmiş tuğla sütunlu portik, yayalara koruma sağlar ve geniş evlerde dışarıya doğru çıkıntılı birinci ve ikinci kat dairelere payanda oluştururdu.

Yukarıda: Pompeii'deki Menandros Evi'nin orta avlusu. Evin kamusal/özel giriş yeri olan ve ev sahibinin konuklarını karşıladığı orta avlu, ailenin gücünü ve statüsünü yansıtan önemli bir vitrindi. Birçok evin düzeni, konukların iç kısmı (sunaklar, çeşmeler veya burada olduğu gibi bahçe) görmelerine elverişliydi.

Arka sayfalarda: Pompeii'deki Altın Bilezik Evi'ne ait duvar resmi. Roma duvar resimlerinde, mimariden Yunan mitolojisine, günlük yaşam tasvirlerine, natürmortlara ve manzaralara kadar uzanan çeşitli konular işlenirdi. Bu örnekte tamamen bir bahçe manzarası yer alır.

adını alırlardı. Dükkânları, bankaları ve her türden işyerini çekip çeviren bu kesim, ekonominin vazgeçilmez unsuruydu.

Ev sahibine siyasal ve ekonomik yönden bağımlı olanlar (*clientes*) ricada bulunmak için orta avluya geldiklerinde, ailenin gücünü sergileyerek onları etkilemek (ve sindirmek) için bu kamusal/özel alandan yararlanılırdı. Evin hacmi, bezemeleri, pahalı döşemeleri, kasaları ve gümüş sofa takımları zenginlik ve statü işaretiydi; tanrıların sunakları ve resimleri ya da heykelcikleri dindarlığı, aile fertlerinin ve atalarının suretleri ise soyağacını gösterirdi. Ama sırf azamet gözetilmezdi; orta avlu iplik eğirme, dokuma ve eşya depolama gibi işlerde de kullanılırdı. Orta avlunun ya da bahçenin etrafında uyumak, yıkanmak, giyinmek ve süslemek için küçük odalar (*cubicula*) vardı. Zengin evlerinde bile sıhhi tesisat yoktu; insanlar bir kuyudan çekilen suyla leğenlerde yıkanır ve hacetlerini otuaklarda giderirlerdi. Bütün bunların icabına bakmak kölelerin işiydi.

Birçok Roma evinin ortasında yer alan ve çoğu kez sınırları Yunan tarzı sıralı sütunlarla belirlenen bahçe (*hortus*), kır ortamını çağrıştıracı ve rahatlatıcı bir serin vahaydı. Tatlı hayatı simgelediğinden, içinde bazen bir yemek alanı (*triclinium*) yer alırdı. Bahçe ağaçlar, çalılar ve çiçeklerle doluydu. Çalı ya da kafes çitlerle çevrili tarhlarda







eğreltiotları, nilüferler ve güller yetiştirken, servi, çam, kiraz ve incir ağaçları güzel görüntü, gölge ve bazen yiyecek sağlardı. Ayrıca fiskiyeler, havuzlar, tanrı ve hayvan heykelleri vardı. Bahçenin etrafındaki en geniş ve en güzel odalarda aile fertleri okuyarak, dinlenerek, oyunlar oynayarak ve müzik çalarak ya da dinleyerek günlük yaşamlarını sürdürürlerdi. Zeminler çoğu kez mozaikle, tavanlar ise parlak boyalı sıvayla ya da süslü tahtalarla kaplıydı; ama ana unsurlar çeşitli sahnelerin işlendiği duvar resimleriydi.

Ailenin bahçede de yemek yemesi önemli bir sosyal ritüeldi. Büyük haneler birkaç çeşitle mükellef sofralar kurarken, yoksullar meyhanelerde hamur işleriyle, yahnilerle ve mezelerle karınlarını doyururlardı. Varlıklı bir evde herhangi bir yerde teklifsizce atıştırılabilse de usule uygun öğünler bir *triclinium*'da sedirlere uzanarak yenirdi. Ev sahibi sunduğu güzel yemek, halis şarap, şatafatlı dekor ve pahalı sofra takımı yoluyla konuklarında hayranlık uyandırır. Köleler hazırlık, ikram ve temizlik işlerini görürlerdi (ve belki de artıkları bitirirlerdi). Küçük, karanlık ve dumanlı mutfakta (*culina*) çeşme suyu nadiren bulunurdu. Büyük evlerde yemek sağlam bir taş sekide odunkömürüyle tencerelerde ve tavalarda pişirilirken, küçük evlerde portatif metal ya da toprak mangallar kullanılırdı veya dışarıda yemek yenirdi. Mutfakta çoğu kez şaşırtıcı biçimde helanın (*latrina*) yer alması, sağlık için ciddi tehlikeydi; ama Romalılar enfeksiyondan ve mikroplardan habersizdi. Dolayısıyla yüzeyleri ve kapları mikroplar ve bakteriler kaplardı.

Romalılar Vezüv'ün söndüğü kanısındaydı. Ama MS 79'da 24 Ağustos'un (karbonlaşmış narların, incirlerin ve kömürlü mangalların bulunmasına bakılırsa, belki de 24 Ekim'in) gün

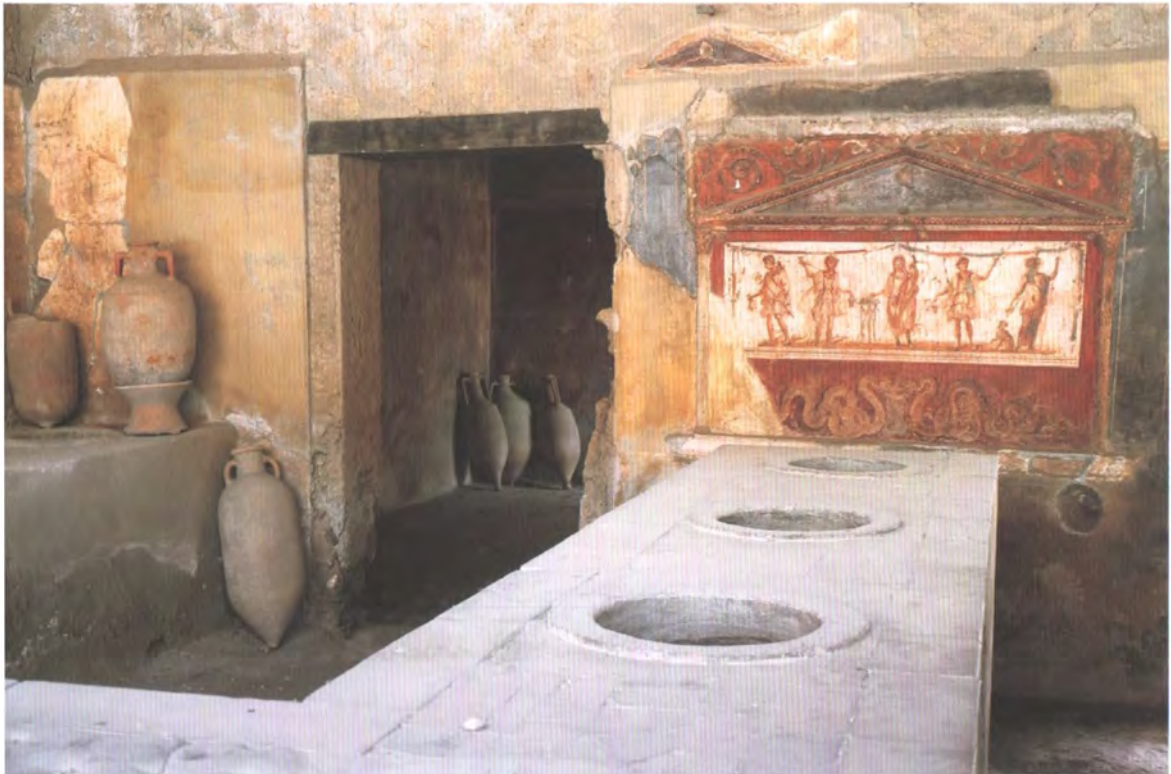
Yukarıda: Pompeii'deki Julia Felix Evi'ne ait duvar resmi. Böyle resimler günlük yaşama ilişkin yararlı kayıtlar içerir. Pompeii forumunun geniş panoraması şeklindeki resmin bu detayında, Pompeii ve Herculaneum mutfaklarının birçoğunda bulunanlarla tıpatıp aynı tencereleri satan bir adam yer alır.

Karşı sayfada: Pompeii'deki Lucius Vetutius Placidus Meyhanesi. En varlıklı özel evlerin bile ön kısmında dükkânlar ve meyhaneler bulunurdu. Bu meyhanenin geniş tezgâhında, yiyeceklerin ya da sıcak ve soğuk içeceklerin konulduğu tipik gömme küpler (*dolia*) vardı.

ortasında yanardağ büyük sarsıntıyla püskürdü. Vezüv lav akıntıları salmak yerine, devasa bir gaz, kül ve volkanik taş bulutu kustu. Bu zehirli bulut 30 km'yi aşkın yüksekliğe çıktıktan sonra güneye doğru esti ve Pompeii ile çevresine moloz yağdırarak, binaların yavaş yavaş gömülmesine ve ağırlık altında çökmesine yol açtı. Gece yarısı sularında bulutun yere inmesiyle, aşırı ısınmış bir volkanik moloz çığı saatte 110 km'lik hızla ve 400°C'lık sıcaklıkla ilerleyerek Herculaneum'u yerle bir etti. Sabah saat sekiz civarında bulut son kez yere indi ve yaklaşık 300°C'lık bir dalga Pompeii'yi silip süpürdü. Her iki kent yok oldu ve bütün yöre harabeye döndü.

İki kentte ve yörede toplam kaç kişinin öldüğünü bilmiyoruz ama şimdiye kadar 350'si Herculaneum'de (çoğunlukla 1980'lerde sahil şeridindeki kazılarda) olmak üzere, yaklaşık 1.500 ceset bulunmuştur. Pompeii'de bulunan 1.150 kişinin çoğu son dalgada termal şokla anında can vermişti. Cesetlerin etrafında birikip sertleşen volkanik küllerin zamanla çürümesiyle ortaya çıkan boşluklar vardı. Arkeolog Giuseppe Fiorelli 1863'te bu boşluklara alçı döktükten sonra, etraftaki külleri kazıyarak cesetlerin kalıplarını ortaya çıkardı; böylece bazılarında giysilerin ve saç stillerinin korunduğunu ayrıntılı olarak saptadı. Birçoğu öldürücü ısıdaki tendonların büzülmesinden dolayı, kolların ve bacakların büküldüğü, ellerin ve ayakların sertçe sıkıldığı "boksör duruşu" içindeydi.

Binlerce kişi ölürken, birçok kişi Pompeii'den Napoli Körfezi'nin güneyine, Herculaneum'dan ise kuzeydeki Napoli'ye doğru kaçtı. Üç yüzyıl sonra, Napoli'de hâlâ "Herculaneumlular"ın yaşadığı bir dış mahalle bulunması, belki de püskürmeden kurtulan mültecilerin bir hatırasıydı. Pompeii ve Herculaneum sakinlerinin soyundan gelenler günümüz Napoli'sinin evlerinde oturuyor ve sokaklarında dolaşıyor olabilir.



NÎMES VE PONT DU GARD

Mimarlık ve Teknoloji Şaheserleri

SIMON ESMONDE CLEARY

*Augustus tribunusluk görevinin sekizinci yılında [kente] colonia'nın kapılarını ve
surlarını armağan eder.*

ROMA DÖNEMİ KENTİNİN ANA KAPISINDAKİ YAZIT, MÖ 16

Güney Fransa'nın yarı kıraç Provence bölgesinde yer alan Nîmes'in varlığında ve gelişiminde su her zaman can alıcı önem taşımıştır. Yıl boyunca akan başlıca su kaynağı, Cavalier Dağı'nın eteğindedir. Çok eskiden beri insan yerleşimine elverişli yöre, büyük çaplı bir Roma kompleksinin de odağıdır. Nîmes'e kuzeyden su getiren bu sukemer, günümüzde kentin Pont du Gard olarak bilinen en ünlü anıttır. Provence'ta MÖ 125'te başlayan Roma fethi sırasında, Cavalier Dağı'nın zirvesindeki Tour Magne adlı yüksek kuleden anlaşılacağı üzere, burası zaten önemli bir merkezdi. Nîmes'in bir Roma *colonia*'sına (eski lejyonier yerleşmesi) dönüşmesi belki de Julius Caesar dönemine denk gelir; bu statünün, *Col(onia) Nem(ausus)* ibaresi yazılı sikkelerin basıldığı MÖ 28'den önce verildiği kesindir. Augustus sikkelerinin arka yüzünde palmye ağacı altında bir timsahın yer alması, Caesar'ın Doğu seferlerine katılmış eski lejyonierlerin oraya yerleştirildiğine işaret eder.

Augustus döneminde (MÖ 31-MS 14) Nîmes, Güney Galya'daki başlıca kentlerden biri olarak gelişti ve hâlâ görülebilen anıtlardan bazıları inşa edildi. Girişte alıntı yapılan MÖ 16 tarihli yazıt, kente Tour Magne'yi içine alan 6 km uzunluğunda surların armağan edildiğini aktarır. Bir prestij projesi olan surlar, kentin savunması için gerekenden çok daha büyüktü ve yazıtın yer aldığı ana kapı "Porte d'Auguste" bir mimari gösteri eseri idi. Surların içinde kalan anıtlardan şimdi "Maison Carrée" olarak anılan tapınağın ön cephesindeki bir yazıt, ithaf tarihini MS 2-3 olarak verir. Roma



Nîmes'te basılmış tunç Augustus sikkesi. Bir yüzünde Augustus'un ve komutanlarından Agrippa'nın başları, öbür yüzünde ise Col Nem yazısıyla birlikte, bir palmye ağacına zincirlenmiş bir timsah yer alır. Timsah hâlâ kentin bir simgesidir.



Nîmes amfitiyatrosunun havadan çekilmiş bu fotoğrafında, iki katlı dış kemerleri ve günümüze ulaşan tribünü görülüyor. Arena bugün de tiyatro oyunları ve boğa güreşleri (*corridas*) için kullanılmaktadır. Amfitiyatronun önünde Roma kent surundan bir kesimin temelleri vardır.

Antikçağı'ndan günümüze en eksiksiz ulaşmış tapınaklardan biridir; bir podyum üstünde yer alır ve Korint düzeninde altı sütunlu bir ön cephesi vardır. Geçmişte herhalde çok daha büyük bir kompleksin parçasıydı.

Aynı dönemde Cavalier Dağı'nın eteğindeki pınar, suyun muhtemelen bir sunak kaidesinin ve antik çeşmenin (*nymphaeum*) etrafından geçirildiği büyük bir havuzdan oluşan muazzam bir anıtsal kompleksin içine alındı. Kompleksin yanında hâlâ ayakta duran "Diana Tapınağı"nın işlevi belirsizdir; yorumlar yok olmuş kayıp bir yapının temeli ya da bir kütüphane olduğu yönündedir. Kent merkezinde günümüze ulaşmış son önemli anıt, MS 1. yüzyılın sonuna doğru inşa edilen amfitiyatrodur. Rakip Arles kentindeki amfitiyatroya çok yakın ebatla, uzunluğu 133 m, genişliği ise 101 m'dir; 24 bine varan seyirciyi aldığı tahmin edilmektedir. Mimari yapısıyla Roma'daki Colosseum'u çağrıştırır ve olağanüstü sağlam durumdadır; dolayısıyla böyle muazzam bir yapıda yağmur sularının tahliye edilişi ve büyük kalabalıkların sıhhi tertibat ihtiyacının karşılanması gibi epeyce ayrıntıyı görmek mümkündür.

Uzès'ten başlayıp Gardon Nehri'nin dar vadisini geçen bir sukemerini taşıyan en ünlü



Nîmes'in kuzeydoğusuna düşen Gardon Nehri'nin dik vadisinden geçen Pont du Gard'ın havadan görünüşü. Bindirmeli üç kemer katının en üstte olanı çok daha küçüktür ve su kanalını (*specus*) taşır.

Nîmes anıtı Pont du Gard'ın teması elbette sudur. Bugün “Roma sukemerî” diye düşündüğümüz yapının timsaline dönüşen bu köprü, toplam 49 m yüksekliğinde ve üst üste bindirilmiş yarım daire biçimli üç kemer katından oluşur. Altı kemerli en alt kat, nehir yatağının üstüne oturtulmuştur; yanındaki karayolu köprüsü 18. yüzyıldan kalmadır. On bir kemerli ikinci kat, yapının gerekli

yükseklığe çıkmasını sağlar. Günümüze 35'i ulaşan 47 küçük kemerli üst kat ise taştan yapıp hidrolik betonla kaplanmış su kanalını (*specus*) taşır. Anıtın inşasında yöredeki bir ocaktan çıkarılan 50 bin tonu aşkın kireçtaşı kullanılmıştı ve iri biçimler çoğunlukla harç ya da metal kısıkaç kullanılmaksızın birbirine oturtulmuştu. Uzun süre Augustus dönemine ait olduğu sanılan köprünün inşa tarihi aslında büyük ihtimalle MS 1. yüzyılın ikinci yarısıydı.

Kente ulaşan su, hâlâ görülebilen bir su kulesinde (*castellum aquae*) toplanır, oradan (dokuz tanesi bilinen) hamamlara ve diğer kullanım yerlerine borularla taşınırdı. Köprü anıtsal olmakla birlikte, nispeten hantal bir mimari eserd; zira betonun akıllıca kullanılması, kemer katlarını “istif” etme gereğini ortadan kaldırırdı. Dahası, Uzès'ten gelen suyun bolca içerdiği kalsiyum karbonatın çökerek bir kireç katmanı oluşturması nedeniyle, sukemerini çalışır durumda tutmak için kanalı sıkça temizlemeye gerek vardı. Antikçağ sonlarında bu işlem den vazgeçilmesiyle sukemerî kullanılamaz hale geldi.

TRIER

Taşra Kentinden İmparatorluk İkametgâhına

SIMON ESMONDE CLEARY

*Askerî bakımdan güçlü Galya, öteden beri takdir görme arayışındadır; imparatorluk
tahtının taşındığı Treveri kenti Ren'e yakın olmakla birlikte, huzurum kucağında yatar;
çünkü imparatorluk kuvvetlerini besler, giydiren ve silahla donatır.*

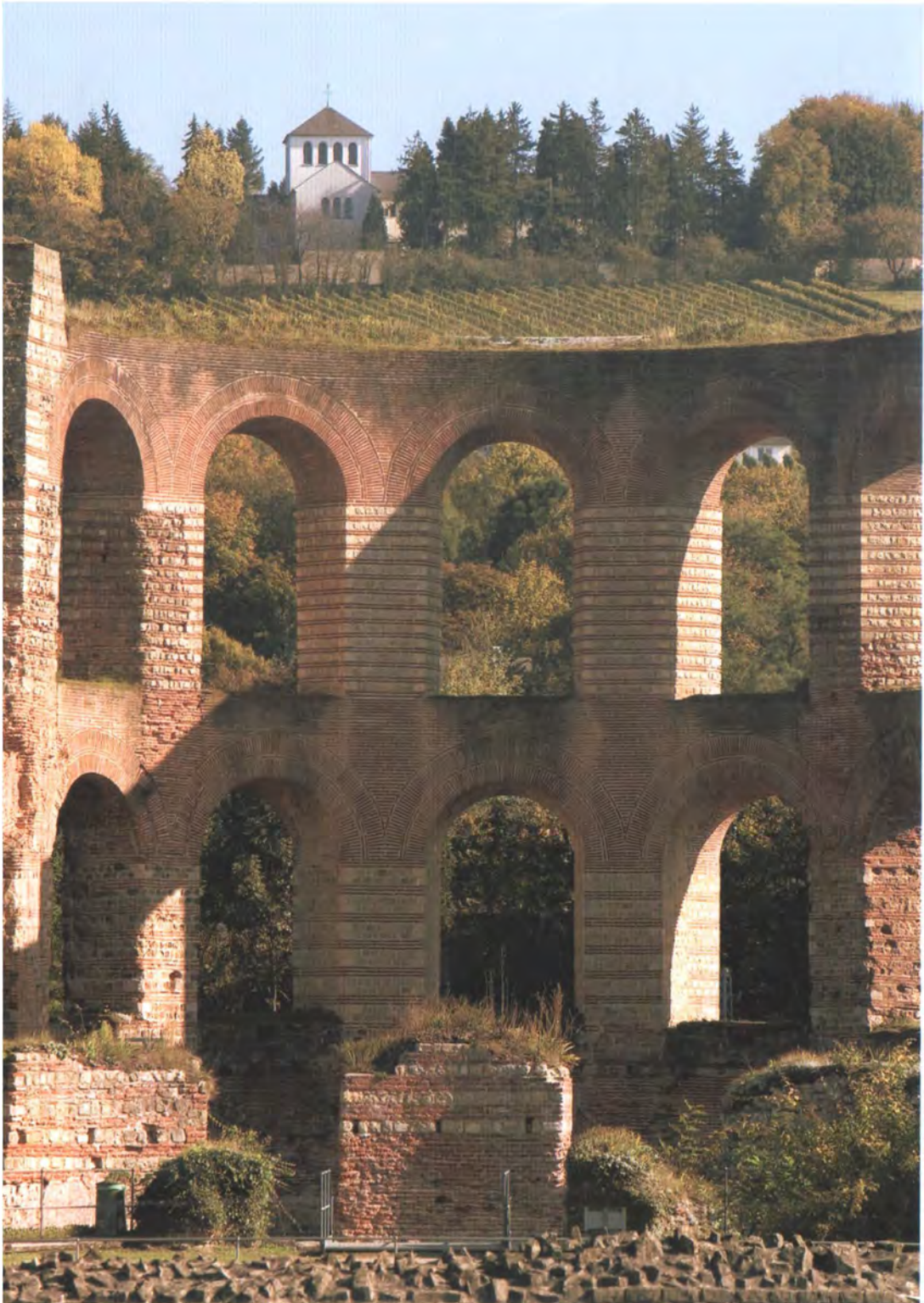
*Geniş surları yayvan bir tepe boyunca uzanır: Moselle'in gür suları dingin bir akışla
yanından süzülüp geçerken, yeryüzümün bütün kavimlerine ait malları uzaklardan getirir.*

AUSONIUS, MS 4. YÜZYIL SONLARI

Şimdi Almanya'da bulunan Trier (Fransızca Trèves) kenti için, MS 4. yüzyıl sonlarının şairlerinden Ausonius'un 370'lerde Roma veliahdı Gratianus'un hocasıyken orayı yakından tanımış biri olarak aktardığı bu sözler, niçin imparatorluğun önde gelen kentlerinden biri haline geldiğini özetler. Öncelikle Batı Roma'yı yönetenlerin 4. yüzyılın büyük bir bölümünde oturduğu bir imparatorluk ikametgâhıydı. "Karaların, Denizlerin ve Her İnsan Kavminin Efendisi" ile maiyetinin, birçok üst düzey görevlinin, Ren ile civarındaki Roma askerlerini besleyen, giydiren ve silahla donatan devlet imalathanelerinin varlığı, kente büyük zenginlik getirdi. O parlak dönemin anıtları, uzun süre Galya'da en önemli konumu taşıyan kentin manzarasına hâlâ hâkimdir.

Roma öncesi dönemde güçlü bir Galya kabilesi olan ve bir süre Julius Caesar'a direnen Treveriler, daha sonra Roma ordusu için süvari birlikleri oluşturdular. Latince adı Augusta'nın işaret ettiği gibi, kent ilk imparatorun döneminde ortaya çıktı; ilk Moselle köprüsünün ahşap kazıklarındaki kayıtlar bu tarihin MÖ 10'lar olduğunu gösterir. Moselle'in sağ (doğu) yakası ile Petrisberg Tepesi arasında vadi tabanında yer alan kent merkezinin ızgara biçimli bir sokak planı vardı. Kent 1. ve 2. yüzyıllarda üstü kapalı geniş bir galeri (*cryptoporticus*) üstüne oturtulmuş heybetli bir forum ve bazilika kompleksi etrafında bir dizi müstesna kamu binasına kavuştu. Köprübaşının hemen yanında, 2. yüzyılın başında ölçek bakımından diğer önde gelen imparatorluk kentlerindeki ve hatta Roma'dakilere denk bir dizi hamam inşa edildi; Barbarathermen olarak bilinen hamamlardan bazıları hâlâ görülebilir. Daha doğuda Petrisberg'in zirvesine kondurulan büyük amfiteyatronun taş duvarları ve topraktan oturma sıraları vardı;

MS 4. yüzyıldan kalma kocaman hamamlar dizisi "Kaiserthermen", muhtemelen imparatorluk saray kompleksinin bir parçasıydı. Bu fotoğrafta bir hamamın yarım kubbeli sıcak odasının (*caldarium*) iç kısmı görülüyor.





arenanın altındaki bölmelerde gösteri malzemeleri yer almaktaydı. En büyük girişim ise MS 2. yüzyılın sonlarından itibaren, o zamana kadar Batı Roma'daki en büyük müstahkem yapı olarak 285 hektarlık alanı çevreleyen ve 6 km'yi aşkın uzunluktaki bir dizi surun inşasıydı. Yarım kalan heybetli kuzey kapısı "Porta Nigra" günümüze ulaşmıştır.

Ren sınırının arkasındaki Trier'in buraya Moselle'le bağlanması, stratejik önem kazanmasını sağladı. MS 1. yüzyıldan itibaren Gallia Belgica ve Germania eyaletlerinin mali idarecisinin (*procurator*) merkezi oldu. MS 3. yüzyılda Ren üzerindeki baskıların artması üzerine, imparatorların gittikçe Roma yerine sınırların yakınında ikamet etmeleriyle birlikte, Trier'in önemi de arttı. Bu statü, 4. yüzyılın başında I. Constantinus'un (MS 306-37) Alpler'in kuzeyindeki başlıca imparatorluk ikametgâhı için burayı seçmesiyle pekişti. Kentin kuzeydoğu çeyreğini kaplayan bir bina topluluğundan oluşan ikametgâhın günümüze ulaşan en önemli yapısı şimdiki adıyla "Basilika" dır; iki sıra halinde geniş pencereleri ve çıkıntılı bir yarım kubbesi olan koridorsuz

Yukarıda: Kentin ana kuzey kapısı "Porta Nigra". MS 2. yüzyıl sonlarında başlayan inşası yarım kalmıştır. "Kara Kapı" anlamına gelen şimdiki adı, bozulmuş kumtaşının renginden gelir.

Karşı sayfada: MS 4. yüzyıl başlarından kalma imparatorluk sarayının devasa kabul salonu olan "Basilika"nın iç kısmı (tavan günümüzde restore edilmiş haliyledir). Burası herhalde üst düzey görevlilerin ve elçilerin huzura çıkışı gibi imparatorluk törenlerinde kullanılırdı.

muazzam bir dikdörtgen biçimindedir. Uzunluğu 67 m, yüksekliği ise 30 m'dir. İmparatorun konuklarını yarım kubbe kemerinin altındaki tahtına oturarak karşıladığı kabul salonu (*aula palatina*) olduğu apaçıktır. Günümüzde yalın tuğladan ibaret olsa bile, Antikçağ'da iç kısmı kesme mermerle ve renkli mozaikle herhalde gösterişliydi.

“Basilika”nın güneyine düşen “Kaiserthermen”, epeyce kısmı günümüze ulaşan devasa bir hamam dizisidir. Aslında hiçbir zaman hamam işlevi görmediler ve sonraları kısmen yıkılarak, henüz belirlenemeyen başka bazı hizmetlere tahsis edildiler. Katedral (Dom) ve komşusu Liebfrauenkirche, imparatorluk sarayının bir kesiminde yan yana iki büyük bazilika tipi kilise olarak 320'lerde inşa edilmiş heybetli bir katedral kompleksinin kalıntıları üzerindedir. Bu yapı, kısmen I. Constantinus'un uzun süre kentte kalan kutsal emanet meraklısı annesi Azize Helena'nın eseri olabilir. Kuzeydoğuda halka açık gösterilerden bazılarının düzenlendiği bir sirk ya da hipodrom yer almaktaydı. Üst düzey görevlilerin makam binalarına ve orduları donatan devlet imalathanelerine ilişkin bilgiler henüz sınırlıdır.

İmparatorlar 4. yüzyılın sonuna doğru Trier'de oturmaktan vazgeçti ve kısa süre sonra idari makamlar Arles'a taşındı. Yine de Trier'in Kuzey Galya'daki en büyük kent olarak kalması, önemli bir Hristiyanlık odağı olduğu 5. yüzyılda birkaç kez yağma baskınlarına uğraması için yeterliydi.





ASYA

Böylesine muazzam bir kıtanın görünüşte sadece beş kenre temsil edilmesi ilk bakışta şaşırtıcı gelebilir; oysa burada Asya'yı bütünüyle değil, başlı başına bir bölümü gerektiren Yakındoğu'yu çıkarmış olarak ele almaktayız. İkisinin ya da üçünün adı pek tanıdık görünmese bile, bu beş kent çok büyük önem taşır. İlki olan Mohenjo-daro MÖ 2500 dolaylarında kurulmuştu ve Eskidünyanın ilk üç kültüründen biri olan antik İndus Vadisi uygarlığının belki de en geniş yerleşmesiydi.

Şimdiki Xi'an içine kalan Xianyang kenti, antik Çin tarihinde onu aşkın hanedana başkentlik etti. Çoğu kimseye en tanıdık gelen hanedan Qin'di (MÖ 221-206). Qin Shi Huangdi saraylarını ve bahçelerini, onların yakınında da sekiz binden fazla toprak askerden oluşan meşhur ordunun koruduğu heybetli anıt mezarını Xianyang'da inşa ettirmişti. Diğer Çin kentimiz Linzi, şimdiki Shandong bölgesini kapsayan Q'inin başkentiydi. MÖ 5. yüzyıldan 3. yüzyıla kadar süren Savaşan Devletler döneminin büyük başkentlerinden biriydi. Bu başkentler çetin kaleler olmak zorundaydı; Linzi'yi özel kılan ise kralların ve yönetici aristokrasinin zihinlerini sürekli canlı tutmak için düşünürlerin ve filozofların davet edildiği akademisiydi.

Şimdiki Patna'ya bitişik olan Pataliputra, zenginliğinin doruğuna iki muhteşem Maurya imparatoru Çandragupta'nın ve Büyük Asoka'nın başkentiyken ulaştı. Bu ikili neredeyse bütün Hint alt-kıtasına boyun eğdirdi ve Pataliputra'nın 300 bine varan bir nüfusu vardı. Kent ayrıca önemli bir dizi büyük ve etkili manastırla bir Budizm merkezine dönüştü.

Listemizin sonundaki Sri Lanka kenti Anuradhapura, Budizm'in başlıca mabetlerinden birinin bulunduğu yerdir. MÖ 4. yüzyılda kurulmuştur ve Buda'nın incir ağacının bir dalından yetiştigi söylenen görkemli Bodhi ağacının gölgesi mabedin merkezine vurur. Anuradhapura 1.300 yıl kadar canlı kaldıktan sonra 993'te terk edildi ve sık cengelin içinde kayboldu. Günümüzde saray ve manastırlarıyla ortaya çıkarılan bu büyüleyici antik kent tekrar ulaşılabilir durumdadır ve UNESCO Dünya Mirası Alanı listesine alınmıştır.

Anuradhapura'da girişlere ve merdiven diplerine konulan ve muhtemelen varoluş döngüsünü simgeleyen yarım daire biçimli bir oyma taş olan "aytaşı"ndan (sandakada pahana) detay.



MOHENJO-DARO

İndus Uygarlığı'nın Gizemleri

ROBIN CONINGHAM

*Schliemann'ın Tiryns'te ve Miken'de, Stein'in Türkmenistan çöllerinde
başardığı gibi, çoktan unutulmuş bir uygarlığın kalıntılarını günışığına
çıkarmak arkeologlara nadiren nasip olur. Ancak görünen o ki şimdi İndus
Vadis'i'nde tam da böyle çığır açıcı bir keşfin eşiğindeyiz.*

SIR JOHN MARSHALL, 1924

MS 2. yüzyılda İndus Nehri'nin kenarında bir manastır inşa eden Budist dindarlar, çevredeki eski yapılardan çıkardıkları tuğlaları kullandılar. Dört yüzyıl içinde terk edilen ve şimdiki Pakistan içinde kalan bu manastırın harabeleri zamanla Mohenjo-daro ("Ölümler Höyüğü") olarak anılır oldu. Alanda kazı yapan ilk arkeolog R. D. Banerjee 1921'de çalışmaya başladığında, bütün höyüklerin aynı çağa ait olduğu kanısındaydı; ama mühürlerin önceki yıl Harappa'da bulunanlarla aynı çözülemez yazıyı taşıdığını çarçabuk fark etti. İngiliz arkeolog Sir John Marshall sorunu kısa sürede çözdü ve 400 km'lik mesafeyle ayrılan iki sit alanı arasındaki benzerliğin İndus Vadisi'nde daha önce bilinmeyen bir Tunç Çağı uygarlığının varlığını doğruladığını duyurdu.

Mohenjo-daro, MÖ 2500-1900 arasında yarım milyon kilometrekarelik bir alana yayılan bu uygarlığın hem en iyi korunmuş hem de ancak küçük bir kısmında kazı yapılan 200 hektarlık alanıyla en büyük kentiydi. Alan ilk kez MÖ 3500 dolaylarında tepelerdeki çiftçilerin ve çobanların taşkın ovasına inmesiyle yerleşime açılmıştı; ama bu katmanlar şimdi su tablasının metrelerce altındadır. Tunç Çağı'nda önceki yerleşmeyi örten Mohenjo-daro planlıydı; 600 yıllık ömrünün ancak son evreleri ortaya çıkarılmış olsa da sokaklar hâlâ bu ilk planı yansıtır. Kent yaklaşık dört milyon günlük toplu çalışma sonunda, kerpiç dış kaplamalarla sabit hale getirilen iki muazzam mil platformu dikilerek kuruldu.

Aşağı Kent ızgara biçimli geniş sokaklarla, her birinin yakınında su kuyuları bulunan bloklara ayrılmıştı. Yan sokaklar ve patikalar ayrı avlulu evlere girişi sağlamaktaydı. Çoğunlukla son derece düzgün yerleşkelerden birkaçı ortalamadan daha büyüktü ve belki konut dışı bir işleve sahipti. Bulgular hanelerin çoğunlukla kabuk, taş, seramik ya da metal eşya imalatıyla uğraştığına işaret eder. Daha da birleştirici bir özellik, atık suları patikalara ve çamur tutucularla kentin anayollarına yönlendirici bir kanalizasyon şebekesine boşalan yıkanma platformlarının yaygınlığıydı. Büyük çaplı bir yatırım gerektiren bu hamamlar, yıkanma suyu ve sınırlı yıllık yağış sıkıntısını gidermenin yanı sıra, törensel bir işlev de görmüş olabilir.



Mohenjo-daro'nun MS 3. yüzyılda bir Budist stüpanın kondukluluğu içkale höyüğü, Aşağı Kent'in 30 m yukarisındadır. Bu Tunç Çağı metropolü ilk kent planlamasının ileri bir örneğidir ama şimdi erozyon tehdidi altındadır.

Aşağı Kent'e tekörneklik damga vururken, batıdaki komşusu "İçkale" benzersiz anıtlarıyla ayırt edilir. En müstesna yapısı 12'ye 7 m ebadında ve 2,4 m derinliğinde olan, zift katılmış tuğlalarla su geçirmez hale getirilmiş ve sıra sütunlu bir avluyla çevrili Büyük Hamam'dır. Küçük sokakların dar girişleri, herkese açık olmadığına işaret eder. Batısına düşen ikinci bir anıt, kerpiç podyum sıralarından

oluşur. Önceleri bir yeraltı ısıtma tertibatı olduğu sanılırken, arkeolog Sir Mortimer Wheeler daha devlete ait zahire ambarı olduğu yorumunda bulunmuştur; Lothal sit alanındaki (Hindistan) benzer bir yapıyla karşılaştırmalar sahiden bir depolama işlevi olduğunu gösterir. Höyüğün güney ucunda dört sıra halinde dikdörtgen beş tuğla payandalı büyük bir salon yer alır. Bu görkemli anıtlara rağmen, saray, tapınak ya da kraliyet mezarı benzeri yapıların yokluğu şaşırtıcıdır ve bu uygarlığın katı tekörnekliğine, Mezopotamya komşularına kıyasla daha örtük hiyerarşik değerlerin yön verdiğinin belirtisidir.

Uzmanlar kentin yaklaşık dört bin yıl önce niçin harabeye döndüğünü saptamak için uzun süre çalışmışlardır. Bir teori bölge dışından istilaları asıl etken olarak görürken, başka biri doğal afetlere işaret eder. Ancak nehir yatağının kayarak kentten uzaklaşması ve çiftçilerin sulamada yararlandığı yıllık taşkının öngörülemez hale gelmesiyle kent sakinlerinin tekrar kırsal alana göç etmelerinin ardından sonun tedricen gelmiş olması muhtemeldir. Mohenjo-daro kent planlamasında benzersiz bir deneydi ve bölgede (asla böyle düzenli bir tarzda olmasa bile) kentsel toplulukların yeniden ortaya çıkışı bin yılı alacaktı.

LİNZİ

Savaşan Devletler Döneminin Çin Kentleri

W. J. F. JENNER

Bir kentin düşünün beş sebebi vardır. Birincisi surların uzun, insanların ise fazlasıyla az olmasıdır. İkincisi surların aşırı küçük, halkın aşırı kalabalık olmasıdır. Üçüncüsü yiyecek yetersizliğidir. Dördüncüsü pazaryerinin surlardan fazla uzak olmasıdır. Beşincisi hayvanların ve erzakın dışarıda [surların dışında] olması ve zenginlerin dış mahallelerde oturmasıdır.

MÖ Zİ. MÖ 5. YÜZYIL

MÖ 5. yüzyıldan 3. yüzyıla kadarki büyük Çin kentleri ahşap ve toprak yapıydı. Dolgu topraktan bazı kent surları ve saray temelleri dışında çok az kalıntıları olsa da sonraki Çin kentlerinin izlediği kalıbı belirlediler.

Yerinde tabirle, Savaşan Devletler olarak bilinen bu dönem bir topyekün savaş haliydi. Batı Zhou monarşisinin MÖ 771'de yıkılışından sonra, Çin dünyasının tamamı üzerinde etkili bir merkezi otorite ortaya çıkmadı. Zhou'ya bağlı eski derebeylikler birbirlerini yuttular. Bazıları büyük ve bağımsız devletlere dönüşerek, oldukça sağlam surlu kentler kurdular. Savaşan Devletler ayakta kalmak için ellerindeki bütün insan gücünü ve diğer kaynakları kullanmak zorundaydılar; önde gelen yedi devletin başkentleri istilacı bir orduyu durdurup yoracak güçte kaleler şeklindeydi. Bu kentlerde yöneticiler bütün uyrukları kayda geçirecek, vergilendirecek ve angarya ya da askerlik hizmetine koşturacak bürokratik bir yönetimin gelişimini teşvik ettiler. Halkın herhangi bir yönetim kademesinde yer almasına izin vermediler.

Büyük devletlerin başkentleri önceki Çin kentlerinin yanında cüce sayılırdı. Üçünün ölçülebilen surları 15 ila 18 kilometrekarelik alanı kaplamaktaydı: Şimdi Shandong'u kaplayan Qi'nin başkenti Linzi; 320 km kadar batıdaki Zhao'nun başkenti Handan; 900 km güneybatıya düşen Orta ve Aşağı Yangtze'nin büyük devleti Chu'nun başkenti Ying. Dönemin en büyük surlu kenti Yan'ın başkenti Yan Xiadu (Pekin'in güneybatısında) Zhou'ya bağlı olduğu sıradaki eski başkentinin en az yirmi, Linzi'nin de iki katı büyüklükteydi. Kentlerin çoğunda hem iç hem de dış surlar vardı ve iç surlar hayati önemdeydi. Hepsi muhtemelen bir ya da birkaç yüz binlik nüfusa sahipti. Her devlette daha küçük ama sağlam surlu başka birçok kent de vardı. Tarımdaki ve ticaretteki devrimler böyle büyük kentleri mümkün kıldı. Dökme demirden aletler sayesinde çiftçilerin çok daha fazla gıda üretmesi, nüfusun artışı ve hızlı ekonomik büyümeyi getirdi. Büyük başkentlerde surlar ve kapılar dışındaki en önemli yapılar, yöneticilerin öbür yerleşim alanlarından surlarla ayrılan saray kompleksleriydi. Onların yakınında bir memur ve kâtip ordusunun kayıtları tuttuğu ve



Kuzey devletlerinden Yan, MÖ 4. yüzyıl sonlarında ve 3. yüzyıl başlarında Pekin'deki eski başkentten 100 km güneybatısında, bir güney savunma hattı oluşturmak üzere Xiadu adıyla yeni bir başkent kurdu. Kent hiç kuşkusuz angaryayla inşa edilen, 25 km'yi aşkın dolgu toprak surla çevriliydi. Burada görülen kesim hâlâ yaklaşık 7 m yüksekliğindedir.

ülkeyi yönetmeye dönük emirleri çıkardığı merkezî devlet daireleri yer alırdı. Bütün başkentler devletin en seçme birliklerinden oluşan garnizonları da barındırırdı. Siviller surlu mahallelerde yaşarlardı.

Dış istila sırasında bütün kent halkı, kenti savunmak için örgütlenirdi. Kuşatma gerek saldıran, gerekse savunan taraf için feciydi. Sun zi'nin *Savaş Sanatı* (Art of War) kitabının yazarına göre, surlu bir kente saldırmaktan mümkün mertebe kaçınmak gerekirdi. Kuşatma cihazlarını hazırlamak üç ayı, surlara baskın için toprak rampaları kurmak bir üç ayı daha alırdı. Sabırsız bir komutan

birliklerini üşüşen karıncalar gibi saldırıya geçirdiğinde, onların üçte birini kaybederdi – üstelik kent de düşmeyebilirdi.

Kent sakinleri içinde savaşla her şeyi kaybedebilecek bir kesim, ücretsiz hizmetle askeri gereçler yapma durumunda kalan zanaatkârlardı. Bazıları hükümdarların sıradan insanların sırtından giriştiği savurganlığa son vermek isteyen ve saldırı savaşına karşı çıkan MÖ 5. yüzyıl düşünürlerinden Mo zi'nin öğretilerine bağlı ve düzen karşıtı bir siyasal parti olan Mohistlere katıldılar. Kuşatmaya karşı savaş tekniklerinde uzmanlaşan Mohistler, saldırıya uğrayan



kentleri savunmaya gönderildiler. Mo zi'nin kitabı bir savunmanın örgütlenmesine ilişkin ayrıntılı talimatlar verir, kent sakinlerini ve askerî teknolojiyi seferber etme yöntemlerini aktarır. Yöntemler karşımayınlamayı ve zehirli gaz silahlarını kullanmayı da kapsar.

Savaşan Devletler'in çoğunda siyasal düşünürler ve bağımsız strateji uzmanları bir kralın huzuruna çıkarak, onu güvende olmasını ve ülkesini güçlü kılmasını sağlayacak bir plana razı etmeye ve böylece kazançlı bir iş kapmaya çalışırlardı. Bazı krallar birçok ekolden düşünürleri kendi başkentlerine gelmeye teşvik ederlerdi. Sözelimi, Qi başkenti Linzi'de kalabilecekleri bir akademi vardı. Dönemin kentlerindeki fikirlerin mayalanışıyla, Çin'e sonraki 2.000 küsur yıl boyunca yön verecek olan bürokratik otoriter yönetime özgü ilkeler ve usuller doğdu.

Tüccarlar ve ticaret, büyük kentlerin refahı için temel önemdeydi ve sıkı sıkıya düzenlenirdi; ticaret resmî denetimli pazarlarla sınırlıydı. Bazı tacirler Sun zi'nin ve başkalarının askerî düşüncesine denk düşen ticaret teorileri geliştirdiler. Her başkent yoğun bir ticaret yolları şebekesi sayesinde, ötekilerle ve daha küçük yüzlerce kentle bağlantılıydı. Güçsüz Zhou hanedanının Luoyang'daki başkentini oluşturan ikiz kentler siyasal önemlerini kaybetmekle birlikte, birer ticari metropol olarak canlı kaldılar. Büyük devlet desteğinden yoksunluk nedeniyle geçimini zekâlarıyla sağlamak zorunda kalan Luoyang halkı Çin dünyasının her tarafında ticaret yapardı.

Taş döşeli kanallar yaz sağanağı sularının Linzi'deki dolgu topraktan batı surunun altından dışarıya, başka zamanlarda da biriken suların kent içine akmasını sağladı. Linzi bin yılı aşkın bir süre Doğu Çin'in büyük metropolü oldu ve bağımsız Qi devletinin yıkılışından sonra da varlığını sürdürerek, Han hanedanı döneminde gelişti.

Kent surları her zaman güvenliği sağlamazdı. Yan Xiadu surlarının hemen güneyinde, bir aristokrat mezarıyla aynı hatta tahminen 30 bin insan kafatasıyla dolu 14 çukur yer alır. Analiz edildiğinde hemen hepsinin 18 ila 35 yaşında erkek olduğu görülmüştür. Mezarın, 4. yüzyıl sonlarında Yan'daki iç savaşlarda ve dış istilalarda yenik tarafta yer almış birine; kafataslarının ise onun uğruna kendilerini kurban etmiş askerlere ait olduğuna hiç kuşku yoktur.

Yan'a ve Qi'ye komşu olan dağlık Zhongshan'ın bir kraliyet mezarında bulunan ve gümüş kakmalı tunçtan yapılmış efsanevi kanatlı hayvan, MÖ 4. yüzyıl sonları. Dönemin hayli usta zanaatkârları başlarındaki hükümdarlara zorunlu hizmette bulunmakla birlikte, piyasaya da iş yapabiliyorlardı.

Aynı sıralarda Linzi kentini övmeye çalışan strateji uzmanı daha canlı bir tablo çizer. Kentteki 70 bin hanenin her birinde silah taşıyabilecek üç adam olduğu tahmininde bulunur.

Linzi büyük ve sağlam bir refah içindedir. Herkes kaval, kanun ve ut çalar; horoz dövüşlerinin, köpek yarışlarının, tahta oyunlarının ve ayakla top oyunlarının keyfine varılır. Linzi sokaklarında araba tekerlekleri birbirlerini sıyrır ve insanlar geçerken birbirlerine çarpar. Kalabalık öylesine sıkışık haldedir ki elbiseler asılmış bir perdeyi andırır. Birlikte havaya kaldırıldığında elbise kolları bir sayvan oluşturur ve birlikte silkelendiğinde terler yağmur gibi düşer.



XİANYANG

Çin'in İlk İmparatorluk Başkenti

FRANCES WOOD

Qin ne zaman bir feodal beyi yok etse, Xianyang'ın Wei Nehri'ne bakan kuzey yamacına konağının bir taklidi inşa edilirdi. Nehrin doğusuna düşen Uyum Kapısı'ndan itibaren, saraylar ve konaklar yüksek sıralı sütunlarla çevrelerindeki galerilere bağlanırdı. Hepsi ele geçirilmiş çingiraklarla, davullarla ve güzel kızlarla doluydu.

YÜCE KÂTİBİN KAYITLARI, MÖ YAK. 100

Çin'in Shaanxi eyaletinde, Wei Nehri'nin aşağı çıkışında, şimdiki Xi'an'ın 20 km kadar kuzeybatısında yer alan Xianyang MÖ 350'de Qin devletinin başkenti ve daha sonra Çin'in ilk imparatorluk başkenti oldu. Qin'in başnazırı Shang Yang, burayı MÖ 4. yüzyılda, verimli tarım arazisindeki stratejik konumundan ve "geçitlerin merkezi"ndeki işlek kara ulaşımından dolayı resmî başkentin kurulacağı yer olarak seçmişti. Qin daha sonra Savaşan Devletler döneminde yedi ayrı devletin üstünlük yarışından zaferle çıkınca, İlk İmparator sanını alan Qin Shi Huangdi, bugün Çin diye bildiğimiz geniş toprakları birleştirdi.

MÖ 221'de başa geçtiğinde, Qin Shi Huangdi'nin Xianyang'daki geniş çaplı imar çalışmaları çoktan başlamıştı. Kurduğu ilk yapı olan (ve sonraları imparatorun simgesine atfen adı Gökçe Kutupyıldızı olarak değiştirilen) "Yeni" Saray'ın ilham kaynağı, söylenlere göre Xi'an 195 km kuzeybatısına düşen Tavuk Başı Dağı'na yaptığı bir yolculuktu. Gökçe Kutupyıldızı, Sarayı'ndan bir yolla ulaşılan Li Dağı'na ana imparatoriçe için inşa edilen Tatlı Pınarlar Sarayı, daha sonra ön salonundan başlayan surlu bir koridorla Xianyang'a bağlandı. İlk İmparator'un MÖ 212'de Epang (Efang) Sarayı'nın inşasıyla noktalanan bir süreçte, 300 saray daha yaptırdığı söylenilir.

Tarihsel kayıtlar İlk İmparator'un iktidarını pekiştirmeye



Yukarıda: Xianyang'daki Sarayı 1'de bulunan hayvan maski biçimindeki halka tutucusu. Dönemin tunc işçiliğindeki ustalığı sergileyen kaliteli mimari aksesuarların ortaya çıktığı kazılarla, sarayın ölçeği belirginleşmektedir.

Karşı sayfada: İlk İmparator'un mezarının batısında bulunan ve dört atın çektiği araba figürü. Kazılarda çıkmış iki arabadan biri olan figürdeki ince döküm detayları, dönemin açık ve kapalı arabaları ile donanımlarına ilişkin doğru bir resim sağlar.



yönelmesiyle birlikte, Xianyang'ın hızlı gelişimini anlatır. Qin Shi Huangdi, MÖ 221'de 120 bin zengin ve güçlü aileyi (hizmetçiler, odalıklar ve kölelerle birlikte belki toplam 600 bin kişiyi) Xianyang'a zorla göç ettirdi. Wei Nehri'nin kuzey yakası boyunca, asıl konaklarının özenle tasarlanmış benzerlerinin inşa edilmesi emrini verdi; böylece başkent in yukarısında ve aşağısında kilometrelerce uzanan yeni bir yerleşme ortaya çıktı. Bu inşaat furyasında 700 bin işçinin (hadımlı ya da sürgün mahpuslar) çalıştırıldığı, bunların bir yandan da toprak askerler (terrakotta) ordusuyla çevrili meşhur mezarının yapımıyla uğraştığı söylenir.

Sima Qian'ın (ölümü MÖ 86 dolayları) geçmişteki kayıtlardan derlediği *Shiji* (Yüce Kâtabın Kayıtları) adlı Çin tarihinde, Wei Nehri boyunca yüksek sıralı sütunlarla çevrelerindeki galerilere bağlanan ve feodal beylerden ele geçirilmiş çingiraklarla, davullarla ve güzel kızlarla dolu olan saraylar ve konaklar anlatılır. Çingiraklar ve çingirak askıları, imparatorun boyun eğdirdiği devletlerin el konulan silahları eritilerek dökülmüş olabilir; sarayının avlusuna yerleştirilen devasa on iki tunç heykel için de aynı şey söylenebilir. Ne yazık ki Sima Qian'ın eseri günümüze muhtemelen değişikliklerle ve eklentilerle ulaşmıştır; en eski baskısı Song hanedanı döneminden (960-1279) kalmadır.

Diğer nehir sistemleriyle kanal bağlantıları ve toplam 6.800 km'lik muazzam bir yol şebekesi de Xianyang'ın gelişmesine katkıda bulundu. Başkentten kuzey, kuzeydoğu, doğu



ve güneydoğu yönlerindeki bu karayolu sisteminde Meng Tian'ın kuzeye doğru Ordos Çölü içlerine uzanan “düz yol”u ağırlıklı yere sahipti. Elli adım genişliğinde olduğu söylenen yollara dokuz metrelik aralıklarla ağaçlar dikilmişti. Günümüze ulaşan kesimlerin genişliği çayırarda 5 ila 24 m arasında değişir. Başkent yakınında yolun orta şeridi hanedan arabalarına mahsustu; ulaklar ve memurlar dış şeritleri kullanırdı. İmparatorluk arabalarının geçişi herhalde çarpıcı bir görüntü yaratmış olsa gerek; çünkü İlk İmparator'un seçtiği simge renk siyahtı.

Adı bazı uzmanlara göre “kalkan duvarlı” anlamına gelen ve muhtemelen geçici olan Epang Sarayı'nın inşasına MÖ 212'de, anlaşıldığı kadarıyla Xianyang'ın aşırı kalabalıklaştığı kanısına varan İlk İmparator'un kararıyla başlandı. Wei Nehri'nin güney yakasındaki eski Shanglin Parkı'nda 10 bin kişiyi aldığı söylenen büyük bir salon inşa edildi. MÖ 2. yüzyıldaki bir şiirde sonraki bir imparatorluk parkı tasvir edilirken, yarıklardan ve boğazlardan geçirilerek getirilen doğal nehir sularının tarçın koruları içinde dolandıktan sonra, dalgıç kuşlarının ve balıkçıların göl kestanelerini ve nilüferleri gagaladığı, tosbağa, mersinbalığı, semender, sazan ve çipura dolu büyük havuzlara döküldüğü belirtilir. İmparatorun tasarısı sarayını, tebdili kıyafet dolaşabileceği üstü kapalı yolla nehrin karşı yakasındaki Xianyang'a bağlamaktı. Ancak, görünüşe bakılırsa, Qin Shi Huangdi MÖ 210'da öldüğünde, sarayın sadece büyük salonu tamamlanmıştı.



"Tarihsel" binaların çoğu kez geniş manzaralı resimlerini (yak. 1722-35) yapmasıyla tanınan Yuan Jiang'ın bu Epang Sarayı tasviri, yıkılıştan yüzyıllar sonra nasıl hayal edildiğini gösterir.

Qin hanedanı, İlk İmparator'un ölümünden sonra uzun sürmedi. MÖ 206'da bir asi ordunun başında Xianyang'a giren (ve ertesi yıl Han hanedanının ilk imparatoru olan) Liu Bang, hazineleri ve kütüphaneler mühürleyip ayrıldı. Ardından Xiang Yu adlı rakip bir asi lider Xianyang'ı yağmaladı, sakinlerini kıyımdan geçirdi, makam mührünü kızıl bir kordonla boynunda taşıyarak teslim olan Qin kralını öldürdü ve her şeyi yok ederek, geride Epang Sarayı'nı günlerce yanar halde bıraktı.

Çin yapılarında kerestenin her zaman temel malzeme olması nedeniyle, sıklıkla eklemeler yapılmış temellerin ötesinde, ilk binalardan günümüze ulaşan şeyler çok azdır. Epang Sarayı'ndan kalan kısmı inceleyen arkeologlar, aslında yanıp kül olmadığı görüşündedir (Zaten yıkılışına dair anlatılar, Xiang Yu'yu alt eden Liu Bang'ın ardıllarının emriyle yazılanlara dayanır büyük ölçüde). Büyük salonun kalıntıları (İlk İmparator'un mezarındaki toprak askerlerin bacaklarını andıran) büyük seramik boruların ve bezeme amaçlı uç çinilerin bulunduğu karmaşık su tahliye sistemleri ortaya çıkarılmıştır. Çok sayıda atla çekilen arabaların tasvir edildiği duvar resimlerinin parçaları da vardır. Ancak bunların dışında, yapıdan çok az şey günümüze ulaşmıştır.

Saray salonu herhalde ahşap çatıklı bir yapıydı; Qin ve Han binalarının çarpıcı yükseklikte görünmeleri, sıkıştırılmış düzende ve çokkatlı bir yapı sistemi izlenimi yaratacak

şekilde, etraflarına ahşap çatkılı galeriler dikilen yüksek basamaklı platformlar üstünde inşa edilmelerinin sonucuydu. Büyük salonun geçici adı doğru yorumlanıyorsa, kırma beşik biçiminde bir çatısı olsa gerek. Asıl Qin sarayının temellerinde de kazı çalışmaları yapılmış, beşgen tahliye boruları ve bezeme amaçlı zemin çinileri ortaya çıkarılmıştır.

Bir zamanlar imparatorluk başkenti olan ve Qin'in, Han hanedanına yenilmesiyle en azından kısmen yıkılan Xianyang, günümüzde daha büyük Xi'an'ın bir parçasına dönüşmüş durumdadır. Bu garip bir cilvedir; zira şimdiki Xi'an, öncelinin sadece birkaç kilometre ötesindeki Han'ın başkenti antik Chang'an'ın kalıntılarını da kaplar. Xianyang'da ve Epang Sarayı alanındaki yerel müzeler, Qin hanedanı döneminde Xianyang'ın görkeminin yadigârlarını barındırır; ama içindeki eserler İlk İmparator'un yakındaki mezarının gölgesinde kalmıştır.



Yukarıda: Qin Shi Huangdi'nin 19. yüzyıl başlarında muhtemelen Koreli bir sanatçı tarafından yapılan hayali portresi.

Karşı sayfada: Xianyang'daki Saray 3'te bulunan bir duvar resmi parçasından detay. Bir arabayı çeken güçlü atların bu canlı tasviri, herhalde İlk İmparator'un saraylarını süsleyen muhteşem bir duvar resimleri dizisinin parçasıydı.



PATALİPUTRA

Maurya İmparatorluğu'nun Merkezi

ROBIN CONINGHAM

Ülkedeki bütün kralların en büyüğüniin oturduğu Hint kraliyet sarayında, hayranlık uyandırmak üzere tasarlanmış ve ne pahalı debedesiyle Memnon Susası'nın ne de bütün ihtişamıyla Ekbatana'nın boy ölçüşebileceği epeyce şeyin yanı sıra, [...] başka harikalar da var. [...] Parklarda uslu tavuslar ve evcil süslüler dolaşır; yetiştirilen bitkilerden bazılarının kralın uşakları özel ilgiyle göz kulak olur.

CLAUDIUS AELIANUS, MS 3. YÜZYIL

Bir zamanlar Güney Asya'nın en büyük kenti olan Pataliputra, Son Nehri'yle birleşme noktasının yakınında, Ganj Nehri'nin güney yakasında yer alan ve Bihar eyaletinin başkenti olan şimdiki Patna'nın altında yatar. Budist geleneğe göre, Hindistan'ın en büyük nehirlerinden birinin sunduğu ulaşım kolaylığı için kayalık Rajgir Kalesi'nden ayrılan Magadha kralı Udayibhadda tarafından MÖ 5. yüzyılda kuruldu. Daha sonra Mauryalılar bölgede hüküm süren Nandaları yenince, burayı imparatorluk başkenti olarak benimsediler. Pataliputra'nın "Kuzey Yolu" (Uttarapatha) üzerindeki konumu, Mauryalıların kuzeybatıda Çarsadda, Taksila ve Kandahar, güneyde Ujjain ve Brahmagiri, doğuda Sisupalgarh ve Çandraketugarh gibi imparatorluk merkezlerine ulaşımını sağladı. Günümüzde Patna'nın diplerinde kalmasına rağmen, Pataliputra'nın kent düzenini, birbirlerinden bin yılı aşkın süreyle ayrılan görgü tanığı anlatılarına ve sömürge dönemi arkeoloji kayıtlarına dayanarak kısmen ortaya koymak hâlâ mümkündür.

Tarihsel anlatıların ilki, Büyük İskender'in ardıllarından Seleukos Nikator'un elçisi olarak ilk Maurya imparatoru Çandragupta, Maurya'nın (hd MÖ 325-297) sarayında bulunan Megasthenes'in (günümüze sonraki Yunan ve Roma yazarlarının alıntılarıyla bazı bölümleri ulaşan) *İndika* adlı eseridir. Onun aktardığına göre, Yunanca adıyla Palibothra bir paralelkenar dörtgen biçimini alacak şekilde yaklaşık 15 km uzunluğunda ve 3 km genişliğindeydi; 64 kapının ve 570 kulenin yer aldığı ahşap surlarla tahkim edilmişti. Kenti ayrıca koruyan 14 m derinliğindeki hendek, atık suları başkentten tahliye etmeye de yaramaktaydı. Kentin büyüklüğüne hayran kalan Megasthenes, ihtişam bakımından Ahameniş imparatorluk ikametgâhları Ekbatana ve Susa'yı geride bırakan kraliyet sarayını ağaçlarla, balıklı havuzlarla ve kuşlarla dolu bahçelerin çevrelediğini belirtir. Tahminen 400 bin olarak verdiği nüfus, Pataliputra'nın MÖ 1. binyılda Güney Asya'nın en büyük kenti olduğu anlamına gelir.



Çiftçilerin kocaman kütükler bulduğuna dair haberlerin ardından, 19. yüzyıl sonlarında ve 20. yüzyıl başlarında yürütülen kazılarda, Pataliputra'nın eski görkemine ilişkin ipuçları ortaya çıktı. Arkeologlar, kütüklerin MÖ 4. yüzyılda Megasthenes'in tasvir ettiği ahşap surların kalıntıları olduğunu saptadı.

Çinli Budist hacılar 750 yıl kadar sonra yöreyi ziyaret ettiğinde, Pataliputra'nın bazı kısımları harabe halindeydi. Ancak Budizm'in en büyük hamilerinden üçüncü Maurya imparatoru Asoka'nın dönemine (MÖ 272-235) ait anıtların birçoğunu ayırt etmek hâlâ mümkündü. Nitekim MS 5. yüzyılda keşiş Faxian, Asoka'nın yaptırdığı sarayın ve stupanın harap haldeki girişlerinden ve duvarlarından, ayrıca kentin güney surları dışında hâlâ 700 keşişi

barındıran Budist manastırlardan söz eder. İki yüzyıl sonra başka bir Çinli Budist keşiş Xuanzang, kentin surlarına değinmekle birlikte, Pataliputra'yı "viran ve metruk" olarak nitelendirir. Sadece iki manastırın kaldığını aktarırken, Asoka'nın güneydeki stupasına ve yazıtlı taş sütunlarından ikisine ait kalıntıların hâlâ görülebildiğini belirtir.

İngiliz sömürge görevlileri Megasthenes'in kente ilişkin tasvirinin geçerliliği konusunda haliyle hiç kuşkuya düşmediler. Ancak 1860'lardan itibaren dikkatler, şimdiki kentin güneyine düşen Bulandibagh ve Gosainkhanda mahallelerinde çiftçilerin beş metre derinlikte kocaman kütüklerle karşılaştığına dair haberlere çevrildi. Keşif çukurlarında aynı hizadaki büyük kereste kirişlerin altta ve üstte kalaslarla birbirine tutturulmuş olarak ikili bir sıra halinde beşer metrelik aralıklarla dizildiği ortaya çıktı; kazı uzmanları aradaki boşlukların kille doldurulduğunu varsaydı. Kazının yöneticilerinden Albay L. A. Waddell, hizalı



kütüklerin Megasthenes'in anlattığı ve yüksek su tablası sayesinde korunan ahşap surların kalıntıları olduğu sonucuna vardı.

Amerikalı arkeolog D. B. Spooner, 1913'te Hindistan Arkeoloji Araştırmaları Kurumu (Archaeological Survey of India) adına çalışırken, kentin güney surlarının dışındaki Kumrahar'da dikdörtgen bir anıt buldu. Ebadı 43'e 33 m olan anıtın çatısı, sekizerli on sıra halinde dizilmiş 80 taş sütun üstündeydi. Her sütun son derece gösterişliydi ve sadece üçte ikilik kısmı yontulmuş, geri kalanı yerin altında kaide işlevi görmek üzere 9,6 m yüksekliğindeydi. Kumrahar salonu ile taş sütunlu Ahemeniş *apadana*'ları arasındaki benzerlikler, ayrıca Pataliputra içindeki başka yerlerde "Pers tipi" sütun başlıklarının varlığı, sonraki birçok arkeoloğa çarpıcı geldi. Ancak salon bir taklit değildi; çünkü su birikintili zeminle başa çıkmak için, sütunları benzersiz bir tarzla ahşap kızaklara, girişi de ahşap bir taban döşeğe oturtulmuştu. Çinli keşişlerin ziyaret ettiği anıtlardan biri mi, bir idari blok mu, su kıyısında bir keyif köşkü mü, yoksa bir manastırın parçası mı olduğunu kesin bilecek durumda değiliz. Ama bu yapı Maurya döneminde Pataliputra'ya cömertçe yapılan imparatorluk yatırımını canlı biçimde gözler önüne serer ve şimdiki Patna'nın altında başka büyük anıtların yatıyor olabileceğinin ipucunu verir.

Yukarıda: Şimdiki Patna'nın altında kaldığından, antik Pataliputra'nın gözle görülebilir kalıntıları çok azdır. MÖ 3. yüzyıldan kalma bu bezemeli sütun başlığı geçmişte kentin bir sarayındaydı.

Karşı sayfada: Başkenti Pataliputra olan Maurya hanedanının üçüncü imparatoru Asoka, imparatorluğun her yanına fermanlarının farklı dillerde oyularak yazıldığı taş sütunlar diktirdi. Sarnath'ta bulunan dört aslan şeklindeki bu başlık Hindistan'ın bir amblemine dönüşmüştür ve kâğıt paralarda yer alır.



ANURADHAPURA

Ada Başkenti ve Hac Yeri

ROBIN CONINGHAM

Kent içinde birçok soylu ve zengin aile var. [Sabalı] tüccarların evleri çok güzel süslenmiş. Sokaklar ve geçitler diiz ve eğimsiz; [...] ülkede toplam elli ya da altmış bin rahip var ve her yerde topluca yemek yiyorlar. [...] Kral kentteki beş ya da altı bin kişinin [keşişin] iâşesini sağlıyor.

PALIAN, MS 5. YÜZYIL ORTALARI

Sri Lanka'nın kuzey ovalarındaki sık bir vadide kurulan Anuradhapura, 1.500 yılı aşkın bir süre adanın başkentiydi ve Asya'nın en önemli Budist hac yerlerinden biriydi. Günümüzde harabeleri İçkale etrafındaki eşmerkezli bir dizi şeritten oluşur. Bu seküler nüveyi, üç manastır topluluğu (*vihara*) etrafında kümeleşmiş bir mabet ve tapınak alanı çevreler. Daha ötede de büyük çaplı sulama göletlerinin oluşturduğu bir şerit yer alırken, bir orman, köy ve inziva yeri halkası en dış kesimi oluşturur. Her biri 200 milyon tuğladan yapılmış anıtlarıyla ve 42 milyon metreküp suyun bulunduğu göletleriyle, bu devasa kompleks bin yılı aşkın bir organik gelişim sürecinin parçasıydı.

Budist keşişlerin yüzyıllar sonra yazdığı *Mahavamsa*'ya ("Büyük Vakayiname") göre, Anuradhapura'yı MÖ 1. binyılın ortalarında Kuzey Hindistan'dan gelen Prens Vijaya'nın nazırı Anuradha kurdu. Bu ikili *Yakṣa* ("İblis") olarak anılan yerli halkı alt ederek, Sri Lanka'yı yerleşime açtı. Sonraki vakayinamelere göre ise, burayı bir saray ve gölet için uygun yer olarak seçen Anuradha, dokuz prens kardeşten biriydi. Yeğeni Kral Pandukabhaya'ya (hd MÖ 437-367) yenilince, kardeşlerinin kanlı akıbetinden kaçıp buraya sığındı; ama teslim etmek zorunda kaldığı ikametgâhı Anuradhapura ("Anuradha'nın Kenti") adıyla yeniden kuruldu. Son kral V. Mahinda'nın tahtını bırakıp sürgünde öldüğü MS 1017'ye kadar adanın başkenti olarak kaldı.

Mahavamsa'nın bazı kısımları efsanevi nitelikte olsa da İçkale'deki kazılar MÖ 4. yüzyıldan önce tahkim edildiğini doğrular. Malwattu Nehri'nin yukarısındaki bir sırtta çiftçilerin kurduğu yuvarlak evler, yerleşimin MÖ 1. binyıl başlarına kadar inen bir geçmişi olduğuna işaret eder. İnsan varlığının daha eski belirtileri de vardır; yüzeyin 10 m altında avcı-toplayıcı grupların geride bıraktığı ufak aletler bulunmuştur. Görünüşe bakılırsa, ilk göçmenler (efsanede aktarıldığı gibi) Hindistan'ın kuzey kesiminden gelmemiştir ve yarımada kesimiyle ortak bir maddi kültüre sahipti.

Anuradhapura zamanla büyüyerek adanın başlıca yerleşmesi

Bir Budist hacı Anuradhapura'daki Mahavihara'ya ("Büyük Manastır") ait üç stupadan biri olan Ruvanvalisaya'nın önünde yürüyor. MÖ 2. yüzyılda tuğlayla inşa edilen yapının büyük bir bölümü restore edilmiştir.



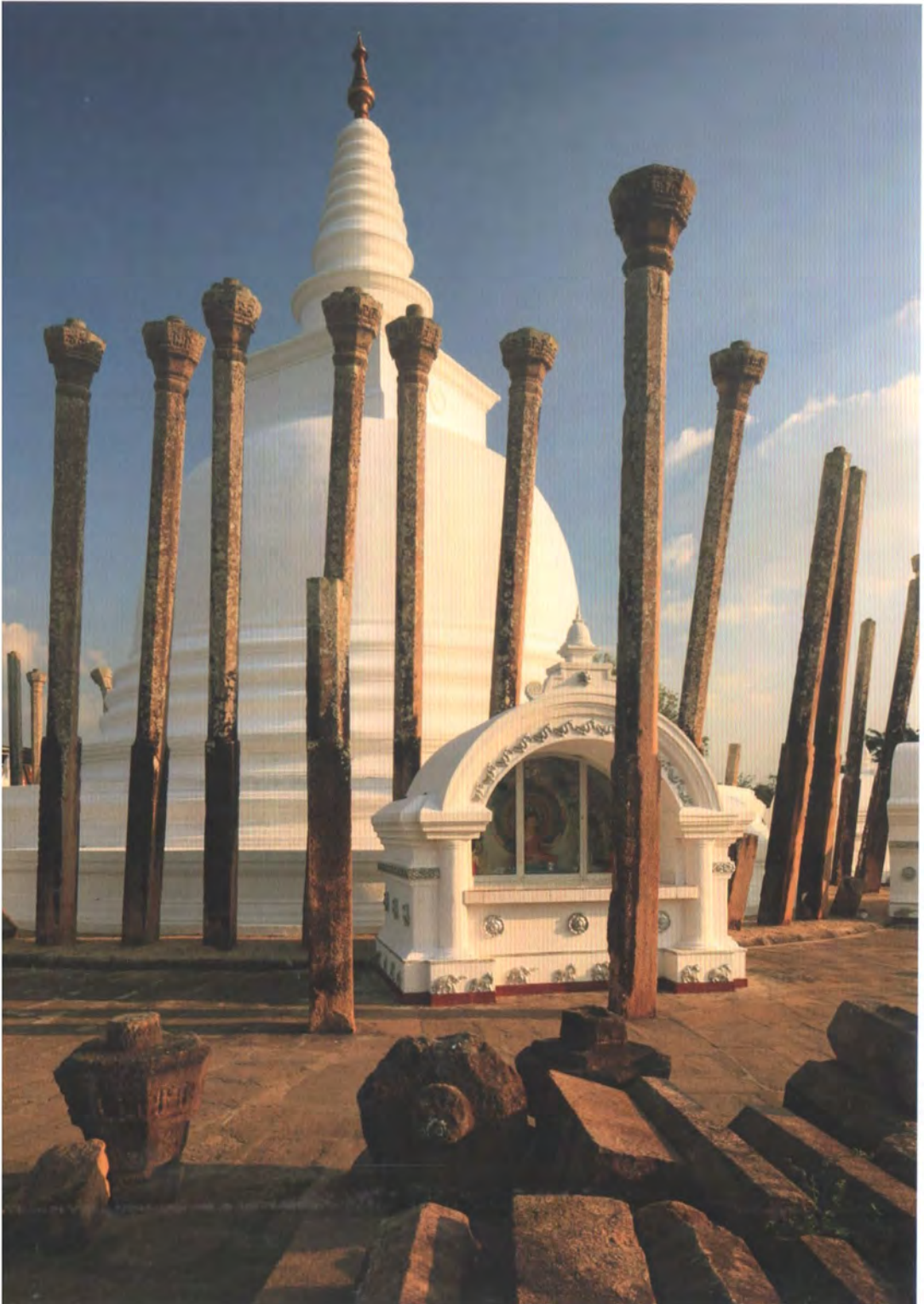


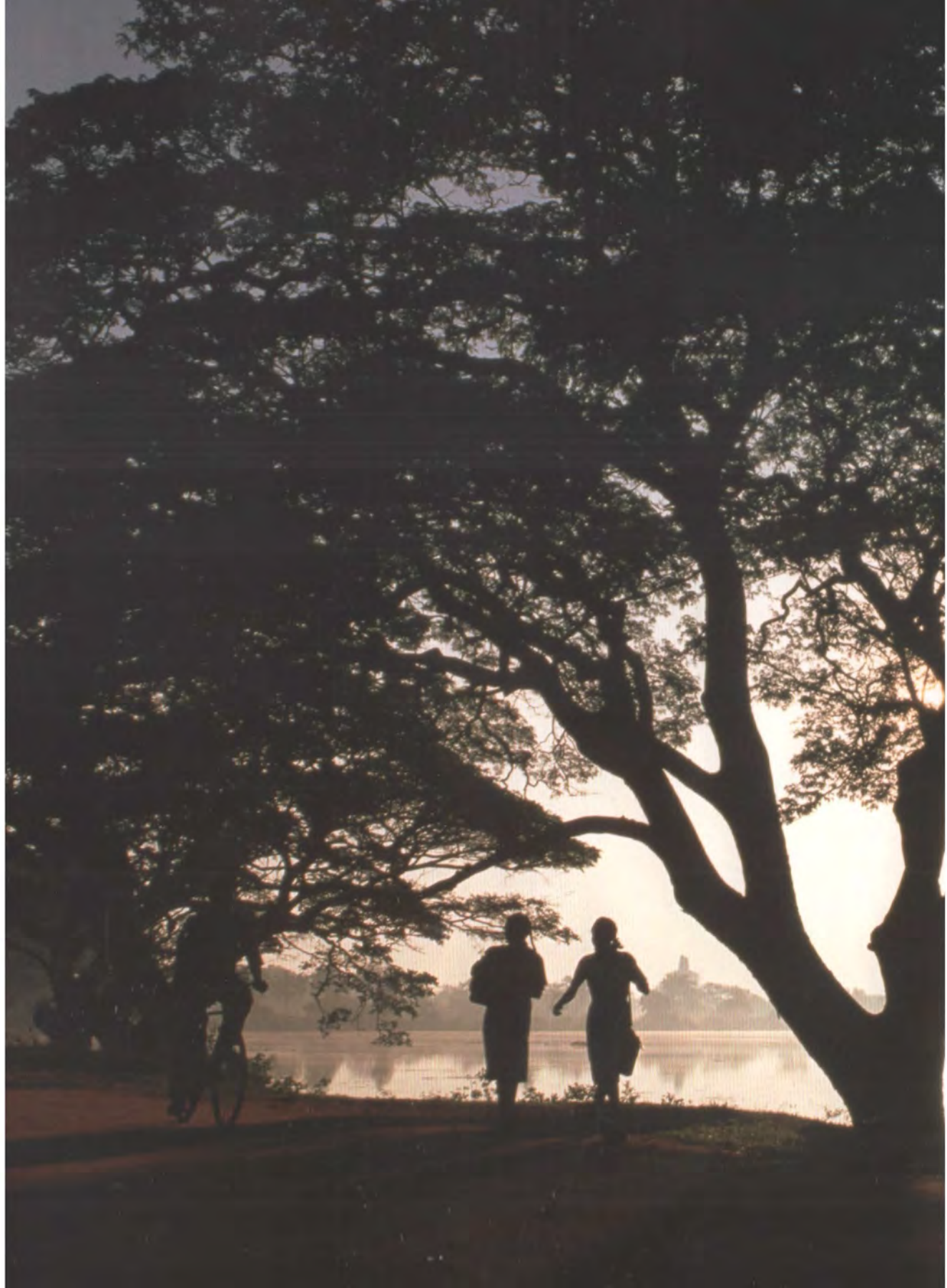
haline geldi ve MÖ 4. yüzyıla doğru Afganistan'dan lacivert taşı boncukların, Batı Hindistan'dan akik eşyaların ve Kuzey Hindistan'ın yerel dilinde Erken Brahmi yazısı taşıyan çömlek kırıklarının gösterdiği üzere, Hint Okyanusu alışveriş şebekeleriyle bütünleşti. İçkale etrafında tahkimatların ve dikdörtgen binaların inşasıyla birlikte, Güney Asya'de ilk kentleşme olgusunun en güneydeki örneğine dönüştü. Budizm'e sağlanan kraliyet himayesi kentin ayrılmaz bir yönüydü; *Mahavamsa*'da İmparator Asoka'nın sarayından misyonerlerin buraya geldiği anlatılır. Kral Devanampiya Tissa (hd MÖ 250-210) Asoka'nın oğlu keşiş Mahinda'yla görüşükten sonra yeni dine döndü ve bir kraliyet bahçesini Mahavihara ("Büyük Manastır") olarak bağışladı. Ardından Asoka'nın kızı rahibe Sanghamitta, Buda'nın altında aydınlanmaya vardığı Bodhi ağacının bir dalını getirdi. Buda'nın hiç uğramamış olmasına karşın, Anuradhapura artan sayıda Budizm emanetiyle birlikte hacı rehberlerinde yer almaya başladı.

Anuradhapura'nın en büyük manastırı olan Mahavihara'da meskenler, yemekhaneler ve mabetler yer alırdı. Tuğladan yapılmış üç heybetli kubbesi vardı. Stupa olarak bilinen bu yapıların ilki olan Thuparama MÖ 3. yüzyılda Buda'nın bir köprücük kemiği üstünde

Yukarıda: Jetavana Manastırı'nın MÖ 3. yüzyılda milyonlarca tuğlayla inşa edilen büyük stupası hâlâ Sri Lanka'daki en yüksek yapıdır; harika bir mühendislik ve inşaat başarısını yansıtır.

Karşı sayfada: Mahavihara'nın aynı şekilde özgün haliyle MÖ 3. yüzyıldan kalma Thuparama adlı stupası, Buda'nın bir köprücük kemiği üstüne inşa edilmişti. Taş sütunların geçmişte stupayı koruyucu ahşap çatıyı tutan bir sıralı sütuna ait olduğu sanılmaktadır.









inşa edilmişti. MÖ 2. yüzyıldan kalma Ruvanvalisaya 100 m'yi aşkın yükseklikteydi; ondan bir süre sonra yapılan Mirisavati'nin yüksekliği 58 m kadardı. Kentin diğer iki manastırından Jetavana MÖ 3. yüzyılda, Abhayagiri ise MÖ 1. yüzyılda kuruldu. Her ikisinin de stupası vardı; 160 m'ye ulaşan birincisi adadaki en yüksek yapıyken, ikincisi 71,5 m yüksekliğindeydi. Manastırlar arasındaki ilişkiler barışçıl olmaktan uzaktı; *Mahavamsa*'da Abhayagiri keşişlerinin MS 3. yüzyıl görevlilerini geçici olarak ayrılmaya zorladıkları Mahavihara'nın malzemelerine el koyduklarını aktarır. Anuradhapura surları ötesindeki araştırmalar, manastır topluluklarının sosyal ve ekonomik otoritesinin hinterlandtaki köylere, bir seküler kasaba şebekesinin gelişimini engelleyecek ölçüde nüfuz ettiğini gösterir.

Önceki sayfalarda: Kent dışındaki birkaç göletten biri olan Basawakkulam, Anuradhapura sakinlerine su sağlayan kaynaktı. Kentin adadaki "kurak kuşak"ta yer alması nedeniyle böyle bir sisteme gerek vardı.

Yukarıda: Güney Asya'nın büyük Ortaçağ başkentleri arasında yer alan Anuradhapura hâlâ başlıca Budist hac yerlerinden biridir. Bu kutsal Bodhi ağacının daha önce Buda'nın altında aydınlanmaya vardığı asıl Bodhi ağacının bir dalından yetiştiği söylenir. Kentin terk edilmesine ve gerilemesine karşın, günümüze ulaşmıştır.



Stupalarının günümüze ulaşmasına karşın, Anuradhapura'daki manastırlar geçmişte ahşap ve çini üstyapılarını tutan taş sütunlardan ibaret hale gelmiş durumdadır. Neyse ki elimizde Çinli hacı Faxian'ın MS 5. yüzyıl ortalarında Anuradhapura'ya ilişkin tasvirleri vardır. Mahavihara'da 3.000, Abhayagiri'de 5.000 keşiş yaşadığını aktarır; Bodhi ağacının ve Buda'nın kutsal dişi gibi emanetlerin bulunduğu önemli mabetlere ziyaretlerini anlatır. Kralın, pirinç bir taş tekneyle donatılmış bir binada her gün 5.000 keşişin karnını doyurduğunu belirtir. Ayrıca İçkale'de yabancı tüccarların bulunduğu işaret eder; nitekim kazılarda Geç Helenistik kesme camlar, Roma metal işleri, erken dönem İslam cam işleri ve sırlı Çin seramikleri ortaya çıkmıştır.

Anuradhapura gibi büyük bir kentin, 1.500 mm'yi bulan yıllık yağışın büyük bölümünü Ekim-Şubat arasında alan "kurak kuşak"ta kurulmuş olması ilginçtir. Bu yüzden sakinleri kurak mevsim için su depolamak üzere sığ vadileri setlerle kapatma yoluna gittiler. Kentle birlikte gölet şebekesi de büyüdü; 91 hektarlık Basawakkulam MÖ 5. yüzyılda, 160 hektarlık Tissawewa MÖ 3. yüzyılda ve 1.288 hektarlık Nuwarawewa MÖ 1. yüzyılda kuruldu. Daha sonraları adanın "yağışlı kuşağı"na daha yakın kaynakların kullanılmasıyla su teminin daha güvenilir olacağı anlaşıldı; böylece Kral Dhatusea (hd MS 455-473) Tissawewa'ya 87 km'lik bir kanalla bağlanan 2.582 hektarlık Kalawewa sarnıcını yaptırdı. Savaklara ve çamur tutuculara yatırım, kentin doğal çevre güçlüklerine rağmen, gittikçe artan sayıda insan, hayvan ve ürün barındırmasını sağladı.

MS 11. yüzyıla varıldığında, kent 40 kilometrekareyi aşkın alanı kaplamaktaydı. Ancak bir yüzyıl içinde sulama göletleri ve kanallar mille dolunca, Anuradhapura terk edildi ve güneydeki Polonnaruwa tercih edildi. *Mahavamsa*'nın Güney Hindistan'dan istilaların sonucu saydığı terk edilme süreci, başka kaynaklarda salgınlara, çevre felaketlerine ve vergi eşitsizliklerine bağlanır. Cengelin Anuradhapura'yı kaplamasına karşın, konumu asla unutulmadı ve bir keşiş topluluğu Bodhi ağacı etrafında yabani fillerden zarar görmesini önleyecek bir duvar oluşturmak üzere harabelerden taş sütunlar taşıdı. Böylesi törensel bir önemi olduğundan dolayı İngilizler Anuradhapura'yı Kuzey Merkez Eyaleti'nin başkenti olarak seçtiler; kent hâlâ milyonlarca Budist hacıya her yıl ev sahipliği yapmaktadır.



AMERİKA

Dünyanın diğer kıtalarından adeta kopuk olan Antikçağ Amerikası'nın halkları kendilerine özgü bir gelişim seyri izlediler. Meksika, Guatemala ve Peru'da atlar, (son derece yetersiz lama hariç) yük hayvanları, terazi, ağırlık birimleri yoktu. Kemer icat edilmemişti; yani, tonozla örtme yöntemi olmadığından, yüksek binaları kurmaları mümkün değildi. Tapınakları çarpıcı bir yüksekliğe çıkarmak istediklerinde, yapabildikleri tek şey, yapıları büyük bir yığma tümseğin ya da piramidin üstüne kondurmaktı.

Meksika'daki belki de ilk uygarlığı Olmekler kurdu. Çatık yüzü muazzam heykelleri güçlü bir etki bıraktı; La Venta'daki Büyük Piramit şimdi ancak 30 m yüksekliğinde olsa bile, bir zamanlar Mezoamerika'daki en büyük yapıydı. Bir süre sonra bölgeye giren Zapoteklerin uygarlığı MÖ 500 dolaylarında başladı. Monte Albán'ı başkent edinerek kurdukları imparatorluk hızla genişledi. Ana Meydan'daki kırk kadar oyma taşta bir tür Zapotek hiyeroglif yazısı görülebilir. Bütün bunlardan son derece zeki ve ilginç bir halk oldukları açıktır; ama Mayaların eline su dökemezlerdi.

Tikal, Palenque ve başka birçok kenti kuran Mayalar, Antikçağ Amerikası'nın ilk halklarının en yeteneklisiydi. Öncelikle harfler yerine hece işaretleri kullanarak yazı yazmasını biliyorlardı. Matematikte on yerine yirmi tabanlı bir numaralama sistemi kullanıyorlardı ve sıfır kavramını iyi anlamışlardı. Ayrıca güneş yılını Avrupalı çağdaşlarından çok daha doğru ölçmeyi öğrenmişlerdi.

Güneş ve Ay piramitleriyle tanınan Teotihuacan, tıpkı Monte Albán ve Palenque gibi bir UNESCO Dünya Mirası Alanı'dır. Aztekler sonraki bir dönemde kurban seçilen insanların hâlâ çarpan yüreklerini söküp tanrılara sunma yoluna gittiler (Meksika Turizm Kurulu'nun bu kurban âdetini "kardiyektomi" olarak adlandırdığı malumdur).

Yukarıda belirtilen kentlerin hepsi Meksika'da veya Guatemala'dadır. Peru'da bulunan Caral, daha bu yüzyılda günışığına çıktığı için arkeoloji çevreleri dışında hâlâ çok az bilinir; ama Yenedünya'daki en eski kent olduğu artık genel kabul görmektedir.

Palenque'deki Tapınak XXI'de bulunan bir kabartmaya ait bu detayda tasvir edilen Kral Pakal, kenti MS 615'ten 683'e kadar yönetti ve görkemli binalarının birçoğunu yaptırdı.

CARAL

Peru'nun İlk Anıtsal Merkezi

DANIEL H. SANDWEIS

Caral [...] dönemin en büyük ekonomik, sosyal, siyasal ve dinsel dinamizm merkeziydi.

RUTH SHADY, 2006

Peru'nun başkenti Lima'nın 200 km kuzeyine düşen küçük bir çöl kıyı şeridi ve sulak vadiler, And anıtsal mimarisinin ve kentleşmenin ilk çiçek açtığı yerd. Kuzey Merkez Kıyısı (Norte Chico) birçoğunda büyük taş ve toprak tümsekler bulunan onlarca Geç Seramik Öncesi (MÖ yak. 3800-1700) sit alanının yer aldığı beş vadiden oluşur. Perulu arkeolog Ruth Shady'nin Supe Vadisi'ndeki keşifleri, Caral'ın, içlerinden en büyüğü ve muhtemelen en karmaşığı, belki de Amerika'daki en eski kentsel merkez olduğunu göstermiştir. Muazzam platform tümseklerinin inşa edildiği yörenin çarpıcı mimarisi, Mısır'daki Gize'de inşa edilen dev piramitlerle aşağı yukarı aynı döneme denk gelir.

Sit alanının arkeologlarca 1940'ların sonlarından beri bilinmesine karşın, Caral'ın (eski adı Chupacigarro Grande) Geç Seramik Öncesi döneminden kaldığı ancak 2001'de Shady'nin araştırmalarının sonucunda anlaşıldı. Tarihler MÖ 2400 öncesinden MÖ 1700 dolaylarına kadar değişir. Alanın büyüklüğü ve inşaat hacmi göz önünde tutulduğunda, bu erken tarih şaşırtıcı sayılmaz.

Caral'ın merkezi alanında mütevazı evlerden ve taş duvarlı daha büyük meskenlerden oluşan sekiz kesim, daire biçimli iki çukur meydan, sayısız küçük tümsek, taşlardan ve nehir çakıllarından yapılmış altı büyük platform tümseği yer alır. Bu tümseklerin üstündeki tören odaları büyük olasılıkla merkezi bir dinin sembolleriydi. Caral'ın merkezi tümsek kompleksinin 300 m kadar güneybatısına düşen Chupacigarro kesiminde daire biçimli başka bir çukur meydan ve platform tümseği kompleksi vardır. Konut mimarisi ve temel yıkıntıları, Chupacigarro'yu ve Caral'ın merkezi tümsek alanını tek bir sit alanı halinde birbirine bağlar.

Büyük çaplı iki evrede inşa edilen Piramide Mayor (160x150 m) Caral'ın merkezi alanındaki en büyük platform tümseğidir. Bu yapı dört kat yüksekliğe (18 m) varır ve dört buçuk futbol sahasına denk bir alana yayılır. Caral'daki en küçük tümsek bile MÖ 3. binyılda Andlar'da inşa edilmiş diğer her yapı kadar büyüktür. Caral'ın merkezi alanı içinde kalan (20-40 m çapındaki ve 1-3 m derinliğindeki) daire biçimli iki çukur meydan ve



Yeşil Supe Vadisi'nin ve ötesindeki büyük dağ sırasının oluşturduğu arka manzarada, daire biçimli çukur avlusuyla Piramide Mayor'un (Büyük Piramit) görünüşü. Şaşırtıcı denecek kadar erken bir tarihteki titiz bir kent planlaması belirtilerinin bulunduğu Caral, büyük ve karmaşık bir kenti ve muhtemelen Amerika'daki en eski kentsel merkezdi.

Chupacigarro'daki meydan, Supe Vadisi'ndeki diğer sit alanlarında rastlanan örneklerle benzer.

Caral'da piramit inşası çevredeki bölgeden çeşitli sosyal grupların ya da tek bir merkezi kent halkının işbirliğine dayalı çabasıyla, tekrarlanan törensel uğraş sayesinde başarılmış olabilir. Bütün tümsek yapılarında aynı teknik kullanılırdı. Önce kesme taşla istinat duvarları inşa edilirdi. Daha sonra sazlardan örülen ve nehir çakılları ile kesme taş kırıkları doldurulan açık ağ çuvallar (*shicras*) inşaat

alanına taşınır ve tümseğin nüvesini oluşturmak üzere istinat duvarlarının iç kısmına olduğu gibi boşaltılırdı. Ardından kesme taş duvarların yüzeyleri birkaç renkli sıva katmanıyla özenli biçimde kaplanırdı.

Caral'ın muhtemelen binlere varan bir nüfusu vardı. İyi tasarlanmış mimari kompleksler, büyük yapıları inşa etmek için gerekli işgücü ve bu işgücünü örgütleme gereği, merkezi bir otoritenin yürüttüğü kent planlamasına işaret eder. Caral'daki tümsekle bağlantılı evlerin süslü, sıvalı, taş duvarlı odaları varken, diğer kesimlerdeki evler daha basitti ve tahta





direklerden, kamışlardan ve çamurdan yapılmıştı. Bu farklılıklar Caral'ın bütün sakinlerinin eşit statüde olmadığını gösterir. Platform tümseklerinin ebatındaki değişkenlikler de her tümsekle bağlantılı ayrı ev kompleksleri arasındaki sosyal ayrımları yansıtıyor olabilir.

Shady'nin kazıları, kent sakinlerinin aldığı hayvansal proteinin büyük ölçüde 23 km kadar batıdaki okyanustan geldiğini gösterir. Geri kalan beslenme, yabani ve ıslah edilmiş bitkilerin bir karışımına dayanırdı. En önemli ürünler giysi, ağ, sal ve kap kacak yapımında kullanılan pamuk ve kabaktı. Hasadı artıracak sulama sistemleri muhtemelen vardı. Pasifik kıyısına, Andlar'a ve hatta Amazon'a özgü egzotik ticari malların varlığı, Caral'ın uzak yerlerle irtibat içinde olduğunu gösterir.

Caral MÖ 1700 dolaylarında terk edildi ve onu çok geçmeden diğer Kuzey Merkez Kıyı yerleşmeleri izledi. Depremlerin, El Niño

Önceki sayfalarda: Caral'daki altı büyük platform tümseğinden biri olan Piramide de la Galeria'nın (Galeri Piramidi) önünde yer alan yaklaşık 2 m boyundaki taş monolit. Yüzeyleri kesme taşlarla, içleri ise taşların ve molozların bulunduğu ağ çuvallarla dolu olan bu heybetli yapılar toplu çalışmayla inşa edilmiş olabilir.

Aşağıda: Piramide Mayor'un önünde daire biçimli meydan ya da çukur ön avlu. Üstlerinde bir dizi tören odası bulunan tümseklerin avluları ve piramit merdivenleri belki de törensel geçit alaylarına sahne olan yerlerdi.



olayları sırasındaki sağanak yağışların ve yağışlardan sonra kayarak tarlaları örten kumların tarımı aksattığı ve muhtemelen bölgenin Geç Seramik Öncesi yerleşmelerinin çöküşüne yol açtığı yönünde bulgular ortaya çıkarılmıştır. İnsanların yaşamaya devam etmesine karşın, bölge eski önemine bir daha kavuşamadığı gibi, Caral'ın ve çağdaşı yerleşmelerin erken gelişmiş karmaşıklığındaki anıtsal inşa hacmine ulaşamadı.



LA VENTA

Olmeklerin Kraliyet ve Ayin Kenti

RICHARD A. DIEHL

La Venta değerli arkeolojik nesnelerin tükenmez bir madenidir.

MIGUEL COVARRUBIAS, 1944

Meksikalı sanatçı ve yazar Miguel Covarrubias'ın La Venta'ya ilişkin bu övgüsü yetmiş yıl önceki kadar geçerlidir. Orada bulunan nesnelerle aynı ölçüde önemli bir nokta ise, kentin modern dünyaya, uygarlığın evriminde yerkürenin tropikal bölgelerinin oynadığı rolü hatırlatıcı bir örneği sunmasıdır.

Danimarka asıllı Amerikan kâşif Frans Blom ile antropolog ve etnolog Oliver La Farge, 1926'da Maya harabelerini aramak üzere Meksika'nın Tabasco eyaletinde motorlu ufak şalupaları *Lupata*'yla Blasillo Nehri'nin yukarı çıkırına ilerlediler. Grijalva Nehri'nin taşkın ovasını kaplayan bataklıklardaki bir adada dikili taş anıtları olduğunu duydukları için, modern bilimsel araştırmaların odağına henüz yeni girmiş antik Maya uygarlığının doğu sınırlarını belirlemeyi umuyorlardı. Gelgelelim, buldukları taşlar kendi ifadeleriyle belli belirsiz "Mayamsı"ydı ve bilinen Mezoamerika kültürlerinin sanat ölçütlerinin hiçbirine uymamaktaydı. Aslında, Mayalardan yüzyıllarca önceye inen ve sonraları Mezoamerika'nın "ana kültür"ü diye anılacak olan Olmek uygarlığının kalıntılarıyla karşılaşmışlardı. İkisinin keşfe çıktığı çalılık ve bataklık arazideki yüksek zeminli "ada", şimdi La Venta olarak bilinen Olmek kentinin kurulduğu yerdi. La Venta MÖ 900-400 arasında, daha batıdaki Coatzacoalcos Nehri havzasında bulunan ve o sırada büyük ölçüde terk edilen San Lorenzo'nun peşi sıra, ikinci Olmek kenti olarak ortaya çıkmıştı.

La Venta'da arkeologların yürüttüğü sonraki araştırmalar, antik yerleşmenin kabaca 200 hektarlık alanı kapladığını ve belki 1.000'i bulan küçük yerleşik nüfusla bir Kraliyet/Ayin Kenti olduğunu ortaya koydu. Bu sakinler çok daha geniş bir toplumun seçkin tabakasıydı; onlara güç, otorite ve zenginlik kazandıran ise çevredeki hinterlandta oturan çiftçi, balıkçı ve zanaatkâr ahalinin desteğiydi.

Kentlerin hem maddi dünyada hem de yaratıcılarının ve sakinlerinin zihinlerinde yer alışı, La Venta'da çarpıcı bir açıklık taşır. La Venta'nın kentsel nüvesinin gözle görülür



La Venta'daki Sunak 5 adlı anıt. Tahtın ön tarafında değerli bir nesne sunarmış gibi bir duruşla ve kucağında bir bebekle kovuktan ya da mağaradan çıkan bir figür yer alır. Yan taraflardaki sahnelerde jaguar yavrusuna benzer yaratıkları dizginlemeye çalışan yetişkinler görülür. Yüksekliği 1,54 m olan anıt, Antikçağ'da ağır hasara uğramıştı.

unsurlarında, arkeologların “kompleks” olarak andığı ayrı toprak tümsek ve avlu yığınları öne çıkar; bunlar kuzeyin sekiz derece batısı yönelimli ve temelde simetrik bir hizayla yerleştirilmiştir. Tümseklerin üstünde direkli duvarlarla ve saz çatılarla inşa edilmiş evler ve tapınaklar vardı herhalde; ama kalıntıları çoktan yok olmuştur. Tablolar ya da dekorlar halinde kümelenmiş taş heykeller, La Venta'daki manzaranın diğer başat unsurunu oluştururdu. Bu muhteşem sanat eserlerinde, Olmek hükümdarları, ilahlar ve doğaüstü güçleri tasvir edilirdi. Bazıları tonlarca olmak üzere,

100'den fazla anıtın oyulmasında kullanılan taşlar çok uzak yerlerden asgari teknolojiyle ama hatırı sayılır mühendislik beceriyle ve büyük işgücü tahsisiyle getirilirdi. Olmek heykel sanatının alametifarıkası sayılan dört Devasa Baş, gerçek hükümdarları ya da ilahlaştırılmış atalarını tasvir ediyor olabilir. Diğer oyma eserler çok büyük dikdörtgen tahtlar (“sunaklar”), dik steller, doğal büyüklükte müstakil insan figürleri, insan ve hayvan formunda başka birçok heykeldir.

Yer üstündeki La Venta'yı tamamlayıcı bir vechhe, yerlerini sadece gömenlerin ve belki birkaç kişinin daha bildiği çok çeşitli mezarlar, irili ufaklı sunular ve zulalardı. Çoğu arkeolog bu saklı katmanların yer üstündeki şekillerle birlikte, üç boyutlu bir kozmogramı, yani

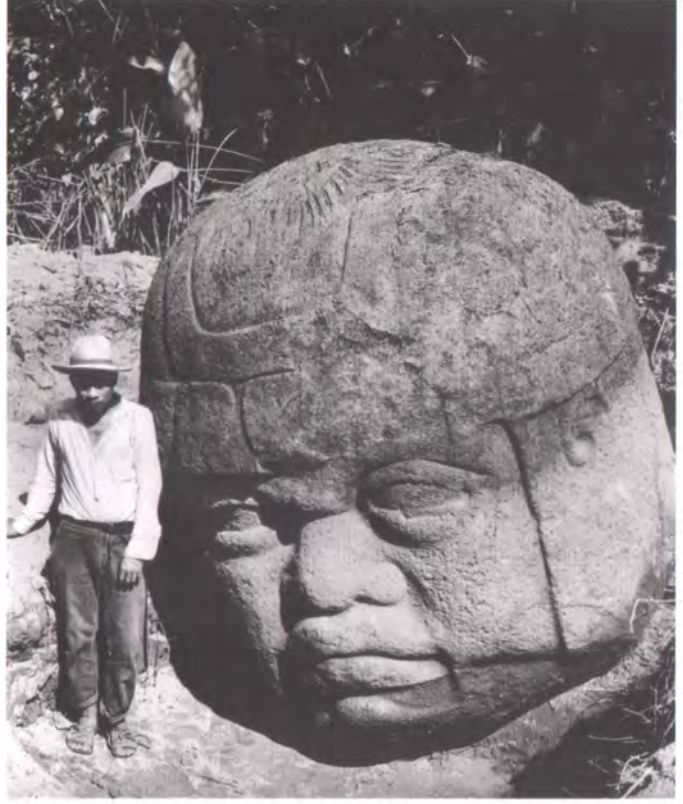


Olmeklerin kafasındaki evren tasvirini yaratmaya yönelik olduğunda hemfikirdir; ama kozmogramın asıl mesajı ve bileşenlerinin anlamları sonu gelmez tartışma konularıdır.

Kozmogramın başlıca gömülü unsurları, Mezarlar'ın yanı sıra, özel olarak seçilmiş kille kaplanıp derin çukurlara konulmuş tonlarca yılan taşı biçmeden oluşan dört Koca Sunu ve yeşil şist biçmeleriyle son derece geometrik bir düzende döşenmiş Mozaik Kaplamalar'dır. Mezarlar'ın içindeki kemiklerin çürümesine karşın, ölüleri bezemek üzere yeşimden ve başka nadir malzemelerden yapılmış çok çeşitli mücevherler ve süsler durmaktadır. Sunu 4'teki birçok gömülü unsur içinde belki de en olağandışı olanı, on altı taş heykelciğin yer

Yukarıda: La Venta'da bütün bölgeye hâkim konumdaki Piramit C'nin (30 m) havadan görünüşü. Yan taraflardaki çıkıntılar ve çukurlar bir amaçla yaratılmış olabileceği gibi, kentin 2.500 yıl önce terk edilmişinden sonraki doğal erozyon sonucu da olabilir.

Karşı sayfada: Piramit C'nin güneyindeki meydana bulunan Devasa Baş 1, büyük olasılıkla La Venta'nın son hükümdarının ya da belki ilahlaştırılmış bir atasının portresidir.



aldığı bir tablodur; tabloda taş baltalardan oluşan bir duvarın önünde dikili adamlar, diğer adamların önlerinden geçişini seyreder haldedir. Bu sahne, sununun fiilen yerleştirilişi sırasında düzenlenen gerçek bir törenin taklidi olabilir. Mücevherlerin ve heykelciklerin yapımında kullanılan yeşimin, deniz kabuklarının ve diğer egzotik malzemelerin Sierra de las Minas, Guatemala, Orta Meksika ve Pasifik kıyısı gibi uzak

yerlerden getirilmiş olması, La Venta merkezli yaygın ticaret şebekelerinin varlığını doğrular.

La Venta'nın MÖ 400 dolaylarında gerilemesinin ve terk edilmesinin sebepleri açık değildir; ama yerleşmenin çevresindeki nehirlerin ve delta ovasının mülle dolması, Olmek yöneticilerinin varlığına dayanak oluşturan kırsal halkı olumsuz etkilemiş olabilir. Her halükârda, "bataklıkta ada" Blom ve La Farge'in antik kentin cengelle kaplı harabelerini temizleyip çiftlikler oluşturmaya çalışan birkaç Nahuatl Yerlisiyle karşılaştığı 20. yüzyıla kadar esas itibarıyla ıssız kaldı.

MONTE ALBÁN

Kutsal Dağ'ın Zirvesinde

JAVIER URCID

Her şeye bir gizem, ıssızlık ve tam kasvet ruhu sinmişti.

[...] Sahiden bir hayalet kent gibiydi.

WILLIAM HENRY HOLMES, 1897

Meksika'daki Monte Albán, Kolomb öncesi Amerika'nın en eski ve en büyük kentlerinden biriydi. Küçük bir topluluk MÖ 500 dolaylarında Mezoamerika'nın güneybatı kesimindeki en büyük vadinin ortasında, çevredeki alüvyonlu ovalardan 400 m kadar yükselen heybetli tepeleri yerleşim alanı olarak seçti. Bu yerleşmenin yeniliği böyle bir konumun seçilmesindendi; özellikle de aşağıdaki vadinin binlerce yıldan beri meskûn olduğu, birçok köyü ve birkaç büyük kasabayı barındırdığı düşünüldüğünde. İlk sakinleri böylesine erişilmesi zor bir yerde yaşamanın ve erzak bulmanın güçlüklerini aşmaya bazı yarar-zarar dengeleri yöneltmiş olsa gerek. Artan sosyal eşitsizlik ve bölgesel çekişme süreçlerinin sonradan gösterdiği üzere, tepeye kutsal bir mahiyet kazandırmak, üzerinde hak iddiasında bulunmak ve savunmaya elverişli özelliklerinden yararlanmak elbette meselenin bir yanıydı.

Kuruluşunu izleyen iki yüzyıl içinde, Monte Albán büyüyüp kent boyutuna ulaştı, binlerce kişiyi oraya ve hemen yakınındaki hinterlanta çekti. Kentin gözlerden uzak ama özel olaylar için çok sayıda kişiyi barındırmaya elverişli olması tasarlanan nüvesi, dört bir yanda anıtsal binaların, yüksek piramit platformların, geçitlerin ve avluların çevrelediği görkemli bir Ana Meydan'la dönüşüme uğradı. Zamanla kentin yayılması çeşitli komşu tepelerin en alt yamaçlarını bile etkiledi; kent sakinleri arsalar ve yaşam alanları oluşturmak için sarp araziye değiştirdi. Kırmızı renkte enfes ön cephelerin ve badanalı evlerin bulunduğu heybetli kenti kilometrelerce öteden görmek mümkündü. En yüksek noktalarında oturma ayrıcalığına sahip olanlar, aşağıdaki vadiyi baştan başa seyredebilecek durumdaydı.

Bazı kesimlerde kayalık çıkıntılar, platformların nüveleri olarak kent düzeniyle bütünleştirilmişti; diğer kesimlerde alanı düzleştirmek için binlerce ton malzeme dökmek gerekmişti. Doğudaki bir tepe eteğinin barınmaya elverişsiz arazisi, sulama kanalları sistemiyle küçük ölçekli bir tarımsal üretim alanına dönüşmüş haldeydi; onun neredeyse karşısında, kentin en aşağıdaki batı sınırındaki geniş düz arazi bir pazaryeri işlevini görmekteydi. Kentin bazı kesimleri farklı dönemlerde inşa edilen ve kente

Monte Albán'daki Ana Meydan'ın güneyden görünüşü. Sağ tarafta, meydanın altında ayınlar için su dağıtımı amaçlı bir sarnıç yer alır. İçkale ve kraliyet defin anıtı arka taraftadır.



girişleri izlemeye ya da baskınlardan korunmaya dönük surlarla çevriliydi. Bir zamanlar Ana Meydan'da komşu binaların düz damlarından inen yağmur sularını taşıyan en az iki yeraltı su kanalının beslediği büyük bir sarnıç vardı. Ayınlar için su dağıtımına yarayan bu sisteme bir süre sonra törenle son verildi; ama Ana Meydan'ın içindeki ve çevresindeki diğer yapıların altından, yağmur sularının önce dik boğazlara, ardından göletlere yönltilmesini sağlayan tahliye kanallarının dolaşık kolları geçmekteydi.

Kent yöneticileri MÖ 400-MS 200 arasında yayılmacı bir politika izleyerek, vadiyi çevreleyen daha eski özerk devletler üzerindeki ekonomik, siyasal ve askeri denetimlerini artırdılar. Önemli yapıların ön cephelerini oluşturan megalitik taşların yazıtlarında iletilen kapsayıcı bir yönetim idealiyle, ortaya çıkmaya başlayan iç eşitsizlikleri ortadan kaldıracak şekilde, bir toplu kimlik duygusunu güçlendirdiler. Ekonomik ve siyasal doruğa ulaştığı MS 7. yüzyıl dolaylarında, 2.000 kadar sakini olan Monte Albán 8 kilometrekareyi aşan bir alanı kaplamaktaydı. Çevredeki vadiyi ve bazı bitişik bölgeleri siyasal hâkimiyeti altında tutmaktaydı.

Mezar 104'te bulunan büst biçimli seramik kaplar. Mahzen-mezar girişine konulan bu tablo, dört parçalı kozmos kavrayışını yansıtır. Ortadaki parça mezardaki kişinin atasını tasvir eder. Yağmur yağdıran bir büyücü gibi giyinmiştir ve yanında mısır koçanlarının timsali olan dört küçük kap vardır; böylece insanların mısırdan gelen kökeni canlandırılmış olur.



Gittikçe güçlenen metropol, zamanla farklı idari birimlere ayrıldı. Her birinin başındaki üst yönetici topluluğun odağını, bağlantılı meydana bir ikamet yeri ve bitişiğindeki tapınak, çevredeki yapılar ve küçük bir ata anıtı oluştururdu. En güçlü beş birimin merkezinde ayrıca bir oyun sahası vardı. Bu oyun sahalarında kraliyet mensubu ve soylu savaşıların, savaş esirlerine karşı çekişmeli bir top oyunu şeklinde göstermelik muharebeleri düzenlenirdi. En üst idari birim, kuzeyde göz alıcı bir içkaledeki konumuyla daha da öne çıkardı; içkalede büyük bir çukur meydan ve politikaların kararlaştırıldığı, anlaşmaların onaylandığı, adaletin dağıtıldığı ve kurban ayinlerinin düzenlendiği bağlantılı binalar vardı. Buranın en yüksek ve en kuytu noktasında, üçü yüksek piramit platformlara oturtulmuş dört mabetten oluşan anıtsal bir yapı düzeni yer alırdı. Ortasında bir ata anıtı bulunan küçük bir avlunun etrafındaki mabetlerin henüz kazılmamış dip kısımları muhtemelen kuşaklar boyunca kentin kaderine yön veren en güçlü hanedanları oluşturmuş evli çiftlerin gömüldüğü kraliyet mezarlarını barındırır. Bu erkek ve kadın hükümdarlardan birkaçının kimliği, hiyeroglifle yazılmış adlarından bilinmektedir.

Daha düşük mertebedeki yönetici topluluğa mensup ailelerin, kraliyet defin düzeninin daha mütevazı ölçekteki bir benzeriyle, değişen büyüklüklerde taş mahzen-mezarlar vardı; bunlar çoğu eve damgasını vuran bir ana taraçanın etrafındaki dört yapıdan birinin altında yer alırdı. Defin için seçilen yapının genellikle batıda yer alması, ölüm ile batan güneş arasındaki simgesel bir bağlantıya işaret eder. Mahzen-mezar, kuşaklar boyunca hane reislerinin istirahat yeri işlevini görürdü ve cenaze törenleri ya da ata ruhlarına yakarma ayinleri düzenlemek için oraya sürekli girilirdi. Yüksek mertebedeki ataların gerçek ya da kurmaca itibarı, MS 4. yüzyılda sosyal ayrıcalığı meşrulaştırıcı bir nitelik kazandı. Soylular ve kraliyet mensupları soy çizgisini ulu kuruculara bağlayan kayıtları kolektif hafızaya işlemek için, cenaze törenlerinde mezarların çeşitli kısımlarına ya da sunu olarak ölülerin yanına konulan nesnelere oymayla ya da boyayla yazdırırlardı. Bu strateji sosyal konumlarını kalıcılaştırmaya ya da çekiştirmeye yarardı. Taşınmaz mallar ve yağmur yağdırıcılığı, kurban sunuculuğu gibi özel makamlar üzerindeki hak iddiaları, tarımsal üretim uğraşını, kraliyet ve soyluluk hanedanlarının biyolojik üremesini öne çıkaran bir ideolojinin çerçevesine oturtulurdu.

Kent MS 9. yüzyılın sonuna doğru büyük çaplı bölgesel ekonomik ve demografik sonuçlar doğuran bir siyasal çöküş yaşadı. Monte Albán yavaş ama önüne geçilemez bir süreçle terk edildi ve merkezinde yer aldığı devlet çarpıcı biçimde küçüldü. Sonraki dört yüzyılda merkez harabeye dönerken, ihtişamına ilişkin anılar, molozların ortasına sunular bırakan ziyaretçileri çekmeye devam etti. Aztek İmparatorluğu'nun hegemonik çıkarlarının etkisini hissettirmeye başladığı 15. yüzyıla varıldığında, orada sadece küçük bir Meksika kışlası vardı. Bölgenin 17. ve 18. yüzyıllardaki yerlilerinin "Efendiler Tepesi", "Jaguar Tepesi", "Zenginlikler Tepesi", "Ketzel Tepesi" olarak andığı doruklar, şimdi Monte Albán (Beyaz Dağ) adını taşıyan bir Dünya Mirası Alanı'nın parçalarıdır. Bu büyük yerleşmenin özgün adları ise modern uzmanlar için ilelebet meçhul kalabilir.

TEOTIHUACAN

Zamanın ve Suyun Aktığı Yer

SUSAN TOBY EVANS

Tanrıların ortaya çıktığı yer [...] Teotihuacan'daydı.

BERNARDINO DE SAHAGÚN, 1569

Harika kent Teotihuacan, çöküşünden çok sonra kayıtlara geçen efsanelere göre, tanrıların ve bizzat zamanın doğduğu yerd. Yaklaşık MS 100-500 arasına denk gelen en parlak döneminde, 1.600 km kadar doğuda yaşayan Mayalar gibi uzak kültürlerden saygı görürdü. Gerçek ve modern anlamıyla kozmopolit bir kentti: Cennetin ve ahiretin bulunduğu bir dünya merkeziydi; 350 km güneydoğudaki Monte Albán'dan ve 200 km doğudaki Meksika Körfezi düzlüklerinden gelme topluluklarla, çok-etnisiteli karmaşık yapıya sahip bir başkentti. Tüccarları antik Meksika'nın ve Orta Amerika'nın her yanındaki beldelere mallar taşırdı ve simgeleri başka yerlerdeki hükümdarlar için iktidarın kalıcı amblemleriydi.

Teotihuacan'ın büyüklüğü nüfuzuna denkti. MS 400'e doğru 20 kilometrekareyi aşan alanıyla ve belki 100.000'e ulaşan nüfusuyla, Aztek İmparatorluğu'nun başkenti Tenochtitlan'ın bu konumu elde ettiği MS 1519'a kadar, Amerika'daki en büyük kentti. Başlıca anayollarının ve anıtlarının doğrultuları, titiz ölçülere dayalı boyutları ve orantıları, doğal çevreye ve manevi kozmosa uyumun sıkıca gözetildiğini açığa vurur. Piramitlerin ve konut yerleşkelerinin ızgara biçimli düzeninin modernliği, Eskidünya'da ve Yenidünya'daki diğer birçok antik kente özgü dolambaçlı sokaklarla çarpıcı bir tezat oluşturur. Kentin kurulduğu tepenin doğal eğimine çapraz ızgara düzeni, yağmur sularının fiilen kent içinden akarak memba hattına varmasını sağladı; böylece gökten ve yeraltından gelen sular, devlet denetimindeki su tapınaklarıyla kutsanmış bir kanal sisteminde birleşirdi. Geniş çaplı sivil mühendislik en kıt temel kaynak suyla maddi ve manevi ilişkiyi değiştirdiğinden, Teotihuacan'ın kentsel gelişimi kentteki dinin evrimiyle ağ gibi sarılmış durumdaydı.

Kentin yöneticileri ve mimarları tam oturmuş haliyle ilahlara yakışır bir kentsel yapıyı tasarlayıp kurmuş gibi görünse de Teotihuacan Vadi'sine yerleşim zorlu iklimden dolayı geç ve ağır bir süreç izledi. Şimdiki Mexico'nun 40 km kadar kuzeydoğusunda 2.240 m rakımlı, soğuk ve kurak bir bölge olarak, uzun bir don mevsimi vardı ve sağanaklarla inen düşük yıllık yağış yüzünden

Ay Piramidi'nin tepesinden görünüşüyle Güneş Piramidi. Teotihuacan'ın en büyük yapısı ve Amerika'daki en büyük yapılardan biridir; birkaç aşamada inşa edildi ve nihai büyüklüğüne MS 225'te ulaştı. Uzaktaki dağ sırası zemininde hatları gördüğümüzde, mimarlarının temsili bir dağa benzetme niyetini kavrayabiliriz.





vadi yamaçları sel yataklarıyla kaplıydı. Dolayısıyla temel gıda ürünü mısırın ekimi için iyi planlanmış yoğun tarıma gerek vardı. Şimdi Mexico'nun bulunduğu daha sıcak ve daha yağışlı güneybatı kesimi gibi verimli bölgelerdeki nüfus fazlası, zamanla Teotihuacan Vadisi'ne yerleşti. O dönemin en büyük merkezi Cuicuilco, büyük yanardağların gölgesindeydi. Yaklaşık 2.000 yıl önce lav örtüsüyle öylesine derine gömüldü ki 20 m'yi bulan en yüksek piramidi Yeniçağ'da ancak kaya matkaplarıyla kazılarak ortaya çıkarılabilecekti.

Teotihuacan'ın nüfusu Cuicuilco'nın yıkılışından sonra patlama gösterdi. Çoğu uzman oradan gelenlerin Teotihuacan'ın işgücü haline geldiği ve o dönemde yükselen büyük piramitlerin yüzey şekilleriyle uyumlu ve yağmur sularının akışını düzenlemeye elverişli bir plana göre, kent halkının yönetiminde bu işçilerce inşa edildiği kanısındadır. Sonraki bir kültürün verdiği adla "Ölümler Sokağı"nın büyük kuzey-güney eksenini, kuzeyin biraz doğusuna yönelimliydi, Güneş Piramidi'nin dibindeki bir mağaradan batı ufuk işaretini görüş hattına dikeydi. Böyle bir doğrultu Teotihuacanlıların, Mayaların ve diğer Mezoamerikalıların hesaplamasına göre mevcut evrenin başlangıcı sayılan MÖ 11 Ağustos 3113'teki göksel düzenin anısına seçilmiş olabilir.

Kentteki anıtların en eskisi, Ölümler Sokağı'nın kuzey kesimine hâkim konumdaki Ay Piramidi'dir. Güneş Piramidi ise orta kısma hâkimdir. Son büyük anıtlarla, sokağın iki yanına sıralanan bir güney kompleksi oluşturuldu. Bunların her biri yaklaşık yarım kilometrekareyi kaplayan iki geniş alana denk düşüyordu: Doğudaki Tüylü Yılan Piramidi "Ciudadela"yla (İçkale) çevriliydi ve batıdaki Büyük Yerleşke'ye bakıyordu. İkisinin arasında ve Ölümler Sokağı'na dikey hatta, doğuya ve batıya doğru kilometrelerce uzanan düz bir anayolun eksenini geçiyordu.

Üç büyük piramit-tapınağın inşası birkaç yüzyılı alırken, halkın büyük bir bölümü derme çatma evlerde oturdu. Piramitlerin ve çevrelerinin büyüklüğü başlı başına büyük inşaat yatırımının bariz bir ifadesi olmakla birlikte, gerekli çabanın ancak küçük bir kısmını yansıtır. Güney kompleksinin ortaya çıkışından önce, vadinin en büyük nehri (şimdiki adı Rio de San Juan) inşaat alanı boyunca akmaktaydı. Nehrin rotası yarım kilometreyi aşkın bir kesitte değiştirildi ve bu mesafenin yarısı kentin izgara düzenine uyumlu hale getirildi; böylece Ölümler Sokağı'nı enlemesine kesen nehir, güney kompleksinin kuzey kenarını dolandıktan sonra, güneye ve ardından batıya dönen bir akışa kavuştu. Bu doğu-batı şeridi, kente batıdan girenlere Tüylü Yılan Piramidi'nin ön cephesine doğrudan bakan ısıltılı bir görüş hattı sunardı. Üstünde bir tapınak bulunan piramidin yontulmuş ve boyanmış yedi

katı, rotası değişen nehri çağrıştırmaya alçak kabartma hatlarıyla yüzer gibi görünen tüylü yılanlarla kaplıydı.

Teotihuacan'ın piramitleri defin anıtlarıydı. Kentin tarihindeki son piramit özellikle pahalıya mal oldu; bu yapının altında can vermiş yüzlerce insan yatar. Birkaç on yıl içinde hasara uğrayan ön cephe, ikonografi planının ve insan canı israfının anısını silmek istercesine, çok basit bir eklemeye örtüldü. Tüylü Yılan'ın kent için önemi sürse de geniş çaplı değişiklikler manevi ve ekonomik güce yeni perspektifler getirdi.

Teotihuacan'ın havadan çekilmiş bu fotoğrafında, çarpıcı anıtsal izgara düzeni ve (kuzeyden güneye) üç piramit görülür: Ay, Güneş ve Tüylü Yılan (aşağıda ortada). Ölümler Sokağı'nın güney yarısı boyunca uzanan zikzaklı ağaç sırası, güney kompleksinin inşasından önce rotası değiştirilen nehir yatağıdır.

Çabalar kentsel ve tarımsal su tahliye sistemlerinin düzenlenmesini ve kent halkının barınma sorununun çözülmesini de kapsayan pratik meselelere yöneldi. Kentin ızgara sistemine uygun hizayla yaklaşık 2.000 konut yerleşkesi inşa edildi. Genelde yerleşkeler ortalama 60 m kenarlı kare biçimindeydi; penceresiz dış duvarların koruduğu iç kısım, açık taraçalar etrafındaki tek kat odalardan oluşan öbeklere ayrılmıştı. İnşaat kalitesi ve eşya bolluğu açısından, yerleşkeler epeyce değişkendi. Muhtemelen kentin idare sarayı olan Ölüler Sokağı Kompleksi adlı en büyük yerleşkenin her kenarı 300 m'nin üzerindeydi. Sosyal yelpazenin öbür ucunda, kentin güney kenarındaki Tlajinga gibi, taraçalar etrafındaki bitişik odalardan oluşan dağınık öbekler vardı. Zacuala, Tepantitla ve Tetitla gibi sağlam yapılı konaklar, büyüklük ve kalite bakımından iki uç arasında sayılırdı. Quetzalpapalotl gibi bazı yerleşkelerde ve Ciudadela yerleşkelerinde rahipler kalmış olabilir.

Yerleşkelerin etrafından ve içinden geçen su tahliye sistemleri, incelikli kent planlamasının kanıtlarıdır. Bunlar kent halkının sağlığına katkıda bulunmanın yanı sıra, kentin pınarlarından dışarıya doğru yayılan sulama sistemini beslerdi. Dolayısıyla oradaki verimlilik, yağışa bağımlı yamaç üstü tarlalara kıyasla birkaç kat yüksekti. Kent halkı için kritik bir dönemece denk gelen bu gelişmeler gıda stokunu artırdı.

Teotihuacan sanatında zamanla ideolojik vurgu yağmurla ilişkilendiren Tüylü Yılan'dan,





Yukarıda: Teotihuacan duvar resmi sanatının üslup görenekleri, günümüzde bakan birini zorlasa da bu duvar resmindeki mesajın suya tapmayla ilgili olduğu açıktır. Tapınak (solda) zenginlik ve güç simgeleriyle (jaguar postları, yeşimler ve tüyler) kaplıdır; girişinden ise pınar suyu fışkırır. Hükümdarlığı simgeleyen jaguar, önünde saygıyla diz çökmüş haldedir.

Karşı sayfada: Tüylü Yılan adlı ilaha Mezoamerika'nın her yanında tapılırdı ve Teotihuacan'daki tapınak-piramidi kentin üçüncü büyük anıtydı. İlahın bir tüy çerçevesinden çıkan yontma başları, yapı katlarının yüzeylerinde sürekli işlenen bir motifti.

hükümdarların gücünün yanı sıra pınar suyunu çağrıştıran jaguarlara kaydı. Bu değişim konut yerleşkelerinde birçok doğaüstü varlık türünün, ayrıca gösterişli giyinmiş devlet ve kült yetkililerinin tasvir edildiği duvar resimlerinde belirgindir. Tetitla yerleşkesindeki bir örnekte, iktidar donanımı içinde olan ve bir pınarın üstünde inşa edilmiş bir su tapınağına bakan bir jaguar görülür. Gerek jaguarın kıyafeti, gerekse tapınağın bezemeleri Mezoamerika'nın her yanında ikonografik anlam taşıyan nadir ve pahalı malzemeleri birleştirir. Jaguar postları hükümdar tahtlarına serilirdi ve yeşim taşından kurslar antik Meksika'daki en değerli malzemeydi. Tasvirde tapınak ve jaguar, nadir tropikal ketzal kuşunun uzun yeşil tüylerinden sorguçlarla kaplıdır.

Uzak mesafe tacirleri kente, Mezoamerika'nın her yanında rağbet gören yeşil obsidyen gibi Teotihuacan ürünleriyle takas etmek üzere yeşim taşları, jaguar postları ve ketzal tüyleri getirirlerdi. Ayrıca

Teotihuacan tarzındaki çömlek kapları başka yerlere götürülürdi; kaplardan bazılarının sıvalı ve boyalı yüzeylerinde, duvar resimlerinin sade ve küçük ölçekli versiyonları vardı. Tacirler beraberlerinde zaman döngüleri, hükümdarlığın meşriyetine ve önemli ilahların üstünlüğüne dair fikirleri de taşırlardı. Maya düzlüklerindeki birkaç önemli merkezde, özellikle Tikal'da ve Copán'da MS 400'den önce Teotihuacan'ın doğrudan etkisi görülür; bu süreçte Teotihuacan'la bağlantılı bir hükümdar da başa geçmiş olabilir. Hanedan kesintileri kısa ömürlü olsa da Mayalar, Teotihuacan'ın gerilemesinden yüzlerce yıl sonra da oradan alınma iktidar simgelerini kullandılar.

Teotihuacan MS 6. yüzyıl başlarında Ölüler Sokağı'ndaki anıtların tahrip olmasına yol açan büyük yangından sonra gerileme sürecine girdi. Belki iç isyandan, belki de dış istiladan kaynaklanan bu olay, kentin hayati önemdeki törensel nüvesini yok etti. Nüfus hızla düştü ve çeperdeki birkaç mahallede kümeleşti. Yüzyıllarca varlıklarını sürdüren bu yerleşmeler günümüzde Teotihuacan Dünya Mirası Alanı'nı çevreleyen modern kasabalara dönüşmüş durumdadır.

TİKAL

Maya Uygarlığı'nın Potası

SIMON MARTIN

Geçtiğimiz yüksek tepeler arasında çeşitli eski binalar vardı ve içlerindeki daireleri seçebildiğim bazıları özellikle dikkatimi çekti; çok yüksekte olmalarına ve takatimin azalmasına karşın, (zorlukla da olsa) tırmamp içlerine girdim. Hepsi de çatılı ve [...] iç kısımları badanalı küçük inziva hücrelerinin ve birçok oturma odasının bulunduğu birer manastır şeklindeydi.

ANDRÉS DE AVENDAÑO, 1696

Yarı aç, susuz ve bulunduğu yeri ancak belli belirsiz kestirebilen Fransisken keşiş Andrés de Avendano 1696'da Maya ormanlarında büyük bir harabeye rastladı. Geçtiği bölgenin birçok yıkık kentin ıssız kalıntılarını barındırmasına karşın, yukarıda alıntılanan tasvir en çok Tikal'a uyar ve orayı gören ilk Avrupalı olduğu neredeyse kesindir.

Tikal timsalleşen mimarisiyle antik Maya kültürünün imzasına dönüşmüştür. Cengel örtüsünü delip yükselen keskin eğimli piramitlerinin görüntüleri, kitap kapaklarından kâğıt paralara kadar her şeyde yer alır; profilleri öylesine egzotiktir ki, ilk *Yıldız Savaşları* filminde bile kullanılmıştır. Günümüz Guatemala'sının gurur verici bir amblemi olan Tikal, artık orada ayin düzenlemelerine ve sunularda bulunmalarına izin verilen Mayalar için gittikçe öne çıkan bir simgedir.

Tikal'a ilişkin doğru dürüst haberler ancak 19. yüzyılda verildi ve Pennsylvania Üniversitesi Müzesi'nin kazılara başladığı 1955'te, hâlâ büyük ölçüde günışığına çıkmamış durumdaydı. Tam 14 kazı sezonu boyunca derin çukurların erken dönem tarihine ışık tutmasıyla ve bir harita çıkarma programının dış sınırlarını belirlemesiyle, yerleşmenin çapı ve karmaşıklığı belirginleşti. Sonraki projeler, özellikle Guatemala hükümetinin yürüttüğü projeler bu tabloyu genişletip netleştirdi. Başlı başına aydınlatıcı olan harita, çok az sayıda kalıcı sakiniyle bir tapınak öbeğinin ormanda tek başına durduğu şeklindeki eski "törensel merkezler" görüşünü yıktı. Aksine, sonraları Maya dünyasının her yanında saptanan düşük yoğunluklu şehircilik modeline uygun olarak, merkezî nüveden her yana doğru binlerce evin yayıldığını gösterdi. Bu





Yukarıda: Kuzey İçkalesi'nden Tikal merkezinin şimdiki görünüşü. Tapınak I, Tapınak II, Orta İçkale'nin kraliyet sarayı ve daha ötede henüz kazılmamış Tapınak V'in ana hatları Büyük Meydan'ı çevreler.

Karşı sayfada: Meçhul bir Tikal kralının bu seramik figürü, Tikal hükümdarlarının bir zamanlar kuşandığı süslü giyime (egzotik tüyler, dokumalar ve yeşim mücevherleri) dair bir fikir verir. Figürün kapağını oluşturduğu tütsü kabında, kristalleşmiş bir ağaç reçinesi olan hoş kokulu kopal, tanrılara sunu olarak yakılırdı.

hatırı sayılır nüfus gür bir cengelde değil, hiç kuşkusuz meyve ve yararlı ağaç bahçeleriyle birlikte mısır, fasulye ve kabak yetiştirilen ekili bir arazide yaşamaktaydı.

İnsan yerleşiminin 1.800 yıl öncesine indiği Tikal, tarih sahnesine MÖ 800-600 arasında yüksek sırtlardaki iki mezra ve bir bataklığın çeperi boyunca uzanan üçüncü bir mezra olarak çıktı. Sırtların üstünde sağlam yapılar ise ancak MÖ 300'lerden sonra ortaya çıktı; Kuzey İçkalesi'nin ve Kayıp Dünya Kompleksi'nin büyük platformları ve düzleştirilmiş meydanları, Tikal'ın önemli bir yere dönüştüğünün işaretleriydi. Bununla birlikte Nakbe, Ichkabal ve El Mirador gibi kentlerin gölgesinde kaldı ve ancak Klasik dönemin başladığı MS 200 dolaylarında güçlü konuma kavuştu. Bu olay Maya kültüründe, birçok büyük yerleşmenin terk edildiği ve Tikal gibi ayakta kalan yerleşmelerde bir dizi yeni unsurun (özellikle

tarihsel metinler taşıyan anıtlar) ortaya çıktığı önemli bir değişime denk gelir.

Kuzey İçkalesi gelişerek Tikal'ın kralları için bir nekropole dönüştü ve önünde Büyük Meydan Klasik dönem kentinin ana odağı haline geldi. Bazıları kraliyet defin mabetleri olan yüksek tapınak piramitlerinin 7. ve 8. yüzyıllarda dikilmesi, daha çarpıcı bir silüet yarattı. Aynı dönemde kentin daha uzak kısımlarını merkeze bağlamak üzere bir dizi geniş set inşa



Tikal'daki en yüksek piramit olan Tapınak IV'ün iç kutağına ait bir ahşap üst pervazdan bu detayda, rakip Naranjo Krallığı'ndan 744'te ele geçirilen gösterişli bir kraliyet tahtirevanının parçası olan bir tanrı sureti görülür.

edildi. Büyük Meydan'ın güney kenarında yer alan ana kraliyet sarayı Orta İçkale, zaman içinde sürekli değişime uğrayan bölmelerin ve çevrili avluların sık bir yığını şeklindeydi. Ona katılan diğer görkemli kompleksler (muhtemelen soylu ailelerin ikametgâhları) iç nüvenin etrafında bir halka oluşturdu. Kent daha uzak bir mesafede, sıkıştırılmış topraktan bir siperle desteklenmiş bir hendekten oluşan

ve uzunluğu 25 km'ye varan tahkimatla çevrildi. Düzenin açıkça savunmaya dönük olmasına karşın, birçok boşluk vardır ve güneyde hiç hat yoktur. Besbelli ki bir özel ihtiyaç döneminde başlatılan sistem yarım bırakılmıştı.

Oyma kireçtaşı anıtlarda ve mimari unsurlardaki yazıtlar ortaktır; ama gerçek anlamda ancak 1970'lerde ve 1980'lerde okunabildiler. Günümüzde Tikal'ın tarihinin ana hatlarını ortaya koyabilecek ve arkeolojik kayıtlarla önemli bağlantılar kurabilecek durumdayız. Tikal'ın Klasik dönem hanedanının kökenini MS 100 dolaylarına, yani en az 28 kraliyet ardılınca yüceltilen kurucusu Yax Ehb Xook'a kadar indirebilmekteyiz. Önceki krallar hakkında çok az şey bilinse de 14. kral Chak Tok Ich'aak'ın döneminde Orta Meksika'daki uzak Teotihuacan devletiyle önemli temasları görmekteyiz. Birkaç yazıt 378'de yaşanan bir güne değinerek, Sihyaj K'ahk' adlı birinin gelişini ve Chak Tok Ich'aak'ın ölümünü anlatır. Bu olaylar mevcut Tikal rejiminin devrilişini yansıtıyor gibidir. Bir yıl sonra başa geçen yeni bir kral ve onu himaye eden Sihyaj K'ahk', özgün Orta Meksika giysileri içinde tasvir edilir. Teotihuacan tarzı sanatta ve eserlerde bir atılım tam da bu noktada karşımıza çıkar. Bu 15. Tikal kralının babası Teotihuacan'la güçlü yakınlıklar gösteren bir ad taşır ve hatta bu büyük metropolün bir yöneticisi olabilir.

Bu olaylar Tikal açısından neredeyse iki yüzyıl süren refah ve belirgin bölgesel hâkimiyet dönemini başlattı. Ancak Tikal rakipsiz değildi ve 21. kral Wak Chan K'awiil 562'de ağır bir yenilgiye uğradı. Muhtemelen bu darbeyi vuran ve ondan asıl kazançlı çıkan güç, anlaşıldığı kadarıyla başkenti 7. yüzyıl başlarında Calakmul'a taşınana kadar Dzibanche olan gizemli "Yılan" Krallığı'ydı. Yenilgiyi Tikal'ın eski konumuna kavuşmaya çalıştığı uzun bir mücadele izledi; 26. kral Jasaw Chan K'awiil'in 695'te Calakmul'a karşı zaferiyle başarıya ulaşıldı. Jasaw'ın oğlu Yik'in Chan K'awiil'in önde gelen Calakmul müttefiklerinden El Peru'yu 743'te ve Naranjo'yu 744'te yenmesiyle ve görünüşe bakılırsa her ikisinin kralını esir almasıyla, yeni bir altın çağ başladı.

Fakat bir ya da iki kuşak içinde Tikal'ın konumu, 9. yüzyıl başlarında kriz noktasına varan bölgesel bir gerilemeye bağlı olarak tekrar inişe geçti. Ardından nüfus hızla düştü, her türlü yapı ve anıt inşası durdu. Canlılığın bir ölçüde sürdüğü çeperdeki daha küçük yerleşmelerin yöneticileri bodur steller diktiler ve Tikal soy çizgisiyle aynı kraliyet unvanlarını kullandılar. Uzun bir boşluktan sonra Tikal'ın Büyük Meydan'ındaki son anıt 869'da inşa edildi; ama artık ölümcül gerileme içindeki kent (derme çatma mahaller dışında) 900'lere doğru terk edildi.

Günümüzde Tikal küçük bir ulusal park içindedir ve bölgesel turizm açısından bir çekim merkezidir. Ziyaretçilerin ve sağladıkları gelirin tropikal ormanı kurtarmaya yetip yetmeyeceğini zaman gösterecek ama belirtiler iyi değil. Kuzey Guatemala'nın jaguarlar, tapirler, papağanlar ve diğer egzotik canlı türleri için bir sığınak olan doğal ortamı, ağaç kesme ve tarla açma kuşatması altında hızla kayboluyor. Elektrikli testere sesleri belki çok uzakta olsa bile, yıkımın yol açtığı pus bir meltemle sit alanını örtebilir.

PALENQUE

Maya Altın Çağı'nın Kraliyet Metropolü

GEORGE STUART

Ülkelerin yükselişine ve düşüşüne dair bütün aşamalardan geçmiş görgülü, kibar ve kendine özgü bir halktan geriye kalanlar işte karşımızdaydı; altın çağı ulaşmış ve ardından yok olup tamamen meçhule karışmışlardı. [...]
Krallarının harap sarayında kaldık; ıssız tapınaklarını ve yıkık sunaklarını görmeye gittik; dolaştığımız her yerde onların sarı, zenginlik ve iktidar komusundaki zevkinin, becerisinin ipuçlarını gördük.

JOHN LLOYD STEPHENS, 1841

Önceki birkaç ziyaretçinin anlattıklarıyla meraka kapılan seyahat yazarı John Lloyd Stephens ve arkadaşı mimar Frederick Catherwood, Orta Amerika'nın ve Chiapas'ın yolunu tuttular. Copán'a ve diğer görkemli Maya harabelerine, hastalığın, böceklerin ve sağanak yağmurların insanı bezdirdiği altı aylık zahmetli bir yolculuktan sonra bile, Palenque'de gördükleriyle Stephens'in şaşkına dönmesi olağandı. O zamandan beri 175 yıl geçmiş olsa bile, Palenque'nin zarif mimarisini dağ dekoru içinde görmek, insanda buranın Antikçağ Amerikas'ının, hatta belki dünyasının en güzel kentlerinden biri olduğu izlenimini uyandırır.

Harabeler Chiapas yaylalarının kuzeye bakan yamacının ortasındaki bir sahanlığa sıkışmış 2,2 kilometrekarelik bir alanı kaplar. Bu uygun görüş noktasından, Palenque geniş ve verimli bir ovaya bakar. Birçok nehir (Murciélagos, Otolum ve başkaları) az rastlanır bir bollukla yükseltelerden indikten ve kentin içinden geçtikten sonra, ova boyunca 145 km ötedeki Meksika Körfezi'ne doğru akar.

Palenque'nin günümüzde büyük ölçüde araştırılmış, temizlenmiş ve restore edilmiş merkezine hâkim olan heybetli Saray, kabaca dikdörtgen bir planla yaklaşık 8.000 metrekaresi kaplayan tonozlu geçitlerden, odalardan ve avlulardan oluşan karmaşık bir sistemdir. İçinde meşhur Kule yükselir. Güneybatı köşesinde yüzü kuzeye, sırtı ise bir dağ yamacına dönük Yazıtlar Tapınağı ile bitişiğindeki Tapınak XII ve Tapınak XIII büyük bir meydana bakar.

Bu yapı topluluğunun ve Top Sahası'nın ötesinde, meydanın kuzey sınırını oluşturan Kuzey Grubu ve komşu binalar yer alır. Onların gerisinde aşağıdaki ovaya inen dağ yamacı başlar. Saray'ın güneydoğusunda, setlerle çevrili Otolum Nehri'ne bağlanan sukemerinin karşısında, iki önemli bina öbeği daha yükselir: Haç Grubu ve güneye düşen bitişiğindeki yapı üçlüsü.



Frederick Catherwood'un 1844 tarihli taşbaskısında Palenque'nin genel görünüşü. Arkasında dağ dekoru yükselen Saray solda, azametli Yazıtlar Tapınağı ise ortada yer alıyor. Catherwood'un eserlerinde pek görülmeyen dikey abartı, sanatçının belki de bozulan sağlığıyla ağırlaşan hafıza kusurunu yansıtır olabilir.

Palenque'de yıllarca yürütülen titiz kazılar, seramik dizisi üzerindeki analizlerle ve sanat, mimarlık ve hiyeroglif metin yorumlarıyla birlikte, MÖ 1. binyılın başından, kentin MS 1000'den kısa bir süre önce terk edilmesine kadar yaklaşık 2.000 yıllık zengin bir tarihi açığa vurur. Burası ilk başta yöredeki birçok küçük yerleşmeden sadece biriydi. Yayla vadilerinin ve aşağıdaki ovanın verimli topraklarının çektiği çiftçilerden ve mülk sahiplerinden oluşan dışa kapalı ve kendine yeterli bir topluluğu barındırıyordu. Her tarafın sulak oluşu nedeniyle, yerleşmeye önce "Büyük Su"

anlamındaki Lakamha' adı verilmişti. Yüzyıllar geçtikçe, büyüyen bir nüfusun ihtiyaçlarıyla birlikte dış temaslar arttı. Milattan sonraki ilk yüzyıllarda Palenque'nin zengin bir bölgesel başkent olarak öne çıkmasına uygun zemin oluştu.

Palenque'nin sayısız, uzun metinli ve zarif hatlı hiyeroglif yazıtlarının halen süren bir çalışmayla çözülmesi, kendi anlatımlarıyla antik Mayaların kozmolojisine ilişkin en eksiksiz tabloyu sağlamış bulunuyor. Yazıtlarda kentin üç doğaüstü koruyucusu, ilahi atalar ve kutsal gök, yer ve su diyarları anlatılır. Bu efsanevi tarihin bütün önemli olayları "Uzun Sayım" aracılığıyla sonsuzluk içine oturtulur. Şu anda geçerli bağıntıya göre MÖ 1. yüzyıldan MS 10. yüzyıl başına kadar kullanılan bu ayrıntılı sistem, son Büyük Döngü'nün efsanevi tarihi

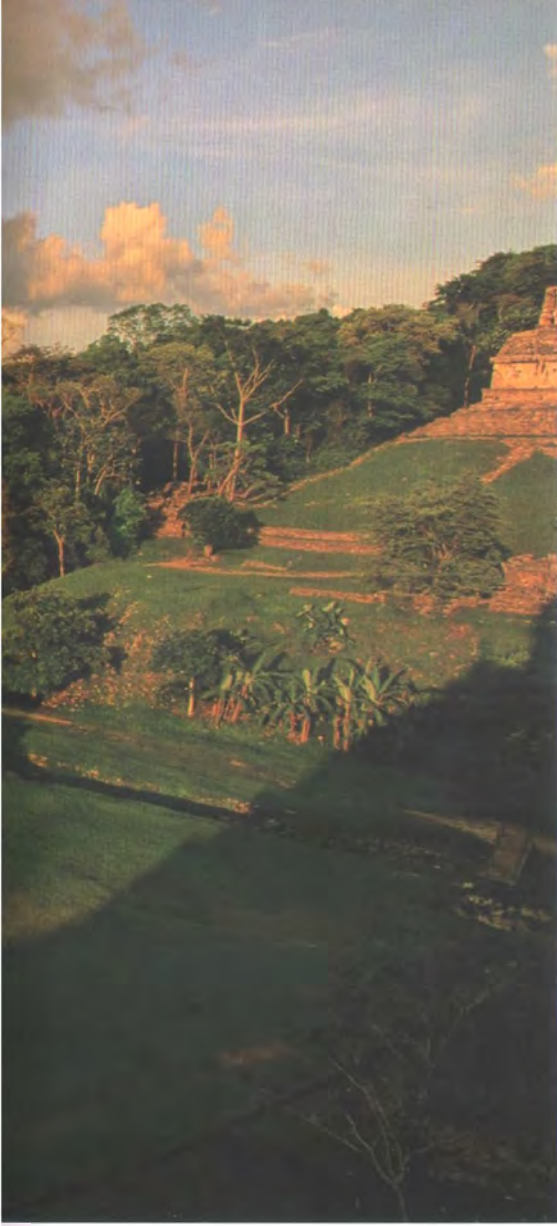


MÖ 11 Ağustos 3113'ten beri geçen günlerin sayısını, bildiğimiz 10 tabanlı sistem yerine 20 tabanlı sistemle kaydeden bir konumsal gösterime dayalıydı. Genellikle ifade edilen beş dönem Bak'tun (144.000 gün), K'atun (7.200 gün), Tun (360 gün), Winal (20 gün) ve K'in'dir (1 gün). Maya kâtipleri bu Uzun Sayım dizilerini izleyerek, her 18.980 günde ya da bizim onluk sayı sistemimizle yaklaşık her 52 yılda bir tekrarlanan bağlantılı iki döngünün bir ifadesi olan "Takvim Turu"nun gününü ve ayını eklerdi. Böylece Palenque'deki ve başka yerlerdeki Mayalar, her tekil günü geçmiş ve gelecek zaman sonsuz aralığı içinde kaydedebilirdi.

Uzun Sayım tarihli metinler MS 431'den 700'lerin sonuna kadar Palenque'yi yöneten bir dizi kralın ve kraliçenin adlarını da verir. Ayrıca

Yukarıda: Saray kompleksi Palenque'nin kraliyet maiyetinin ikamet ettiği yerd. Binaların, avluların ve onları süsleyen kabartmaların çoğu, Palenque'nin "Krallar Kralı" Pakal'ın 7. yüzyılın sonlarına denk gelen döneminden kalmaz.

Karşı sayfada: "Kızıl Kraliçe"nin yeşim maskı. Pakal'ın defin tapınağına yakın bir mezardaki lahitte bu maskla bulunan orta yaşlı kadın iskeleti büyük olasılıkla Pakal'ın eşine aitti. Maskin üstünde yeşim boncuklar ve adına kaynaklık eden kırmızı sülüğün vardı.



Palenque'nin ve komşu kentlerin katıldığı savaşlardaki askerî zafer ve yenilgileri anlatır. Palenque için 235 km doğusundaki başrakibi Calakmul başlı başına bir sorundur. Saray avlularından birindeki yazıta göre, Calakmul savaşçıları 7 Nisan 611'de Palenque'yi bir baskınla ele geçirdiler. Krallığın sonraki beş yılda bağlı devlet konumunda kalması belki de Palenque tarihinin dip noktasıydı. Ama Antikçağ Amerikası'nın gerçek kahraman kişiliklerinden birinin sahneye çıkışıyla, kentin talihi tersine döndü. II. K'inich Janab Pakal (ya da kısaca Pakal) adlı bu kral MS 615'ten 683'e kadar hüküm sürdü.

Pakal döneminde Palenque'nin "Altın Çağ"ı ayın takviminin 9.11.0.0.0'a, yani Uzun Sayım'ın on birinci K'atun'unun sonuna vardığı 12 Ekim 652'de başladı. Saray bir yeraltı bölmeleri kompleksinin üstündeki gösterişli salonlarıyla ve özel avlularıyla yeni baştan inşa edildi. Bu büyük yapının özel bölmelerinden biri Ev E'deki Taht Odası'ydı; annesinin Pakal'a taç giydirişinin tasvir edildiği Oval Tablet, duvara gömülü halde tahtın yukarısındaydı.

Kraliyet ailesinin, ayrıca kâtipleri ve takvim rahiplerini kapsamak üzere diğer seçkin maiyet mensuplarının konutları muhtemelen Saray'ın doğusuna düşen alanda, Otolum Nehri'nin öbür yakasındaydı. Kentin içinde çiftçilerden savaşçılara kadar herkes için konutların yanı sıra, seramik ve taş ustaları, heykeltıraşlar ve mimarlar için atölyeler vardı. Palenque'nin doruk noktasındaki tahmini nüfusu 10 binin altındaydı. İnsan en parlak dönemindeki kenti, merkezinde birçoğu parlak boyalı ve bazılarında başlı başına zanaatkârlık

hünerinin benzersiz örnekleri olarak tütsü kapları sıra sıra dizilmiş tapınakların bulunduğu görkemli bir panorama şeklinde gözünde canlandırabilir. Saray'ın meydanlarında ve özel avlularında inanılmaz şatafat ve tören havasındaki ayinlerin yarattığı görüntü ancak hayal edilebilir.

Refah beraberinde kudreti getirdi. Pakal'ın askerî kuvvetleri 7 Ağustos 659'da, kentin doğusuna düşen yakındaki Santa Elena'yı yendi ve hükümdarını esir aldı. Çoğunlukla nefret edilen Calakmul'un müttefiklerine karşı böyle zaferler, Palenque'nin 611'deki küçük düşürücü yenilgisinin öcünü almaya yaradı. II. K'inich Janab Pakal 31 Ağustos 683'te öldü. Oğlu K'inich Kan Bahlam ertesi yılın Ocak ayında tahta geçti. İlk iş olarak babasının büyük defin anıtı Yazıtlar Tapınağı'nın tamamlanmasını ve 6 Temmuz 690'da hizmete açılmasını sağladı. Pakal'ın mezarı yaklaşık 1.300 yıl zirvedeki tapınağın içinden platformu geçerek aşağıdaki meydanın seviyesine inen derin ve dar bir merdivenin dibinde saklı kaldı. Arkeolog Alberto Ruz moloz, beton ve sunu dolu geçidi büyük zahmetle dört yıl temizledikten sonra mezarı buldu. Arayış 15 Haziran 1952'de Ruz'un el fenerini lahit bölmesine tutmasıyla sona erdi; Maya bölgesinde yapılan şimdiye kadarki en büyük keşiflerden biriydi bu.

Pakal'ın kutsal naaşını koruyan lahit kapağındaki gösterişli oymalar, onu mücevherlerle dolu koca bir ağacın yer aldığı zeminde, Yeraltı'nın çenesinden çıkarak Güneş gibi yükselen kozmik simgelerle çevrili halde gösterir. Pakal'ın ataları, lahdin kenarlarında meyvelerle dolu ağaçlar olarak yerden yükselir gibi tasvir edilir. Böylece ölü kral, ilahi kozmosun tam merkezine oturtulmuş olur.

Pakal'ın ölümünü izleyen yüzyılda, bir dizi oğlu, yeğeni ve torunu hanedanı sürdürerek, Palenque'yi Haç Grubu'yla ve başka yapılarla genişlettiler; hepsini süslediler kurucularına ve ulu II. K'inich Janab Pakal'a saygı nişanesi olan heykel ve kaligrafi şaheserleriyle donattılar.

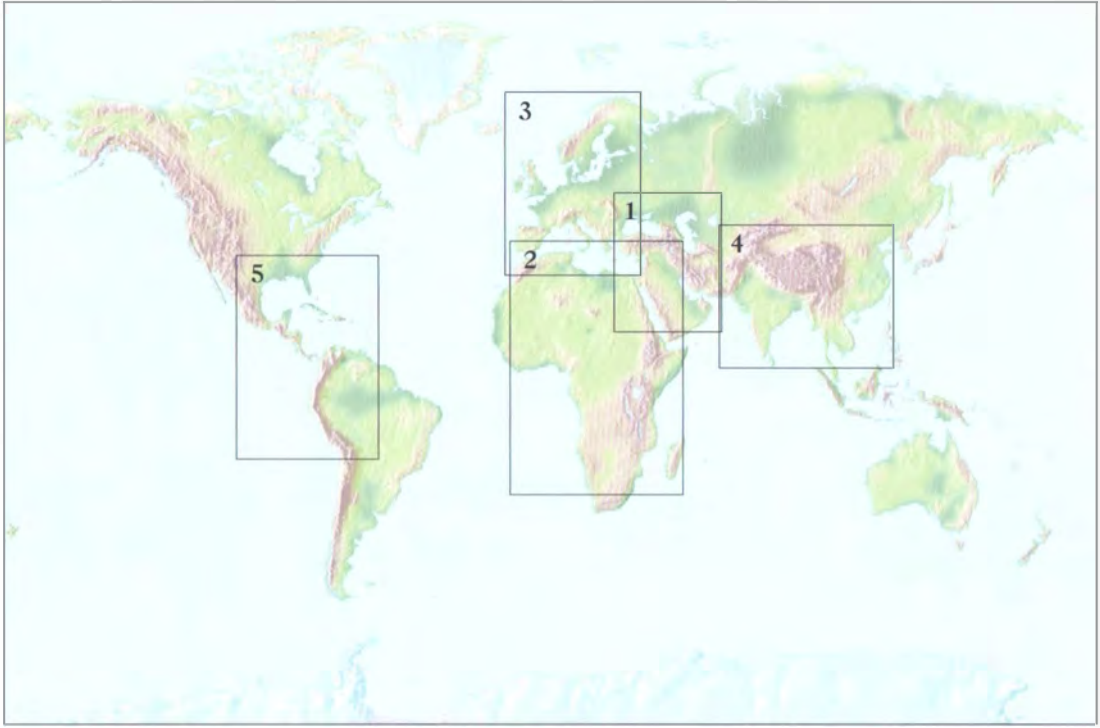
Palenque'nin canlı bir kraliyet kenti olarak kaldığı son yıllarına ilişkin bilgilerimiz azdır. Bilinen son kral K'inich K'uk' Bahlum 8 Mart 764'te başa geçti ve en az on yıl hüküm sürdü. Ondan sonra kraliyet hanedanı, yazılı kayıtların kesilmesinden dolayı bilinmeyen sebeplerle son buldu. Başka ipuçları halkın bir kısmının soylularca terk edilen eski binalarda bir süre yaşadığına işaret eder. Ancak 850'ye doğru ıssızlığa bürünen Palenque, sonraki dokuz yüzyıl boyunca dış dünyanın gözünden uzak kaldı.

Günümüzde antik Palenque'nin hikâyesi kent merkezindeki moloz höyüklerinden oluşturulmaya devam ediyor. Bu arada antik kentin büyük bölümü ormanın karanlık gölgelerinde harabe halde durarak, Antikçağ'ın en büyük kentlerinden birinin hikâyesinin tamamlanmasını sessizce bekliyor.

Tapınak XIX'da Palenque tahtına 3 Ocak 722'de oturan K'inich Ahkal Mo' Nahb'in özenle yapılmış tüylü dans kostümüyle tasvir edildiği kireçtaşı panodan alınan bu detay, oyma işlerinin inceliğini ve Maya sanatçıların portrede ulaştığı etkili ifade biçimini gözler önüne serer.



Haritalar



1. YAKINDOĞU



3. AVRUPA



4. ASYA



Katkıda Bulunanlar

John Julius Norwich uzmanlık alanı Norman Sicilyası, Venedik, Bizans ve Akdeniz'i konu alan çeşitli tarih kitaplarının yazarıdır; ayrıca Athos Dağı, Sahra, İngiliz mimarisi, Shakespeare'in tarih eserleri, 19. yüzyılda Venedik ve Papalık üzerine yazıları vardır. *Trying to Please* adlı hatıratı 2008'de yayımlanmıştır. 1970'ten beri her yıl *A Christmas Cracker* adıyla bir broşür antolojisi derlemektedir. Televizyon için 30 kadar tarih belgeseli hazırlamıştır ve düzenli konferanslar vermektedir. Londra'daki en eski sanat simsarlığı firması Colnaghi'nin eski başkanı, Venedik Tehlikede Vakfı'nın onursal başkanı ve Britanya Dünya Anıtları Vakfı'nın onursal başkanıdır.

Trevor Bryce Avustralya Beşeri Bilimler Akademisi üyesi, New England Üniversitesi (Avustralya) ve Queensland Üniversitesi onursal profesörüdür. Başta Türkiye olmak üzere, antik Yakındoğu'nun tarihi ve uygarlığı konusunda uzmandır. Yakın dönemde çıkan kitapları arasında *The Kingdom of the Hittites* (2005), *The World of the Neo-Hittite Kingdoms: A Political and Military History* (2012) ve *Ancient Syria. A Three Thousand Year History* (2014) sayılabilir.

Simon Esmonde Cleary Birmingham Üniversitesi'nde Roma arkeolojisi profesörüdür. Güneybatı Fransa'nın yanı sıra Britanya'da geniş çaplı çalışmalar yürütmüştür ve geç Roma dönemi ile Ortaçağ konularında uzmandır. Başta *The Ending of Roman Britain* (1989), *Rome in the Pyrenees* (2007), *The Roman West AD 200-500: An Archaeological Study* (2013) ve *Chedworth: Life in a Roman Villa* (2013) olmak üzere bir dizi kitap yazmıştır ve başka birçok yayını vardır.

Robin Coningham Durham Üniversitesi'nde arkeoloji profesörü ve rektör yardımcısıdır. Güney Asya'da ve İran'da saha çalışmaları yapmıştır; Anuradhapura'da (Sri Lanka), Çarsadda'da (Pakistan) ve Tepe Pardis'te (İran) büyük çaplı kazıları yönetmiştir. Halen Anuradhapura hinterlandında beş yıllık bir araştırmanın, İran'ın Orta Platosu'nda bir araştırma ve kazı programının yöneticilerinden biridir.

Matthew C. Curtis Etiyopya ve Eritre'de çeşitli arkeoloji projelerini de kapsamak üzere Doğu Afrika'da yirmi yıllık araştırma tecrübesi olan bir antropologdur. Afrika Boynuzu'nun arkeoloji üzerine çok sayıda bilimsel makale yazmıştır ve Afrika

Uzmanı Arkeologlar Derneği'nin (SAfA) 2008 kitap ödülünü kazanan *The Archaeology of Ancient Eritrea* kitabının editörlerindendir. Los Angeles California Üniversitesi, Santa Barbara California Üniversitesi, Florida Üniversitesi ve Asmara Üniversitesi gibi çeşitli üniversitelerde ders vermiştir.

Richard A. Diehl Alabama-Tuscaloosa Üniversitesi'nde onursal antropoloji profesörü, Alabama Üniversitesi Müzeleri'nin icra direktörü ve Alabama Doğa Tarihi Müzesi'nin direktörüdür. Meksika'nın Tula, San Lorenzo Tenochtitlan ve La Mojarra gibi çeşitli sit alanlarında arkeoloji araştırmaları yürütmüştür. Kitapları arasında *Tula: The Toltec Capital of Ancient Mexico* (1983), *In the Land of the Olmec* (Michael D. Coe'yle birlikte; 1980) ve *The Olmecs: America's First Civilization* (2004) sayılabilir.

Margarete van Ess Alman Arkeoloji Enstitüsü Doğu Bölümü'nün bilim direktörüdür; kurumun Bağdat'taki şubesinin direktörlüğünü yapmış ve Uruk'taki bilimsel araştırmaları yönetmiştir. Araştırmalarının odağı şehircilik tarihi ve antik Mezopotamya'nın maddi kültürüdür. Yakındoğu'nun kültür mirasını korumaya dönük çeşitli komitelerin üyesidir ve çok sayıda bildiri, makale ve kitap yayımlamıştır.

Susan Toby Evans Penn Eyalet Üniversitesi'nde antropoloji profesörüdür. Araştırma alanı başta Aztekler olmak üzere antik Meksika kültürleridir. *Ancient Mexico: Archaeology and Culture History* (3. baskı, 2013) adlı kitabı, Amerikan Arkeoloji Derneği'nin kitap ödülünü kazanmıştır. Aztek saraylarına ve saray yaşamına ilişkin araştırmaları, Joanne Pillsbury'yle birlikte editörlüğünü yaptığı *Palaces of the Ancient New World* (2004) kitabında yayımlanmıştır.

Martin Goodman Oxford Üniversitesi'nde Yahudi araştırmaları profesörüdür. Wolfson College ve Oxford İbrani ve Yahudi Araştırmaları Merkezi öğretim üyesidir. Başta *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations* (2007) olmak üzere birçok kitabı vardır.

Bettany Hughes ödüllü bir tarihçi, yazar ve yayıncıdır. Londra'daki King's College'ın araştırma görevlisi olarak, meslek yaşamı boyunca tarihi ve klasik çağı araştırmayı ve tanıtmayı görev edinmiştir. Hazırladığı televizyon dizileri arasında Atina:

Demokrasi Gerçeği, Spartalılar, Troyalı Helen ve Magriviler Avrupa'yı Yönetirken sayılabilir. Yüksek satışa ulaşan ve on dile çevrilen *Troy: Goddess, Princess, Whore* (2005) ve büyük övgü toplayan *The Hemlock Cup: Socrates, Athens and the Search for the Good Life* (2010) kitaplarının yazarıdır; halen İstanbul'un kültür tarihi üzerinde çalışmaktadır.

Henry Hurst Cambridge Üniversitesi'nde klasik arkeoloji onursal öğretim üyesidir. Özel ilgi alanı antik kentlerdir ve 1974'ten itibaren Kartaca'da 25 yıldan fazla çalışarak, kentin liman alanında kapsamlı bir araştırma yürütmüştür. Ayrıca Roma dönemi ve Ortaçağ Gloucester kenti ile Roma merkezinde kazı çalışmaları yapmış ve bulgularını yayımlamıştır.

W. J. F. Jenner Londra Üniversitesi Doğu ve Afrika Araştırmaları Okulu'nda araştırma görevlisidir. Yaklaşık 45 yıldan beri Çin tarihi ve kültürü üzerine yazmaktadır. Kitapları arasında *Memories of Loyang* (1981), *The Tyranny of History: The Roots of China's Crisis* (1992) ve birçok çeviri sayılabilir.

Barry Kemp Cambridge Üniversitesi'nde Eski Mısır bilimi onursal profesörüdür; Amarna'da 1977'den beri araştırmalar ve kazı çalışmaları yürütmektedir. Yayınları arasında çok ciltli Amarna Reports, standart bir kaynak olan *Ancient Egypt: Anatomy of a Civilization* (2. baskı, 2005) ve *The City of Akhenaten and Nefertiti: Amarna and its People* (2013) sayılabilir.

Alan B. Lloyd Swansea Üniversitesi Klasik Çağ, Antik Tarih ve Eski Mısır Bölümü'nde araştırma profesörüdür. Yıllarca Mısır Araştırma Derneği'nin başkanlığını ve *Journal of Egyptian Archaeology* (1979-85) dergisinin editörlüğünü yapmıştır. Geç dönem Mısır'ına özel bir ağırlık vermek üzere, Eski Mısır ve klasik çağ konularında birçok yayının yazarıdır.

Colin F. Macdonald Atina'daki İngiliz Arkeoloji Okulu için 1990-99 arasında Knossos küratörlüğü yapmış ve 1978'den beri orada aralıklarla kazı çalışmaları yürütmüştür. Güneybatı Fransa, Doğu Attika, Doğu Girit ve Kıbrıs'ta da yürüttüğü kazılar vardır. Halen yaşadığı Atina'da ve Girit'te kazılarının sonuçlarını yayına hazırlarken, bir yandan da İngilizce editörü ve çevirmeni olarak çalışmaktadır. *Knossos* (2005) kitabının yazarıdır ve Girit arkeolojisiyle ilgili belgesellerde görev almıştır.

Bill Manley Glasgow Üniversitesi'nde ve Madrid Complutense Üniversitesi'nde Eski Mısır ve Kopt

dersleri vermektedir. Liverpool Üniversitesi'nde onursal araştırma görevlisidir ve geçmişte İskoçya Ulusal Müzeleri'nde Eski Mısır kıdemli küratörü olarak çalışmıştır. Önceki yayınları arasında *The Penguin Historical Atlas of Ancient Egypt* (1996), *How to Read Egyptian Hieroglyphs* (Mark Collier'le birlikte; 1998), *The Seventy Great Mysteries of Ancient Egypt* (editör; 2003) ve *Egyptian Hieroglyphs for Complete Beginners* (2012) sayılabilir.

Simon Martin Pennsylvania Üniversitesi Müzesi'nin Amerika Bölümü'nde küratör yardımcısıdır. Tarih araştırmalarında, metin ve arkeoloji kaynaklarını bütünleştirme konusunda uzmandır. *Chronicle of the Maya Kings and Queens* (Nikolai Grube birlikte; 2. baskı, 2008) kitabının yazarıdır.

Marc Van De Mieroop New York'taki Columbia Üniversitesi'nde tarih profesörüdür. Antik Yakındoğu dünyasının birçok yanını ele alan *The Ancient Mesopotamian City* (1999), *A History of the Ancient Near East, ca. 3000-323 B.C.* (2007) ve *A History of Ancient Egypt* (2011) gibi kitapların yazarıdır.

Stephen Mitchell Exeter Üniversitesi'nde Antikçağ tarihi onursal profesörü ve Britanya Akademisi üyesidir. *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor* (1993) ve *A History of the Later Roman Empire* (2. baskı, 2014) kitaplarının yazarıdır.

Robert Morkot Exeter Üniversitesi'nde arkeoloji okutmanıdır. Araştırmalarında Akdeniz ve Kuzeydoğu Afrika, özellikle de Mısır, Nübye, Sudan ve Libya asıl ilgi alanlarını oluşturur. Kitapları arasında *The Black Pharaohs: Egypt's Nubian Rulers* (2000) ve *Historical Dictionary of Ancient Egyptian Warfare* (2003) sayılabilir.

Joan Oates Irak'ta ve Suriye'de 50 yılı aşkın süreyle çalışmış bir arkeologdur. Halen Cambridge Üniversitesi'ne bağlı McDonald Arkeoloji Araştırmaları Enstitüsü'nde kıdemli araştırma görevlisidir. Kitapları arasında *The Rise of Civilization* (1976), *Babylon* (gözden geçirilmiş baskı 2008) ve *Nimrud, An Assyrian City Revealed* (2000) sayılabilir; bir dizi kazı raporunun yanı sıra, Mezopotamya arkeolojisi ve tarihi üzerine 100'den fazla bildiri yayımlamıştır. Britanya Akademisi üyesidir.

Nigel Pollard Swansea Üniversitesi'nde Roma tarihi ve arkeolojisi dersleri vermektedir. Araştırmalarının asıl odağı Roma İmparatorluğu, özellikle doğu

eyaletleri ve Roma ordusunun rolüdür. Yayınları arasında *Soldiers, Cities and Civilians in Roman Syria* (2000) ve *The Complete Roman Legions* (Joanne Berry'yle birlikte; 2012) sayılabilir.

Julian Reade Kopenhag Üniversitesi'nde Yakındoğu araştırmaları onursal profesörüdür. Daha önce Oxford Üniversitesi Wainwright Kürsüsü öğretim üyeliği ve British Museum müdür yardımcılığı yapmış, Irak'ta ve Umman'da kazı çalışmalarını yönetmiştir. Ortadoğu'nun antik tarihi, coğrafyası, ideolojisi, sanatı ve mimarisi, Yunanistan ve Hindistan'la bağlantıları, modern tarih araştırmalarının evrimi ve Antikçağ'a karşı tutumlar üzerine geniş çapta yazılarıyla tanınır. *Assyrian Sculpture* (2. baskı, 1996) kitabının yazarıdır.

Paul Roberts British Museum'un Yunanistan ve Roma Bölümü'nde kıdemli küratör ve Roma koleksiyonları sorumludur. Genel olarak Roma dünyasının sanatına ve arkeolojisine ilgi duymakla birlikte, araştırmalarının odak noktası sıradan insanların maddi gündelik yaşamıdır. İtalya'da geniş çaplı kazılar yürütmüştür. British Museum'da 2013'te Pompeii ve Herculaneum gündelik yaşamı konulu serginin küratörlüğünü yapmış ve çok sayıda makalenin yanı sıra, *The Ancient Romans, Their Lives and Their World* (2009) ve *Life and Death in Pompeii and Herculaneum* (2013) gibi kitaplar yazmıştır.

Daniel H. Sandweiss Maine Üniversitesi'nde çevre arkeoloğudur. Otuz beş yıldan fazla yürüttüğü araştırmalarının odağı, El Niño iklim olgusunun tarihöncesi'ne de kapsamak üzere, Latin Amerika'da iklim değişimi ve deniz koşullarına uyumdur; Túcume'nin büyük piramit merkezinde ve daha birçok sit alanında kazılar yaptığı Peru asıl çalışma alanıdır. Başta *The Pyramids of Túcume* (Thor Heyerdahl ve Alfredo Narváez'le birlikte; 1995) olmak üzere, yazar ya da editör olarak yayımladığı 20 kitabın yanı sıra, makaleler yazmış ve çeşitli kitaplara katkıda bulunmuştur.

Ian Shaw Liverpool Üniversitesi Arkeoloji, Klasik Çağ ve Eski Mısır Okulu'nda Mısır arkeolojisi okutmanıdır. Antik Mısır kentleri Amarna ve Memphis'te kazılar ve araştırmalar yürütmüştür; halen Faiyum'daki Gurob'da kazı çalışmaları yapmaktadır. Yayınları arasında *Ancient Egypt: A Very Short Introduction* (2004) ve *Ancient Egyptian Technology and Innovation* (2012) sayılabilir.

Tony Spawforth Newcastle Üniversitesi'nde antik tarih profesörüdür. Kitapları arasında *Greece: An*

Oxford Archaeological Guide (Christopher Mee'yle birlikte; 2001), *The Complete Greek Temples* (2006), *Versailles. A Biography of a Palace* (2008) ve (eş editörü olduğu) *The Oxford Classical Dictionary* (4. baskı, 2012) sayılabilir. "Antik Sesler" adlı BBC televizyon dizisindeki programların tanınan bir sunucusudur.

George Stuart hayatının 50 yılından fazlasını geçmişteki ve bugünkü Mayaları araştırmaya adanmış biridir. Bu sürenin büyük bir bölümünde National Geographic Society'de kadrolu arkeolog olarak görev yapmıştır. Başlıca ilgi alanı Palenque'deki ve başka yerlerdeki eski Maya atımlarının hikâyesini ortaya çıkarmak için 200 yıldan beri süren keşif ve araştırma tarihidir. Önceki kitapları arasında *Llost Kingdoms of the Maya* (Gene Stuart'la birlikte; 1993) ve *Palenque: Eternal City of the Maya* (David Stuart'la birlikte; 2008) sayılabilir.

Jane Taylor St. Andrew Üniversitesi'nden Ortaçağ tarihi diploması aldıktan sonra, öğretmen, yayımcı, televizyon yapımcısı, yazar ve fotoğrafçı olarak çalışmıştır. 1989'dan beri Ürdün'de oturmaktadır. Kitapları arasında *Testament to the Bushmen* (1984) ve *Imperial Istanbul* (yeni baskı, 2007) sayılabilir. Ayrıca Ürdün'ün çeşitli yönlerini ele alan *Petra and the Lost Kingdom of the Nabataeans* (yeni baskı, 2012), *Jordan: Images from the Air* (2005) ve *Beyond the Jordan* (2010) gibi çeşitli kitaplara makalelerle ve fotoğraflarla katkıda bulunmuştur.

Javier Urcid Brandeis Üniversitesi'nde antropoloji profesörüdür. *Zapotec Hieroglyphic Writing* (2001) ve *The Lords of Lambityeco: Political Evolution in the Valley of Oaxaca During the Xoo Phase* (Michael D. Lind'le birlikte; 2010) kitaplarının yazarıdır. Ayrıca "Early Transformations of Monte Albán's Main Plaza and their Political Implications, 500 BC-AD 200" (A. Joyce'la birlikte), *Mesoamerican Plazas: Arenas of Community Building and Power Negotiation* (2014) gibi bölümlerle katkıda bulunduğu çeşitli kitaplar vardır.

Frances Wood Çin Britanya Kütüphanesi'nde 1977-2013 arasında koleksiyonları küratörüydü. Cambridge, Pekin ve Londra üniversitelerinde Çince öğrenimi görmüş, Çin tarihi ve kültürü üzerine *The Forbidden City* (2005) ve *The First Emperor of China* (2007) gibi birçok kitap yazmıştır. Stein koleksiyonlarını konu alan yakın dönemdeki yayınları arasında *Sir Aurel Stein: Colleagues and Collections* (ed. Helen Wang, 2012) ve *The Diamond Sutra: The Story of the World's Earliest Dated Printed Book* (2010) kitaplarındaki iki makale (ikincisi Mark Barnard'la birlikte) sayılabilir.

Daha Kapsamlı Okuma

Yakındoğu

Uruk

- Crüsemann, N., van Ess, M., Hilgert, M. & Salje, B., *Uruk. 5000 Jahre Megacity* (Petersberg, 2013).
- George, A. R., *The Epic of Gilgamesh* (Londra, 1999).
- Liverani, M. et al., *Uruk: The First City* (Londra, 2006).
- Nissen, H. J., *The Early History of the Ancient Near East, 9000-2000 BC* (Chicago & Londra, 1988).
- Nissen, H. J., Damerow, P. & Englund, R. K., *Archaic Bookkeeping. Early Writing and Techniques of Economic Administration in the Ancient Near East* (Chicago & Londra, 1993).
- Roaf, M., *Cultural Atlas of Mesopotamia and the Ancient Near East* (Oxford, 1996).

Ur

- Aruz, J. (ed.), *Art of the First Cities. The Third Millennium B.C. from the Mediterranean to the Indus* (New York, 2003).
- Baadsgaard, A., Monge, J., Cox, S. & Zettler, R. L., "Human sacrifice and intentional corpse preservation in the Royal Cemetery of Ur", *Antiquity* 85 (2011), 27-42.
- Woolley, L., *Ur "of the Chaldees"*, gözden geçiren ve güncelleyen P. R. S. Moorey (Londra, 1982).
- Zettler, R. L. & Horne, L. (ed.), *Treasures from the Royal Tombs at Ur* (Philadelphia, 1998).

Hattuşaş

- Bryce, T. R., *Life and Society in the Hittite World* (Oxford & New York, 2002), 230-56.
- Bryce, T. R., *The Trojans and their Neighbours* (Londra & New York, 2006).
- Neve, P., *Hattusa Stadt der Götter und Tempel* (Mainz, 1993).
- Secher, J., *Hattusha Guide: A Day in the Hittite Capital* (İstanbul, 2002).

Troya

- Boedeker, D. (ed.), *The World of Troy: Homer, Schliemann and the Treasures of Priam* (Washington, DC, 1997).
- Bryce, T., *The Trojans* (Londra, 2005).
- Fields, N., *Troy C. 1700-1250 BC* (Londra, 2004).
- Latacz, J., *Troy and Homer: Towards a Solution of an Old Mystery* (Oxford & New York, 2004).

Babil

- Bergamini, G., "Levels of Babylon reconsidered", *Mesopotamia* 12 (1976), 111-52.

- Finkel, I. L. & Seymour, M. J., *Babylon* (Londra, 2008).

- George, A. R., "Babylon revisited: archaeology and philology in harness", *Antiquity* 67 (1993), 734-46.
- Koldewey, R., *Das Wieder Erstehende Babylon* (Leipzig, 1913).
- Oates, J., *Babylon* (gözden geçirilmiş baskı, Londra & New York, 2008).
- Unger, E., *Babylon: Die Heilige Stadt* (Berlin, 1931).

Ninova

- Cohen, A. & Kangas, S. E. (ed.), *Assyrian Reliefs from the Palace of Ashurnasirpal II: A Cultural Biography* (Hanover, NH, 2010).
- Curtis, J. E. & Reade, J. E. (ed.), *Art and Empire: Treasures from Assyria in the British Museum* (Londra, 2000).
- Larsen, M. T., *The Conquest of Assyria: Excavations in an Antique Land* (Londra & New York, 1996).
- Layard, A. H., *Nineveh and its Remains* (Cambridge, 2013).
- Reade, J., *Assyrian Sculpture* (2. baskı, Londra, 1996).
- Reade, J. E., "Ninive (Nineveh)", *Reallexikon der Assyriologie*, c. 9 (Berlin & New York, 2000) 388-433.
- Russell, J. M., *The Final Sack of Nineveh: The Discovery, Documentation, and Destruction of King Sennacherib's Throne Room* (New Haven, 1998).

Persepolis

- Ghirshman, R., *The Arts of Ancient Iran from its Origins to the Time of Alexander the Great*, çev. Stuart Gilbert & James Emmons (New York, 1964).
- Koch, H., *Persepolis: glänzende Hauptstadt des Perserreichs* (Mainz, 2001).
- Shapur Shahbazi, A., "Persepolis", *Encyclopaedia Iranica* (2009) <http://www.iranicaonline.org/articles/persepolis>.
- Wheeler, M., *Flames over Persepolis: Turning Point in History* (Londra, 1968).

Pergamon

- Erskine, A. (ed.), *A Companion to the Hellenistic World* (Oxford ve Malden, MA, 2003).
- Hansen, E. V., *The Attalids of Pergamon* (Ithaca, 1971).
- Koester, H. (ed.), *Pergamon. Citadel of the Gods. Archaeological Record, Literary Description and Religious Development* (Harrisburg, 1998).
- Radt, W., *Pergamon. Geschichte und Bauten einer antiken Metropole* (Darmstadt, 1999).
- Thonemann, P. (ed.), *Attalid Asia Minor. Money, International Relations and the State* (Oxford, 2013).

Kudüs

- Goldhill, S., *Jerusalem: City of Longing* (Cambridge, MA, 2010).
- Goodman, M., *Rome and Jerusalem: The Clash of Ancient Civilizations* (Londra, 2007).
- Jeremias, J., *Jerusalem in the Time of Jesus* (Londra, 1969).
- Sebag Montefiore, S., *Jerusalem: The Biography* (Londra, 2012).

Petra

- Bowersock, G. W., *Roman Arabia* (Cambridge, MA, 1983).
- Markoe, G. (ed.), *Petra Rediscovered: Lost City of the Nabataeans* (New York & Londra, 2003).
- Mouton, M. & Schmid, S. G. (ed.), *Men on the Rocks: The Formation of Nabataean Petra* (Berlin, 2012).
- Nehme, L. & Wadeson, L. (ed.), *The Nabataeans in Focus: Current Archaeological Research at Petra. Supplement to the Proceedings of the Seminar for Arabian Studies 42* (Oxford, 2012).
- Taylor, J., *Petra and the Lost Kingdom of the Nabataeans* (yeni baskı, Londra, 2012).

Ephesos

- Foss, C., *Ephesus After Antiquity: A Late Antique, Byzantine and Turkish City* (Cambridge, 1979).
- Hanfmann, G. M. A., *From Croesus to Constantine: The Cities of Western Asia Minor and their Arts in Greek and Roman Times* (Ann Arbor, 1975).
- Koester, H. (ed.), *Ephesos: Metropolis of Asia* (Cambridge, MA, 2004).
- Mitchell, S., *Anatolia. Land, Men, and Gods in Asia Minor*, 2 cilt (Oxford, 1993).

Palmira

- Kaizer, T., *The Religious Life of Palmyra* (Stuttgart, 2002).
- Millar, M., *The Roman Near-East 31 BC-AD 337* (Cambridge, MA, 1995).
- Smith II, A. M., *Roman Palmyra: Identity, Community and State Formation* (Oxford, 2013).
- Stoneman, R., *Palmyra and its Empire: Zenobia's Revolt against Rome* (Ann Arbor, 1992).

Afrika

Memphis

- Anthes, R., *Mit Rahineh*, 1956 (Philadelphia, PA, 1965).

- Giddy, L., *Kom Rabi'a: The New Kingdom and Post-New Kingdom Objects* (Londra, 1999).
- Jeffreys, D. G., *The Survey of Memphis, I: The Archaeological Report* (Londra, 1985).
- Jeffreys, D. G., *The Survey of Memphis, V: Kom Rabi'a: The New Kingdom Settlement (Levels II-V)* (Londra, 2006).
- Petrie, W. M. F. & Walker, J. H., *Memphis I* (Londra, 1909).
- Petrie, W. M. F. & Walker, J. H., *The Palace of Apries (Memphis II)* (Londra, 1909).
- Porter, B. & Moss, R. L. B., *Topographical Bibliography of Ancient Egyptian Hieroglyphic Texts, Statues, Reliefs, and Paintings*, c. III, Kısım 2 (Oxford, 1978) 830-75.

Thebai

- Hornung, E., *The Valley of the Kings: Horizon of Eternity* (New York, 1990).
- Lacovara, P., *The New Kingdom Royal City* (Londra & New York, 1997).
- Nims, C. F. & Swaan, W., *Thebes of the Pharaohs: Pattern for Every City* (Londra, 1965).
- Reeves, N. & Wilkinson, R. H., *The Complete Valley of the Kings* (Londra & New York, 1996).
- Rhind, A. H., *Thebes: Its Tombs and their Tenants* (Londra, 1862).
- Romer, J., *Valley of the Kings* (Londra, 1981).
- Strudwick, H. & N., *Thebes in Egypt: A Guide to the Tombs and Temples of Ancient Luxor* (Londra & Ithaca, NY, 1999).
- Weeks, K., *Atlas of the Valley of the Kings: The Theban Mapping Project* (Kahire, 2000).
- Wente, E. F., *Late Ramesside Letters. Studies in Ancient Oriental Civilisation*, 33 (Chicago, 1967).
- Wilkinson, R. H., *The Complete Temples of Ancient Egypt* (Londra & New York, 2000).

Amarna

- Davies, N. de G., *The Rock Tombs of El-Amarna*, 6 cilt (Londra, 1903-08; röprodüksiyon 2 cilt, 2004).
- Freed, R. E., Markowitz, Y. J. & D'Auria, S. H. (ed.), *Pharaohs of the Sun: Akhenaten, Nefertiti, Tutankhamen* (Boston & Londra 1999).
- Kemp, B., *The City of Akhenaten and Nefertiti: Amarna and its People* (Londra & New York, 2012).
- Moran, W. L., *The Amarna Letters* (Baltimore & Londra, 1992).
- Murnane, W. J., *Texts from the Amarna Period in Egypt* (Atlanta, 1995).

Kartaca

Harden, D., *The Phoenicians* (Harmondsworth, 1980).
Lancel, S., *Carthage: A History* (Oxford, 1995).
Raven, S., *Rome in Africa* (Londra, 1993).

İskenderiye

Bernand, A., *Alexandrie la grande* (Paris, 1998).
Fraser, P. M., *Ptolemaic Alexandria*, 3 cilt (Oxford, 1972).
Goddio, F. & Bernand, A., *Sunken Egypt: Alexandria* (Londra, 2004).
Walker, S. & Higgs, P., *Cleopatra of Egypt from History to Myth* (Londra, 2001).

Meroë

Lehner, M., *The Complete Pyramids* (Londra & New York, 1997) 197-99.
O'Connor, D., *Ancient Nubia: Egypt's Rival in Africa* (Pennsylvania, 1993).
Welsby, D. A., *Kingdom of Kush: The Napatan and Meroitic Empires* (Londra, 1996).

Leptis Magna

Birley, A. R., *Septimius Severus: The African Emperor* (Londra & New York, 2. baskı, 1999).
Mattingly, D. J., *Tripolitania* (Londra, 1994).
Sears, G., *The Cities of Roman Africa* (Stroud, 2010).

Aksum

Fattovich, R., "The development of ancient states in the northern Horn of Africa, C. 3000 BC - AD 1000: an archaeological outline", *Journal of World Prehistory* 23 (2010), 145-75.
Finneran, N., *The Archaeology of Ethiopia* (Londra, 2007) Phillipson, D. W., *Foundations of an African Civilisation: Aksum & the Northern Horn 1000 BC-AD 1300* (Woodbridge, 2012).
Schmidt, P. R., Curtis, M. C. & Tekla, Z. (ed.), *The Archaeology of Ancient Eritrea* (Trenton, NJ, 2008).
Sernicola, L. & Phillipson, L., "Aksum's regional trade: new evidence from archaeological survey", *Azania: Archaeological Research in Africa* 46 (2) (2011) 190-204.

Avrupa

Knossos

Cadogan, G., Hatzaki, E. & Vasilakis, A. (ed.), *Knossos: Palace, City, State* (Londra, 2005).

Evans, A., *The Palace of Minos at Knossos*, c. I-IV, Dizin (Londra, 1921-36).
Macdonald, C. F., "Knossos", E.H. Cline (ed.), *The Oxford Handbook of the Aegean Bronze Age (ca. 3000-1000 BC)* (Oxford, 2010).
Macdonald, C. F., *Knossos* (Londra, 2005).
Pendlebury, J. D. S., *A Handbook to the Palace of Minos, Knossos, with its Dependencies* (Londra, 1933).

Miken

French, E., *Mycenae: Agamemnon's Capital* (Stroud, 2002).
Galaty, M. L. & Parkinson, W. A. (ed.), *Rethinking Mycenaean Palaces: New Interpretations of an Old Idea* (Los Angeles, 1999).
Iakovidis, S. E. & French, E. B., *Archaeological Atlas of Mycenae* (Athens, 2003).
Mylonas, G. E. & Karpodini-Dimitriadi, E., *Mycenae: A Guide to its Ruins and History* (Athens, 2006).

Atina

Boardman, J., *The Parthenon and its Sculptures* (Londra, 1985).
Camp, J. M., *The Athenian Agora. Excavations in the Heart of the Athenian Agora* (Londra & New York, 1986).
Camp, J. M., *The Archaeology of Athens* (New Haven & Londra, 2001).
Harris, D., *The Treasures of the Parthenon and the Erechtheion* (Oxford, 1995).
Roberts, J. W., *City of Solcrates: An Introduction to Classical Athens* (Londra, 1998).
Waterfield, R., *Athens, A History - From Ancient Ideal to Modern City* (Londra, 2004).

Akragas

Finley, M. I., *Ancient Sicily* (2. baskı, Londra, 1979).
Guido, M., *Sicily: An Archaeological Guide* (gözden geçirilmiş baskı, Londra & New York, 1979).
Holloway, R. R., *The Archaeology of Ancient Sicily* (Londra & New York, 1991).
Spawforth, T., *The Complete Greek Temples* (Londra & New York, 2006).

Paestum

Griffiths Pedley, J., *Paestum: Greeks and Romans in Southern Italy* (Londra & New York, 1990).
Neer, R., *Art & Archaeology of the Greek World, C. 2500-150 BCE* (Londra & New York, 2012).
Spawforth, T., *The Complete Greek Temples* (Londra & New York, 2006).

Roma

- Aicher, P. J., *Rome Alive. A Source-Guide to the Ancient City*, c. 1 (Wauconda, IL, 2004).
- Claridge, A., *Rome* (Oxford, 1998).
- Coulston, J. C. & Dodge, H. (ed.), *Ancient Rome: The Archaeology of the Eternal City* (Oxford, 2000).
- Res Gestae Divi Augusti: The Achievements of the Divine Augustus*, P. A. Brunt & J. M. Moore (ed.) (Oxford, 1967).
- Scarre, C., *Chronicle of the Roman Emperors* (Londra & New York, 1995).
- Wallace-Hadrill, A., *Augustan Rome* (Bristol, 1998).
- Zanker, P., *The Power of Images in the Age of Augustus* (Ann Arbor, 1990).

Pompeii

- Beard, M., *Pompeii: The Life of a Roman Town* (Londra, 2008).
- Berry, J., *The Complete Pompeii* (Londra & New York, 2013).
- Ling, R., *Pompeii. History, Life and Afterlife* (Stroud, 2005).
- Roberts, P., *Life and Death in Pompeii and Herculaneum* (Londra, 2013).
- Zanker, P., *Pompeii, Public and Private Life* (Cambridge, MA, 1998).

Nîmes ve Pont du Gard

- Fiches, J.-L. & Veyrac, A., *Carte Archéologique de la Gaule 30/1, Nîmes* (Paris, 1996).
- Veyrac, A., *Nîmes Romaine et l'Eau* (Paris, 2006).

Trier

- Trier, Augustusstadt der Treverer: *Stadt und Land in vor- und frühromischer Zeit* (Mainz, 1984).
- Trier, Kaiserresidenz und Bischofssitz: *Die Stadt in spätantiker und frühchristlicher Zeit* (Mainz 1984)
- Wightman, E. M., *Roman Trier and the Treveri* (Londra, 1970).

Asya

Mohenjo-daro

- Cunningham, R. A. E., "South Asia: From Early Villages to Buddhism", C. J. Scarre (ed.), *The Human Past* (3. baskı, New York & Londra, 2013), 518-51.
- Jansen, M., *Mohenjo-Daro: Stadt der Brunnen und Kanäle: Wasserluxus vor 4500 Jahren* (Bergisch Gladbach, 1993).
- Kenoyer, J. M., *Ancient Cities of the Indus Valley Civilization* (Oxford, 1998).

Marshall, J. H., *Mohenjo-Daro and the Indus Civilisation* (Londra, 1931).

Possehl, G. L., *The Indus Civilization: A Contemporary Perspective* (Walnut Creek, CA, 2002).

Linzi

- Hsü Cho-yun, *Ancient China in Transition: An Analysis of Social Mobility, 722-222 BC* (Stanford, CA, 1965).
- Li Xueqin, *Eastern Zhou and Qin Civilizations*, çev. K. C. Zhang (New Haven & Londra, 1985).
- Lu Liancheng, "The Eastern Zhou and the Growth of Regionalism", Kwang-chih Chang ve Xu Pingfang, S. Allen (ed.), *The Formation of Chinese Civilization: An Archaeological Perspective* (New Haven, Londra & Pekin, 2005).
- Sun Tzu, *The Art of War*, çev. J. Minford (Londra & New York, 2002).
- Wu Hung, "Rethinking Warring States cities: an historical and methodological proposal", *Journal of East Asian Archaeology* 3.1-2 (2001), 237-57.

Xianyang

- Nienhauser, W., *The Grand Scribe's Records*, c. 1 (Bloomington, IN, 1994).
- Portal, J., *The Terracotta Warriors* (Londra, 2007).
- Twitchett, D. & Loewe, M., *The Cambridge History of China*, c. 1: *The Ch'in and Han Empires* (Cambridge, 1986).
- Wood, F., *The First Emperor of China* (Londra, 2007).

Pataliputra

- Allchin, F. R., "Mauryan architecture and art", F. R. Allchin (ed.), *The Archaeology of Early Historic South Asia* (Cambridge, (1995), 222-73.
- Chakrabati, D. K., *India: An Archaeological History* (New Delhi, 1999).
- Waddell, L. A., *Report on the Excavations at Pataliputra (Patna), the Palibothra of the Greeks* (Calcutta, 1903).
- Wheeler, M., *Early India and Pakistan* (gözden geçirilmiş baskı, Londra, 1968).

Anuradhapura

- Cunningham, R. A. E., *Anuradhapura*, c. I. *The Site* (Oxford, 1999).
- Cunningham, R. A. E., *Anuradhapura*, c. II. *The Artefacts* (Oxford, 2006).
- Deraniyagala, S. U., *The Prehistory of Sri Lanka* (Colombo, 1992).

Amerika

Caral

Sandweiss, D. H., "Early Coastal South America", C. Renfrew & P. Bahn (ed.), *The Cambridge World Prehistory* (Cambridge, 2014), 1048-64.
 Sandweiss, D. H., Shady S., Moseley, M. E., Keefer, D. K. & Ortloff, C. R., "Environmental change and economic development in coastal Peru between 5,800 and 3,600 years ago", *Proceedings of the National Academy of Sciences*, 106 (2009), 1359-63.
 Shady Solís, R., Haas, J. & Creamer, W., "Dating Caral, a pre-ceramic urban center in the Supe Valley on the central coast of Peru", *Science* 292 (2001), 723-26.

La Venta

Covarrubias, M., "La Venta-Colossal Heads and Jaguar Gods", *Dyn*, I, 6 (1944), 24-33.
 Diehl, R. A., *The Olmecs: America's first Civilization* (Londra & New York, 2004).
 González Lauck, R., "La Venta: an Olmec Capital", E. P. Benson & B. de la Fuente (ed.), *Olmec Art of Ancient Mexico* (Washington, DC, 1996), 72-81.
 Pool, C. A., *Olmec Archaeology and Early Mesoamerica* (Cambridge, 2007).

Monte Albán

Blanton, R., *Monte Albán: Settlement Patterns at the Ancient Zapotec Capital* (New York, 1978).
 Joyce, A. A., "The founding of Monte Albán: sacred propositions and social practices", M.-A. Dobres & J. Robb (ed.), *Agency in Archaeology* (Londra, 2000), 71-91.
 Joyce, A. A., "The Main Plaza of Monte Albán: a life history of place", B. Bowser & M. N. Zedeño (ed.), *The Archaeology of Meaningful Places* (Salt Lake City, 2008), 32-52.
 Marcus, J. & Flannery, K. V., "The Monte Albán Synoikism", *Zapotec Civilization: How Urban Society Evolved in Mexico's Oaxaca Valley* (Londra & New York, 1996), 139-54.
 Winter, M., "Social Memory and the origins of Monte Albán", *Ancient Mesoamerica* 22 (2011), 393-409.

Teotihuacan

Berrin, K. & Pasztory, E. (ed.), *Teotihuacan: Art from the City of the Gods* (New York, 1993).
 Headrick, A., *The Teotihuacan Trinity* (Austin, 2007).
 Millon, R. (ed.), *Urbanization at Teotihuacan, Mexico* (Austin, TX, 1973).

Pasztory, E., *Teotihuacan: An Experiment in Living* (Norman, OK, 1997).

Sahagún, F. B. de, *The Origin of the Gods, Book 3 of the Florentine Codex*, çev. A. J. O. Anderson & C. E. Dibble (Santa Fe, 1978).

Sempowski, M. L. & Michael, W. S., *Mortuary Practices and Skeletal Remains at Teotihuacan*, R. Storey'nin ek yazısıyla (Salt Lake City, 1994).

Storey, R., *Life and Death in the Ancient City of Teotihuacan: A Paleodemographic Synthesis* (Tuscaloosa, AL, 1992).

Sugiyama, S., *Human Sacrifice, Militarism, and Rulership: Materialization of State Ideology at the Feathered Serpent Pyramid, Teotihuacan* (Cambridge, 2005).

Tikal

Avendano y Loyola, F. A., *Relation of Two Trips to Peten*, çev. C. P. Bowditch & G. Rivera (Culver City, 1987).

Harrison, P. D., *The Lords of Tikal: Rulers of an Ancient Maya City* (Londra & New York, 1999).

Martin, S., "In line of the founder: a view of dynastic politics at Tikal", A. J. Sabloff (ed.), *Tikal: Dynasties, Foreigners, and Affairs of State* (Santa Fe & Oxford, 2003) 3-45.

Martin, S. & Grube, N., *Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya* (2. baskı, Londra & New York, 2008).

Sabloff, J. A. (ed.), *Tikal: Dynasties, Foreigners, and Affairs of State* (Santa Fe & Oxford, 2003).

Webster, D. et al., "The Great Tikal Earthwork Revisited", *Journal of Field Archaeology* 32 (2007), 41-64.

Palenque

Coe, M. D., *Breaking the Maya Code* (3. baskı, Londra & New York, 2011).

Coe, M. D., *The Maya* (8. baskı, Londra & New York, 2011).

Martin, S. & Grube, N., *Chronicle of the Maya Kings and Queens: Deciphering the Dynasties of the Ancient Maya* (2. baskı, Londra & New York, 2008).

Stuart, D., *The Inscriptions From Temple XIX at Palenque: A Commentary*, J. Pérez de Lara'nın fotoğraflarıyla (San Francisco, 2005).

Stuart, D. & Stuart, G., *Palenque: Eternal City of the Maya* (Londra & New York, 2008).

Stuart, D., <http://decipherment.wordpress.com/>

Alıntı Kaynakları

s. 16 A. R. George, *The Epic of Gilgamesh* (Londra, 1999); s. 20 P. Michalowski, *The Lamentation over the Destruction of Sumer and Ur*. Mesopotamian Civilizations, 1 (Winona Lake, 1989); s. 24 aktaran T. Bryce, *Life and Society in the Hittite World* (Oxford 2002); s. 28 Homeros, *The Iliad* 2.912-14, çev. R. Fagles (Londra, 1991); s. 32 Herodotos, *Histories*, 1:4; s. 32 Catullus, Poem 68a, *The Poems of Gaius Valerius Catullus*, çev. F. W. Cornish (Cambridge, 1904); s. 44, 47 Sicilyalı Diodoros, *Library of History* 17:70, çev. C. H. Oldfather (Cambridge, MA, 1989); s. 52 Yaşlı Plinius, *Natural History* 5.70; s. 58 Strabon, *Geography* 16.4.21, 16.4.26, çev. H. L. Jones (Cambridge MA, 1917-32); s. 64 Pausanias, *Description of Greece*, 4.31, çev. W. H. S. Jones ve H. A. Ormerod (Cambridge, MA, 1918); s. 70 Yaşlı Plinius, *Natural History* 5.88; s. 78 Herodotos, *Histories* II: 99; s. 87 A. H. Rhind, *Thebes: Its Tombs and their Tenants* (Londra, 1862); s. 88 çev. W. J. Murnane, *Texts from the Amarna Period in Egypt* (Atlanta, 1995); s. 96 Strabon, *Geography* 17.1.8, çev. H. L. Jones (Cambridge, 1930); s. 100 Herodotos, *Histories* 11:29, çev. G. Rawlinson (New York, 1862); s. 104 Livius, *The History of Rome*, 34.62.2, çev. Rev. Canon Roberts (Londra, 1905); s. 100 *The Periplus of the Erythraean Sea: Travel and Trade in the Indian Ocean by a Merchant of the First Century*, çev. W. H. Schoff (Londra, 1912); s. 116 Homeros, *The Odyssey* 19.175, çev. A. T. Murray (Cambridge, MA, 1919); s. 122 Homeros, *The Odyssey* 3.344, çev. A. T. Murray, (Cambridge, MA, 1919); s. 126 Thukydides, *The*

Peloponnesian War 2, 38:1, çev. R. Crawley (Londra, 1910); s. 127 Aristoteles, *The Athenian Constitution*, 5, çev. P. J. Rhodes (Londra, 1984); s. 131 Plutarkhos, *Life of Perikles* 13, çev. J. J. Pollitt (Englewood Cliffs, NJ, 1965); s. 132 Polybios, *Histories* 9, 27; s. 137 Pindaros: *The Odes and Fragments*, çev. G. S. Conway ve R. Stoneman (Londra, 1997); s. 138 Ovidius, *Metamorphoses* 15.708; s. 144 Suetonius, *The Twelve Caesars, Augustus* 28, çev. R. Graves (Londra, 1957); s. 152 Statius, *Silvae* 4.4, 78-85; s. 164 Ausonius, *The Order of Noble Cities* VI; s. 170 Sör John Marshall, *Illustrated London News*, 20 Eylül 1924; s. 176 uyarlama, *The Grand Scribe's Records*, c. 1, ed. W. H. Nienhauser (Bloomington, IN, 1994); s. 182 Claudius Aelianus. XIII: xviii, *Ancient India as Described in Classical Literature*, çev. J. W. M'Crindle (Londra, 1901); s. 186 Faxian, *Si-Yu-Ki: Buddhist Records of the Western World*, Hiuen Tsiang, 2 cilt, çev. Samuel Beal (Londra, 1884); s. 196 R. Shady Solis, "America's First City? The Case of Caral", W. Isbell ve H. Silverman (ed.), *Andean Archaeology* III (New York, 2006), 29; s. 202 Miguel Covarrubias, "La Venta-Colossal Heads and Jaguar Gods", *Dyn*, I, 6 (1944); s. 206 William Henry Holmes, *Archaeological Studies Among the Ancient Cities of Mexico*, Kısım II (Chicago, 1897), 218; s. 210 Keşiş Bernardino de Sahagún, *The Origin of the Gods. Book 3 of the Florentine Codex*, çeviren ve notlar ekleyen A. J. O. Anderson ve C. E. Dibble (Santa Fe, 1978IA569)); s. 216 Keşiş Andrés de Avendaño y Loyola, *Relation of Two Trips to Peten*, çev. C. P. Bowditch ve G. Rivera (Culver City, 1987); s. 220 John Lloyd Stephens, *Incidents of Travel in Central America: Chiapas and Yucatan*, c. II (New York, 1841), 356.

Görsel Malzeme Kaynakları

2-3 © Witr/Dreamstime.com; 4-5 Mortimer Rare Book Room, Smith College, Northampton, MA; 7 © Georg Gerster/Panos; 8-9 © Werner Forman Archive/Heritage Image/agefotostock.com; 9 Güzel Sanatlar Müzesi, Boston; 10 © Georg Gerster/ Panos; 11 De Agostini Resim Kütüphanesi/akg-images; 12-13 © Vladimir Korostyshevskiy/Dreamstime.com; 14-15 Iberfoto/ AISA; 17, 18-19 © Nik Wheeler/ Corbis; 19 © artefacts-berlin.de; material: Alman Arkeoloji Enstitüsü; 21 © Georg Gerster/ Panos; 22 Photo Scala, Floransa; 23 Pennsylvania Üniversitesi Arkeoloji ve Antropoloji Müzesi, Philadelphia; 25 © Hans P. Szyszka/Novarc Images/agefotostock.com; 26 © Lebazale/iStockphoto.com; 27 © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); 29 © Hakan Öge; 30 Tübingen Üniversitesi Troya Projesi ve ART+COM

AG, Berlin; 31 Gianni Dagli Orti/The Art Archive; 33 Güzel Sanatlar Müzesi, Boston/Bridgeman Sanat Kütüphanesi; 35 Foto Joan Oates; 36-37 Foto Will Pryce © Thames & Hudson Ltd, Londra; 38 Foto Joan Oates; 39 Louvre Müzesi, Paris; 41 De Agostini/ SuperStock; 42 British Museum Mütevelli Heyeti; 45 Cirani/Iberfoto/AISA; 46-47 J. Bedmar/Iberfoto/ AISA; 47 Cirani/Iberfoto/AISA; 49 © Images & Stories; 50 Album/Prisma/akg-images; 51 © Samuel Magal; 53 © Walter Bibikow/agefotostock.com; 54 © Images & Stories; 55 Bible Land Pictures/akg-images; 56-57 © amit erez/iStockphoto.com; 59, 60, 61, 63 © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); 65 © Brian Janssen/agefotostock.com; 66 Gianni Dagli Orti/Efes Arkeoloji Müzesi, Selçuk, Türkiye/ The Art Archive; 67 © Ömer Genç/Dreamstime.com; 69 Therin-Weise/DPA/Press Association Images; 71, 72 © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); 73

Gianni Dagli Orti/Şam Ulusal Müzesi, Suriye/The Art Archive; 74 © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); 76-77 © Kenneth Garrett; 79 © Eugeniz/Dreamstime.com; 80 © John Ross/Robert Harding Resim Kütüphanesi/agefotostock.com; 83, 84, 85 © Kenneth Garrett; 86-87 The Art Archive; 89 Foto Gwil Owen. Amarna Vakfı'nın izniyle; 90 Foto Barry Kemp. Amarna Vakfı'nın izniyle; 91 Mısır Müzesi, Kahire; 92-93 Image Metropolitan Müzesi of Art, New York/Art Resource/Scala, Floransa; 95 © Sonia Halliday Photographs; 97 © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); 98 Aquarelle de Jean-Claude Golvin. Musée départemental Arles Antique © Jean-Claude Golvin/Éditions Errance; 101 Nick Jakins after Frédéric Cailliaud, *Voyage à Méroé*, Paris, 1826-7; 102-03 Foto opaxir (www.flickr.com/photos/opaxir/); 105 © Stefan Auth/Imagebroker RF/agefotostock.com; 106 Gilles Mermet/akg-images; 107 © Nico Tondini/Robert Harding Resim Kütüphanesi/agefotostock.com; 108 Wolfgang Kaehler/ SuperStock; 111 Yoshio Tomii/SuperStock; 112 Paul Springett/Still Pictures/Robert Harding; 113 British Museum Mütevelli Heyeti; 114-15 © DEA/G. Nimatallah/agefotostock.com; 117, 118 Foto Colin F. Macdonald; 119 © Leonid Serebrennikov/ agefotostock.com; 120 Foto © Tom Dempsey/Photoseek.com; 121 Ashmole Müzesi/The Art Archive; 123, 124 Ira Block/National Geographic Creative; 125 Gianni Dagli Orti/ Ulusal Arkeoloji Müzesi, Atina/The Art Archive; 127 Photo Scala, Floransa; 128-29 © Florent Reclus/agefotostock.com; 130 Gianni Dagli Orti/Louvre Müzesi, Paris/The Art Archive; 131 Para Müzesi, Zürih (www.moneymuseum.com); 133 L. Romano/DeA Resim Kütüphanesi/The Art Archive; 134-35 © Vvoevale/Dreamstime.com; 135 Foto Michael Jenner; 136 Agrigento Bölge Arkeoloji Müzesi, İtalya; 139 Norton Simon Sanat Vakfı, Bay Mr. Norton Simon'un hibesi M.1979.52.P. Photo 2012 Norton Simon Sanat Vakfı; 140 © Perseomedusa/Dreamstime.com; 141 © Adam Eastland/ agefotostock.com; 142-43 Andrea Baguzzi/akg-images; 145 Erich Lessing/akg-images; 146 DeAgostini Resim Kütüphanesi/Scala, Floransa; 147 Photo Scala, Floransa; 148

© Gari Wyn Williams/agefotostock.com; 149 Bildarchiv Steffens/akg- images; 150 © Fabrizio Rugg/Zoonar/agefotostock.com; 153 Foto Paul Roberts; 154 Fotografica Foglia; 155 © Giovanni Lattanzi; 156-57, 158 Fotografica Foglia; 159 © G. Dagli Orti/ DEA/agefotostock.com; 160 British Museum Mütevelli Heyeti; 161 Gamma-Rapho via Getty Images; 162 Colin Matthieu/ hemis.fr/Getty Images; 165 © KFS/Imagebroker/agefotostock.com; 166 © Mikhail Markovskiy/Dreamstime.com; 167 Bildarchiv Monheim/akg-images; 168-69 © Jane Taylor (www. janetaylorphotos.com); 171 © Yoshio Tomii/SuperStock; 175 Hebei Eyaleti Kültür Emanetleri Enstitüsü, Shijiazhuang; 176 Xianyang Belediye Müzesi, Shaanxi; 177 Qin Shihuang Toprak Askerler ve Atlar Müzesi, Shaanxi; 178-79 Saray Müzesi, Pekin; 180 Britanya Kütüphanesi, Londra; 181 Xianyang Belediyesi Kültür Emanetlerini Koruma Merkezi, Shaanxi; 183 Doğu Müzesi'nin izniyle, Durham Üniversitesi; 184 Washington Üniversitesi Kütüphaneleri, Özel Koleksiyonlar, Neg. UW 36011. Foto C. Krishna Gairola; 185 © Luca Tettoni/Corbis; 187 Massimo Ripani/SIME/4Corners; 188 © Jane Taylor (www.janetaylorphotos.com); 189 Reinhard Schmid/4Corners; 190-91 © Michael Freeman/Corbis; 192-93 © McPhoto/Blickwinkel/agefotostock.com; 194-95 © Jorge Pérez de Lara; 197, 198-99, 200-01 © Christopher Kleihege; 203, 204-05 © Kenneth Garrett; 205 George Steinmetz/National Geographic Creative; 207 Rainer Hackenberg/akg-images; 208 CNCA-INAH, Ulusal Antropoloji Müzesi, Mexico City; 211 Angelo Cavalli/SuperStock; 212 DigitalGlobe; 214 © Rafal Cichawa/Dreamstime.com; 215 Dumbarton Oaks, Kolomb Öncesi Dönem Koleksiyonu, Washington, D. C.; 216 Ulusal Arkeoloji ve Etnoloji Müzesi, Guatemala City; 217 W. E. Garrett. R/National Geographic Creative; 218 Etnoloji Müzesi, Basel/Werner Forman Archive; 221 Mortimer Rare Book Room, Smith College, Northampton, MA; 222-23 © Kenneth Garrett; 223 Héctor Montaña-INAH; 225 © Jorge Pérez de Lara; 226-27 ML Design.

METİN TELİF HAKKI

Aşağıdaki notlar s. 4'teki ilgili bilgilere bir eklentidir:

s. 126-31 telif hakkı © Bettany Hughes

s. 172-75 telif hakkı © W. J. F. Jenner

DİZİN

İtalik sayfa numaraları görsel malzemelerin altyazılarına göndermedir.

A

Abhayagiri 192, 193
Actium Muharebesi 50
Afganistan 18, 23, 46
Agamemnon 115, 124
Ağlama Duvarı 52, 56
Agora 126, 130, 131
Agrigento bkz. Akragas 132, 136, 227, 237
Agrippa 151, 160
Akdeniz 28, 32, 45, 48, 68, 70, 73, 74
Akhenaton 77, 88, 90, 93
Akhetaten bkz. Amarna 88
Akragas 227, 233, 238
Akropol 11
AKSUM 5
Altın Bilezik Evi 155
Amarna 77, 88, 90, 93
Amarna Mektupları 93
amfiteyatro 106
Amon Tapınağı 80
Ana Meydan 195, 206, 208
Anitta 24
Antipatros 61
Antisthenes 134
ANURADHAPURA 186
apadana 184
Apis Boğası 81
Apollonios, Rodoslu 99
Apries 81
Arap fethi 77
Aretas, III. 61
Aristarkhos 99
Aristides, Ailios 50
Aristophanes, Bizanslı 99
Artakserkses 45, 46
Artemis 64, 67, 68
Artemis Tapınağı 64, 67, 68
Artemision 69
Asklepios 48, 50
Aslanlı Kapı 25, 26
asma bahçeler 34
Asurbanipal 42, 43
Aşağı Kent 25
Arbera Nehri 100
Athena 126, 127, 130, 131, 138, 139, 140, 143
Athena Tapınağı 139, 143
Athenodoros 58, 75
Atina 32, 49
Aton 77, 88, 90
Attalos, I. 48
Attalos, III. 49
Augustus 144, 146, 147, 148, 149,

150, 151, 160, 163
Augustus Forumu 150
Augustus'un evi 149
Aurelianus 70, 75
Ay Piramidi 210, 213
Ayasoluk Tepesi 69
Aziz Yuhanna Bazilikası 48, 69

B

Babil 15, 20, 23, 30, 34, 35, 38, 39, 40, 43, 44, 47, 75
Babil Kulesi 38
Bacchus 109
Banerjee, R. D. 170
Barsine 48
Basawakkulam (gölet) 192, 193
Basilika 166, 167
Bel Tapınağı 74
Beyaz Tapınak 18
biat vergisi 31, 46
Blasillo Nehri 202
Blom, Frans 202
Bodhi ağacı 193
Boğazköy 24
Bruce, James 100
Buda 169, 188, 192, 193
Budizm 169, 183, 188
Büyük Asoka 169
Büyük Aton Tapınağı 8
Büyük Constantinus 28
Büyük Hamam 171
Büyük İskender 182
Büyük Merdiven 119, 120
Büyük Meydan 217, 219
Büyük Piramit 195, 197
Büyük Pompeius 52, 70
Büyük Saray 90
Büyük Sunak 48, 49, 50
Büyük Yerleşke 213
Büyükkale 24, 238

C-Ç

Caelestis kültürü 94
Caesar, Julius 149, 150, 160, 164
Calakmul 219, 223, 224
Campus Martius 147, 149, 151
Capitol Tepesi 146, 147
Caracalla 106, 109
Caral 195, 196, 197, 200, 201
Castor Tapınağı 148, 149
Catherwood, Fredcrick 220, 221
CATO (Yaşlı) 94
Catullus 32, 236, 238
Celsus Kütüphanesi 64
Ceres 139

Chak Tok Ich'aak 219
Chang'an 180
Chupacigarro 196, 197
Circus Maximus 146, 147, 149, 151
Ciudadela 213, 214
Coatzacoalcos Nehri 202
Colosseum 146, 151, 161
Covarrubias, Miguel 202
Cuicuilco 213
Çandragupta 169, 182
Çift Ağızlı Baltalar Salonu 120, 121
çivi yazısı 34, 43, 44

D

Dalgıç Mezarı 140, 142
Dareios, I. 44
Demeter 49
demokrasi 127, 130, 131, 137
Demosthenes 131
Deyrül-Bahri 83, 84, 86, 87
Deyrül-Medine 86
Diana Tapınağı 161
Dicle Nehri 40
Diocletianus 75
Diocletianus Kampı 75
Diodoros 44, 50, 58

E

Elamlılar 35, 39
Empedokles 135
Epang Sarayı 178, 179, 180
Ephesos 227, 232, 238
Eratosthenes 99
Erekhtheion 127, 131
Erken Brahmi yazısı 188
Esagila Tapınağı 39
Eski Kent 55
Etiyopya Ge'ez dili, 112
Eumenes, I. 48
Evans, Sir Arthur 116
Ezana, Kral 113

F

Faxian 183, 193
Fırat Nehri 6
Fiorelli, Giuseppe 159
fresk 142

G

Galatlar 48
Galenos 51
Ganj Nehri 182
Gardon Nehri 238
Geç Seramik Öncesi 196, 201
Germanicus 73

Gılgamış 16, 19
Grijalva Nehri 202
Güneş Piramidi 210, 213
güney tapınakları 138

H

Haç Grubu 220, 224
Hadrianus 50, 74
Hammurabi 34, 35, 39
Hammurabi Yasaları 35, 39
Handan 172
Hannibal 77, 94
Hatşepsut 84
Hattuşaş 227, 231, 239
Hattuşili 24
Hazine Dairesi 45, 46, 47
Hazne 61
Helen (Troyalı) 28, 30, 31, 32, 48, 67
Helen'in Mücevherleri 28, 32
Hephaistos 126
Hera 138, 139, 140
Herculaneum 143, 152, 153, 155, 158, 159
Herodes 11
Herodotos 32, 34, 35, 46
Heron 99
heykeller 113
Himera 137
Hindistan 171, 182, 184, 186, 188, 193
Hisarlık 28, 30
Historia Augusta 75
Hititler 35
hiyeroglif 88
Homeros 115, 121, 124
Horasan Yolu, 34

I-İ

İçkale 11
İlyada 28, 32
İndus Nehri 170
İndus Vadisi 169, 170
İpek Yolu 34
İskenderiye 30, 43, 61, 75
İştar 16, 18, 19, 35, 38, 40, 42, 43
İştar Kapısı 35, 38
İştar Tapınağı 16, 42, 43

J

Jasaw Chan K'awiil 219
Jetavana Manastırı 188

K

K'inich Ahkal Mo' Nahb 224
K'inich Janab Pakal II bkz. Pakal 223, 224
Kahire 77, 78, 81, 88
Kairatos Nehri 118

Kaiserthermen 164, 167
kanal 210
Karnak 77, 80, 83, 84
Kartaca 77, 94, 95, 104
Kasrül-Bint 62
Kassitler 35
kavimler kapısı 44
Kaystros (Nehir) 64, 68
Kızıl Avlu 50, 51
Kızıl Kraliçe maskı 222
Knossos 227, 229, 233, 239
Kral Apries 81
Kraliçe Puabi'nin mezarı 23
Kraliyet kenti 20, 23, 25, 32, 42, 49, 62
Kraliyet Mezarları 20, 23, 62
Kraliyet Mezarlığı 62
kraliyet nekropolü 99
Krallar Vadisi 83, 84, 86
Kserkses 100
Kubbetü's-Sahra 15, 52
Kudüs 15, 39, 52, 55, 56, 57, 61
Kule 220
Kuşi Krallığı 77, 100
kutak 88
Kuyuncuk 42, 43
Kuzey Grubu 220
Kuzey İçkalesi 217
Kuzey Sarayı 38, 42
Küçük Aton Tapınağı 88

L

La Farge, Oliver 202
La Venta 195, 202, 203, 204, 205
Layard, A. H. 43
Leptis Magna 77, 104, 106, 107, 109
liman 98
Lineer B (yazı) 121
Linzi 169, 172, 174, 175
Liu Bang 179
Livius 104
Lüksor bkz. Thebai 226, 239
Lüksor Tapınağı 83, 84, 87
Luoyang 174
Lysimakhos 67

M

mabet 186
Magna Graecia 115
Mahavamsa ("Büyük Vakayiname") 186
Mahavihara 186, 188, 192, 193
Mahzen-mezar 208, 209
Maison Carrée 160
Malwattu Nehri 186
manastır 170, 186, 192
Manetho 80
Mars Ultor Tapınağı 150

Marshall, Sir John 170
Mauryalılar 182
Maya 202, 215, 216, 217, 220, 222, 224
Megaron 121
Megasthenes 182, 183, 184
Memphis 226, 230, 232, 239
Menandros 155
Menes 78, 80
Mentuhotep, II. 82, 84
Merenptah 81
Meretaten 88, 93
Meroë 77, 100, 101, 103
Mezar 124
Mezar Dairesi 124
Mısır 115, 119, 125, 144, 151, 152
Miken 115, 121, 122, 124, 125, 126, 127
Mir Rahina 78
Mithridates 50
Mo zi 173, 174
Mohenjo-daro 169, 170, 171
Mohistler 173
Monte Albán 195, 206, 208, 209, 210
Musul 227, 239

N

Nabonassar 35
Nabopolassar 35
Narmer 80
Nebatiler 61, 62
Nebukadnezar 34, 35, 38, 39
Nefertiti 88, 90, 92
Nergal Kapısı 40
Neron 48, 57
Nil Deltası 278
Nil Nehri 8
Nimes 160, 161, 163
Ninova 227, 231, 239
Nübye 229, 239

O-Ö

Octavianus bkz. Augustus 144
Odenathus, Septimius 75
Odysseia 125
Oea 104
Olmek 202, 203, 205
Olympos Zeus'u Tapınağı 134
Ona Negast 110
Orta İçkale 217, 219
Orta Kent 90, 92, 93
Orolum Nehri 220, 223
Ölümler Sokağı 213, 214, 215

P

Paestum 227, 233, 239, 240
Pakal 195, 222, 223, 224
Palatium Tepesi 144, 146, 147, 149

Palenque 195, 220, 221, 222, 223, 224
 Palmira 232, 239
 Pandukabhaya 186
 Parthenon 233, 240
 Pataliputra 227, 234, 240
 Patna bkz. Pataliputra 169, 182, 184
 Pepi, I. 80
 Pergamon 227, 231, 240
 Perikles 115, 127, 131, 139
 Persephone 137
 Persepolis 227, 231, 240
 Petra 227, 230, 232, 240
 Phalaris 136, 137
 Pharos (fener) 77, 98, 99
 Pharos Adası 98, 99
 Philetairos 48
 Philippi Muharebesi 150
 Pindaros 137
 Piramide de la Galeria, 200
 Piramide Mayor 196, 197
 piramit 92, 100
 piramit mezarlıklar 100
 Plinius (Yaşlı) 73
 Plotinos 99
 Plutarkhos 131
 Pompeii forumu 158
 Pompeii 115, 143, 146, 152, 153, 155, 158, 159
 Pompeius Sütunu 96
 Poseidonia bkz. Paestum 138, 139, 140, 142, 143
 Pont du Gard 160, 163
 Porta Nigra 166
 Porte d'Auguste 160
 Poseidon 126, 127, 130, 139
 Pön (Savaşları) 94
 Priamos 28, 30, 32
 Prima Porta (Augustus) 144
 Ptah 78, 80, 81
 Ptolemaios, I. 99
 Puabi, Kraliçe 21, 23
 Pylos 122, 125

Q

Qin Shi Huangdi 169, 176, 177, 178, 180

R

Rabbet, II. 62
 Ramses, II. 78, 81, 86
 Ramses'in tapınağı, 81
 Roma 115, 116, 137, 138, 142, 143, 144, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 155, 160, 161, 163, 164, 166
 Roma Forumu 146, 148, 150
 Roma İmparatorluğu 144, 152
 Ruz, Alberto 224

S-Ş

Sabratha 104
 Sakkara 78, 81
 San Lorenzo 202
 Sanherib 40, 42, 43
 Saray 38, 43
 Sard 34
 Savaşan Devletler dönemi (Çin) 169
 Schliemann, Heinrich 28
 Sele Nehri 140
 Seleukos 182
 seramik 170, 179
 Serapeum 78, 81, 96, 99
 Severus Forumu 107
 Severus Kemerli 104, 106
 Severus, Septimius 104, 106, 109
 Shady, Ruth 196
 Shang Yang 176
 Sig 61
 Siyah K'ahk' 219
 Sima Qian *Shiji* (Yüce Kâtibin Kayıtları) 177
 Solon 127
 Son Nehri 182
 Sparta 125, 127, 136
 Spooner, D. B. 184
 Stephens, John Lloyd 220
 Strabon 58
 stupalar, 193
 sukemerleri, 55, 68, 147
 sulama sistemleri 200
 Sunu 204
 Susa 34, 35, 39, 46
 Süleyman 15, 70
 Şamşi-Adad, I. 40
 Şapinuva 32
 Şapur, I., kral 75
 Şendi 100
 Şeşonk, I. 81
 Şuppiluliuma, Kral 24

T

Taht Odası 117, 118, 119
 Tanit bkz. Caelestis 94
 Tapınak 195, 215, 217, 219, 220, 224
 Tapınak Dağı 56
 Tapınak, IV 219
 Tapınak, XII 220
 Tapınak, XIII 220
 tarım 15, 40, 62
 Tel el-Mukayyer bkz. Ur 20
 Tellias 134
 Tenochtitlan 210
 Teotihuacan 195, 210, 213, 214, 215, 219
 Tetitla 214, 215
 Thebai 226, 232, 239, 240
 Theron 137
 Thutmose, III. 84, 87

Tiber Nehri 147
 Ticaret 153
 Tikal 195, 215, 216, 217, 219
 Titus 52, 55, 57
 tiyatro 49, 68, 74
 Tören Yolu 35, 38, 39
 Traianus 39, 50, 62
 Trier 9 115, 164, 166, 167
 Tripolitania 233, 240
 Troya 15, 28, 30, 31, 32
 Troya Savaşı 30, 31, 32
 Troya VI 30, 31
 Tüylü Yılan Piramidi 213

U-Ü

Udayibhadda 182
 Ur 227, 231, 236, 240
 Uruk 227, 228, 231, 240
 Uyum Tapınağı 132
 Uzun Sayım 221, 222, 223

V

Vaballathus 75
 Valerianus 75
 Vespasianus 57
 Vezüv 115, 152, 153, 158, 159
 Vijaya, Prens 186
 Vilusa 31

W

Waddell, Albay L. A. 183
 Wei Nehri 176, 177, 178
 Wheeler, Sir Mortimer 171
 Woolley, Sir Leonard 21

X

Xiang Yu 179
 Xianyang 169, 176, 177, 178, 179, 180
 Xuanzang 183

Y

Yan Xiadu 172, 175
 Yax Ehb Xook 219
 Yazılıkaya 26
 yazıt 73
 Yazıtlar Tapınağı 220, 221, 224
 Yazlık Saray 38
 Ying 172
 Yüz Sütunlu Salon 45, 46

Z

Zama Muharebesi 94
 Zenobia 70, 75
 Zeus 50
 ziggurat 39

Mezopotamya'dan Amerika'ya, Çin'den Afrika'ya kadar antik dünyayı ve uygarlığını şekillendirmiş en büyük kentlerin kırkında, aydınlatıcı ve çağrışım uyandırıcı görsel malzemeler eşliğinde bir gezinti

URUK · UR · HATTUŞAŞ · TROYA · BABİL · NİNOVA
· PERSEPOLİS · PERGAMON · KUDÜS · PETRA
· EPHESES · PALMYRA · MEMPHİS · THEBAİ ·
AMARNA · KARTACA · İSKENDERİYE · MEROË
· LEPTIS MAGNA · AKSUM · KNOSSOS · MİKEN ·
ATİNA · AKRAGAS · PAESTUM · ROMA · POMPEİİ
· NÎMES VE PONT DU GARD · TRIER · MOHENJO-
DARO · LİNZİ · XİANYANG · PATALİPUTRA ·
ANURADHAPURA · CARAL · LA VENTA · MONTE
ALBÁN · TEOTIHUACAN · TİKAL · PALENQUE

